

Eneida

Eneida Wergiliusza jest prawdopodobnie najbardziej wpływowym i sławnym dziełem literatury łacińskiej. Zapisana w epickim metrum, heksametrze daktylowym, Eneida śledzi podróż Eneasza, syna Wenus, po upadku Troi. Zgodnie ze starożytną tradycją mityczną Eneasze uciekł z płonącego miasta i wylądował we Włoszech, gdzie założył linię potomków, którzy stali się ludem rzymskim. Wergiliusz (70 - 19 r. p.n.e.) czerpie z dzieł wielu autorów, takich jak Lukrecjusz, Ennius, Apoloniusz z Rodos, a zwłaszcza Homer. Wergiliusz konsekwentnie przyjmuje homerycki styl i dykcję (dobry przykład to pierwsza linijka wiersza: „Śpiewam o broni i człowieku ...”). Odtwarza także całe sceny z Iliady i Odysei. Księgi od 1 do 6 Eneidy pokazują tak bliskie podobieństwa do eposów homeryckich, że często nazywa się je „Odyseją Wirgilijską”. Księgi od 7 do 12 tymczasem powtarzają uważnie Iliadę. Użycie przez Wergiliusza elementów homeryckich wykracza poza zwykłe naśladowanie. Wergiliusz często umieszcza Eneasza w sytuacjach identycznych z Oduseuszem lub Achillesem, pozwalając, aby reakcja Eneasza na te sytuacje odróżniła go od (a czasem przewyższyła) jego homeryckich odpowiedników. Wergiliusz konstruuje swoją epopeję w odniesieniu do ludu rzymskiego i jego ideałów kulturowych. Definiuje Eneasza przez etyczną jakość pobożności, pojęcia szczególnie ważnego dla Rzymu w czasach powstania Eneidy. Eneida zawiera również kilka etiologicznych historii interesujących lud rzymski, w szczególności historię Dydony i przyczyny sporu między Rzymianami a Kartagińczykami. Odcinek Dydony to jedna z najstynniejszych winiet Eneidy. Dydona, królowa Kartaginy - znana również pod fenickim imieniem Elyssa - pomaga Eneaszi i jego rozbitkom Trojanom w księdze 1. Dzięki interwencji Wenus Dydona rozpaczliwie zakochuje się w Eneaszu i chce, aby on i jego ludzie pozostali w Kartaginie. Ale wiadomość od Jowisza przypomina Eneaszi, że jego przeznaczona ziemia znajduje się we Włoszech. Natychmiast rozkazuje swoim ludziom odejść. Dydona jest załamana odejściem Eneasza: buduje stos z darów Eneasza i popełnia na nim samobójstwo, przepowiadając nadejście Hannibala, zanim umrze. Kiedy Eneasze schodzi do Zaświatów w Księdze 4, cień Dydony odmawia z nim rozmowy. Postać Dydony jest bardzo złożona. Pojawia się najpierw jako amalgamat Alcinousa i Arete, gdy gościnnie przyjmuje swoich trojańskich gości, ale wkrótce staje się postacią Medei, dobrze zaznajomioną z magią i tajemną wiedzą. Dydona jest sympatyczną postacią przez cały epos, chociaż wiele z tego, jak opisuje ją Wergiliusz, przywołałoby rzymskiemu czytelnikowi na myśl egipską królową Kleopatę (związaną z Markiem Antoniuszem i wojną domową). Interpretacje Eneidy są liczne i dalekie od jednomyślności. Kompozycja Eneidy zbiega się z końcem wojen domowych i początkiem reżimu Augusta. Wergiliusz rzekomo popiera nowego princepsa, nazywając go człowiekiem, który zapoczątkuje kolejny złoty wiek. Jednak kilka elementów eposu może sugerować, że Wergiliusz nie popierał całkowicie Augusta. Duża część debaty koncentruje się na wojnie we Włoszech, która zajmuje drugą połowę eposu, w której niektórzy uczeni widzą odniesienie do bitwy pod Peruzją z 41 r. p.n.e., wydarzenia, które August wolałby zapomnieć. Uczeni wskazują również na koniec Eneidy, w którym Eneasze zabija Turnusa, błagającego o życie, jako jednoznaczny krytykę nowego przywództwa. Ten antyaugustiański pogląd na Eneidę spotkał się jednak ze sprzeciwem. Wielu uczonych znajduje więcej dowodów na Iliadę niż na kampanię Augusta w drugiej połowie Eneidy. Inni sugerują, że zabijając Turnusa, Eneasze postąpił adekwatnie do swojej sytuacji kulturowej. Eneida miała również reprezentować nie pogląd Wergiliusza na Augusta, ale raczej stan rzymskiego ludu. Wergiliusz wydaje się przedstawiać sprzeczne dowody na swoje spojrzenie na augustianów, Rzym i może celowo pozostawić sprawę niejednoznaczny, tak aby czytelnik mógł sam zdecydować. Eneida była bardzo oczekiwana jeszcze przed publikacją i od tego czasu cieszy się ogromną popularnością. Quintilian uważał Wergiliusza prawie równego Homerowi i przypisuje mu trudniejsze zadanie. Łaciński pisarz epiccy po Wergiliuszu wzorowali się na Eneidzie. Statius przyznaje nawet, że jego epos, Tebaida, nie może przewyższyć tego Wergiliusza. Eneida stała się standardowym tekstem szkolnym starożytnego świata i była kluczowym elementem dobrej edukacji. Wergiliusz uważał jednak dzieło za

niedokończone. W chwili śmierci wezwał do spalenia Eneidy, a nie publikacji. August uratował Eneidę przed płomieniami i nakazał jej publikację.

Ezop

(ok. połowa VI wieku p.n.e.) Grecki pisarz .

Niewolnik w starożytnej Grecji w VI wieku p.n.e. Ezop był twórcą lub popularyzatorem gatunku bajek noszących jego imię. Niewiele o nim wiadomo: ponad pół tuzina miejsc twierdziło, że jest ich rodowitym synem i chociaż Herodot odnotowuje, że został zabity przez obywateli Delf, nie podaje żadnego motywu. Bajki Ezopa były krótkimi opowieściami, odpowiednimi dla dzieci i zorganizowanymi wokół prostej lekcji moralnej. Większość z nich przedstawiała zwierzęta antropomorficzne - zwierzęta, które mówiły i zachowywały się jak ludzie, często motywowane jakąś przesadną ludzką cechą. W przeciwieństwie do opowieści o zwierzętach w wielu mitycznych tradycjach - na przykład opowieści o Kojotach z Ameryki Północnej - zwierzęta Ezopa nie przedstawiały istot duchowych ani boskich, ani nie wyjaśniały natury świata. Były one porównywalne do współczesnej literatury dziecięcej i kreskówek, choć z zacięciem edukacyjnym. Bajki pozostają jednymi z najbardziej znanych opowieści w świecie zachodnim, często poddając się przysłowia. Niektóre z najbardziej znanych to The Fox and the Grapes, od którego wywodzi się idiom „kwaśne winogrona”, w odniesieniu do czegoś, do czego, podobnie jak winogrona, których lis nie może dosięgnąć, uważa się, że nie jest warte zachodu; The Tortoise and the Hare, który stwierdza, że „powolny i stały wygrywa wyścig” i został dostosowany do wielu mediów, w tym kreskówki Disneya; Mrówka i konik polny, z których ten ostatni cierpi przez srogą zimą, na którą nie był przygotowany tak jak mrówka; i chyba najbardziej sugestywnie, Skorpion i żaba. W tej opowieści skorpion prosi żabę, aby przeniosła go przez rzekę, a gdy żaba odmawia obawiając się uządlenia, skorpion odsuwa troskę na bok, wskazując, że gdyby uządlił żabę, oboje umrą, gdy skorpion utonie. Mimo to strach żaby okazuje się uzasadniony - gdy skorpion ukąsił ją w połowie rzeki, przypomina żabie, że takie zachowanie jest wyraźnie naturą skorpiona.

Echnaton i Nefertiti

(zm. ok. 1362 p.n.e. i ok. XIV w. p.n.e.) Władcy egipscy

Echnaton, faraon XVIII dynastii Egiptu, był drugim synem Amenhotepa III (1391–54 p.n.e.) i Tiy (ok. 1385 p.n.e.). Jego panowanie zapoczątkowało rewolucyjny okres w historii starożytnego Egiptu. Nefertiti była jego piękną i potężną królową. Nie był ulubionym dzieckiem rodziny i został wykluczony z wydarzeń publicznych za czasów swojego ojca Amenhotepa III. Echnaton rządził z ojcem w koregencji przez krótki okres. Został koronowany w świątyni boga Amona w Karnaku jako Amenhotep IV. Od piątego roku panowania zmienił imię na Echnaton (Sługa Atona). Jego królowa została przemianowana na Nefer-Nefru-Aten (Piękne Jest Piękno Atona). Faraon zapoczątkował daleko idące zmiany w dziedzinie religii. Usunął 2000 lat religijnej historii Egiptu. W swoim monoteizmie miał być czczony tylko Aton, bóg dysku słonecznego. Znaczenie zmienionych imion dla niego i jego królowej było w stosunku do Atona. Nawet nowej stolicy, którą zbudował, nadano nazwę Akhetaton (Horyzont Atona). Uczynienie Atona „jedynym bogiem” ograniczyło rosnącą moc kapłaństwa. Wcześniej Egipcjanie czcili wielu bogów przedstawionych w postaci zwierzęcej lub ludzkiej. Poszczególne miasta miały swoich bogów. Bóg słońca otrzymał nowe imię Aton, starożytne imię fizycznego Słońca. Król był łącznikiem między bogiem a zwykłym ludem. Echnaton był przywódcą prowadzącym swoich wyznawców do nowego miejsca, gdzie budowano królewskie grobowce, świątynie, pałace, statuty faraona i budynki. W centrum stolicy zbudowano rozległą drogę. Przeznaczona do procesji rydwanów była jedną z najszerzych dróg w starożytności. Stolica Akhetaton na pustyni otoczona była z trzech stron klifami, a od zachodu rzeką Nil. Grobowce rodziny królewskiej zbudowano w dolinie prowadzącej na pustynię. W pobliżu Nilu zbudowano gigantyczną świątynię dla Atona. Zamożni mieszkali w przestronnych

domach otoczonych wysokimi murami. Inni mieszkali w domach zbudowanych między zamurowanymi zabudowaniami bogatych. Za panowania Echnatona w stolicy Achetaton mieszkało około 10 000 osób. Grafika stworzona za panowania Echnatona różniła się od tysięcy lat egipskiej tradycji artystycznej przyjęciem realizmu. Echnaton, prawdopodobnie cierpiący na zaburzenie genetyczne znane jako zespół Marfana, miał długą głowę, brzuch, krótki tułów i wydatne obojczyki. Reprezentacje faraona nie były zgodne z odwieczną tradycją przystojnego mężczyzny o dobrej sylwetce. Rzeźbiarz przedstawił to, co widział w rzeczywistości, prawdopodobnie pod kierunkiem Echnatona. Pochodzenie niezwykle pięknej i potężnej królowej Nefertiti jest niejasne. Niektórzy uważają, że królowa Tiy była jej matką. Według innych była córką wezyra Ay, który był bratem królowej Tiy. Ay czasami nazywał siebie „ojcem boga”, sugerując, że był teściem Echnatona. Miała duże znaczenie za panowania męża, a reliefy ukazują ją w insygniach króla wykonującego egzekucje na obcych więźniach przez pobicie ich. Według niektórych egiptologów od 1340 r. p.n.e. była koregentką z mężem. i instrumentalna w reformach religijnych. Niektórzy uczeni egipscy uważają, że w tym samym roku spadła z łask królewskich lub mogła umrzeć. Nefertiti prawdopodobnie została pochowana w stolicy, ale jej ciała nigdy nie odnaleziono. Niektórzy badacze uważają, że rządziła przez krótki czas po śmierci Echnatona. Nie miała synów, ale jej zięciem był przysły król Tutanchamon. Znany jako „pierwszy człowiek w historii ludzkości”, panowanie Echnatona stanowi ważny okres w historii Egiptu. Pomimo jego rewolucyjnych zmian, Egipt powrócił do wcześniejszego dyskursu religijnego po jego śmierci.

Ebla

Starożytne miasto Ebla utożsamiane jest ze współczesnym Tell Mardikh w północnej Syrii, 55 mil na południe od Aleppo. Sensację wywołało odkrycie przez archeologów największego pojedynczego znaleziska tabliczek klinowych z trzeciego tysiąclecia. Uniwersytet Rzymski prowadzi wykopaliska w tym miejscu od 1964 roku pod kierownictwem Paolo Matthiae. Ebla jest słabo potwierdzona we wczesnych okresach brązu I – II (ok. 3200–2700 p.n.e.), przy braku ceramiki Uruk. Sugeruje to, że Ebla nie pojawiła się bezpośrednio w wyniku rozwoju sumeryjskich kolonii wzdłuż syryjskich szlaków handlowych, za pośrednictwem których rozpowszechniła się „kultura Uruk”. Do roku 2400 p.n.e. Ebla wyrosła na centrum miejskie o powierzchni ponad 135 akrów. Pałac zbudowany na akropolu (nazwany przez archeologów „Pałacem Królewskim G”) świadczy o rosnącym znaczeniu scentralizowanej administracji. Urbanizację Ebla można prawdopodobnie interpretować w kategoriach społeczno-politycznego klimatu panującego w Syrii w tym czasie. Gdy mezopotamskie miasta-państwa rozszerzały swoje wpływy poprzez handel na duże odległości, Syryjczycy odczuwali presję, by organizować się i potwierdzać swoją niezależność polityczną. Podczas wykopalisk w Pałacu Królewskim G odkryto duże archiwum tekstów klinowych, datowanych na lata 2400–2350 p.n.e. Teksty obejmują panowanie królów Igrish-Halam, Irbab-Damu i Ishar-Damu, a także kadencję ważnych urzędników dworskich, takich jak Ibrium, Ibni-Zikir i Dubukhu-Adda. Archiwum zawierało łącznie około 1750 całych tabliczek i 4900 fragmentów tabliczek. Poważny pożar, który zniszczył pałac, szczęśliwie wypalił i utwardził tablice, pomagając w ten sposób je zachować. Uczeni na ogół zgadzają się, że te teksty klinowe miały być czytane w miejscowym języku, eblaickim. Jednak teksty są zwykle pisane licznymi sumeryjskimi logogramami (znakami słownymi). Oznacza to, że wymowa i gramatyka Eblaitów często nie znajdują odzwierciedlenia w piśmie. Niektórzy uważali Eblaitów za północno-semicki, prawdopodobnie poprzednik późniejszych dialektów kananejskich. Inni zauważyli jego pokrewieństwo z językami wschodnio-semickimi, takimi jak staroakadyjski. Można sobie wyobrazić, że Eblaitów reprezentuje czas przed wyraźnym rozróżnieniem północno-zachodniej i wschodniej gałęzi rodziny semickiej. Alternatywnie, Eblaitów może reprezentować dialekt regionu geograficznego, na który wpłynęło wiele interakcji zarówno ze Wschodem, jak i Zachodem. Wśród tabliczek znajdują się teksty leksykalne, które wymieniają sumeryjskie logogramy, a następnie ich tłumaczenia na język eblaicki. Są to najwcześniejsze potwierdzone słowniki dwujęzyczne. Inne teksty leksykalne wymieniają słowa według

różnych kategorii, takich jak powołania ludzkie, nazwy ryb i nazwy ptaków. Kolejność i układ tych list są identyczne jak w południowej Mezopotamii, co wskazuje na zadłużenie Ebla wobec sumeryjskiej tradycji skrybów. Kilka tekstów wspomina, że „młodzi skrybowie przybyli z Mari” i może sugerować sposób, w jaki mezopotamskie praktyki skrybów przeszły do regionów syryjskich. Niemniej jednak skrybowie z Ebla woleli własną metodę zapisu liczb i system miar, zamiast przyjmowania form mezopotamskich. Zdecydowana większość tabliczek składa się z zapisów administracyjnych i ekonomicznych, które wyjaśniają znaczną część społeczeństwa Ebla. Najwyższą władzę w Ebla określano sumeryjskim tytułem EN, który w języku eblaitów jest tłumaczony jako malikum (król). Sumeryjski tytuł LUGAL był używany w Ebla dla namiestników, którzy podlegali królowi. Kontrastuje to ze stosowaniem w Mezopotamii, gdzie LUGAL zazwyczaj oznacza osobę o wyższej randze niż EN. Inskrypcje królewskie, które wychwalały władzę króla i legitymizowały jego panowanie, nie zostały dotychczas odnalezione w Ebli. Ponadto Ebla nie przestrzega zwyczajowej mezopotamskiej praktyki nazywania lat według znaczących aktów króla. Taka powściągliwość zachęciła do poglądu, że król Ebla nie rządził jako monarcha absolutny, ale jako taki, który w kwestiach administracji państwowej polegał na czołowych starszyznach plemiennych. Kult zmarłych królów jest poświadczony w Ebla, rytualnymi tekstami opisującymi różne ofiary składane poprzednim władcom dynastii. Ebla została podzielona na osiem okręgów administracyjnych. Dzielnice na akropolu nazwano saza, natomiast wiejskie – ebla. To pałac, a nie świątynia, kierował głównie gospodarką miasta. Pałac był odpowiedzialny za własność ziemi, utrzymanie siły roboczej Ebla, a nawet rejestr zwierząt wykorzystywanych w ofiarach religijnych. Jednak w Ebla system zarządzania pracą nie był tak rozwinięty jak w Mezopotamii. Rolnictwo i przemysł często pozostawały pod zarządem lokalnych społeczności, które z kolei podlegały nadzorcom z pałacu. Najważniejszym bóstwem na Ebla był Kura, który funkcjonował jako bóg patron rodziny królewskiej. Panteon w Ebla obejmował rdzeń bóstw semickich, które przetrwały do późniejszych czasów i pojawiły się w religii kananejskiej. Rodzime imiona były używane dla bóstw, a sumeryjscy bogowie byli czczeni tylko wtedy, gdy nie było semickiego odpowiednika. To selektywne przywłaszczenie bóstw sumeryjskich sugeruje, że lud Ebla był dobrze zaznajomiony z boskimi rolami i praktykami kultowymi w religii sumeryjskiej. Ebla była strategicznie położona na skrzyżowaniu głównych szlaków handlowych i zajmowała się handlem produktami takimi jak wełna, len, oliwa z oliwek, jęczmień i wino. Jego skarbiec złota i srebra był ogromny jak na swoje czasy. Międzynarodowe kontakty rozciągały się aż do Egiptu, a dostęp Ebla do Anatolii zaopatrywał ją w cenną cynę z brązu. Różne miasta między rzekami Eufrat i Balikh, choć daleko od samej Ebla, w rzeczywistości znalazły się pod kontrolą Ebla. Ebla była zainteresowana północnymi szlakami handlowymi Mezopotamii, które pozwoliłyby jej ominąć Mari w drodze do południowej Mezopotamii. Odwieczne konflikty wybuchły między Ebla i Mari. Zarówno Sargon, jak i Naram-Sin przechwalali się, że podbili Ebla, a pożar, który zniszczył Pałac Królewski G, najprawdopodobniej datuje się na jedno z ich rządów. Zapisy Ur III sugerują jednak, że Ebla została odbudowana, a jej mieszkańcy mieli typy imion, które wykazują ciągłość z tymi z przedsargońskiej Ebly. Archeologia Starego Okresu Syryjskiego (ok. 1800-1600 p.n.e.) wskazuje, że Ebla przeżywała w tym czasie odrodzenie. Jednak około 1600 r. p.n.e. hetycki król Murszili I zniszczył Eblę i skutecznie zakończył jej władzę polityczną.

Edessa

Zarówno Edessa, jak i jej następcza, Nisibis, znajdowały się w północnej Mezopotamii, na obszarze znanym ze swojego militarnego i religijnego znaczenia. Edessa została nazwana Atenami nauki syryjskiej; ale po zamknięciu instytucji edukacyjnych w 489 r. n.e. Nisibis, miasto mniej kontrolowane przez władze bizantyjskie, stało się spadkobiercą tradycji uczenia się kultury i kościoła syryjskiego. Edesę założono w 303 p.n.e. Legendy opowiadają o jego królu Abgarze, którego Jezus (Chrystus) z Nazaretu tak zachwycił, że wysłał mu list. Jezus odpowiedział, wysyłając słynnego apostoła Addaja, aby nawrócił Edesę i resztę Mezopotamii na chrześcijaństwo. Inne starożytne tradycje wskazują, że Edessa

znajdowała się w centrum rozwoju wczesnego kościoła: tutaj pochowano ciało Tomasza Apostoła; Syryjski przekład Biblii (Peszitta), synteza Ewangelii (Tacja Diatessaron), Dzieje Tomasza, Ody Salomona, Ewangelia prawdy, Dzieje Tomasza i Psalm Tomasz zostały napisane w Edessie. W pobliskim Dura-Europos znajdował się pierwszy znany chrześcijański budynek poświęcony kultowi. Obszar ten był również znany jako potpourri różnorodności religijnej, być może wyjaśniając jego potężną produktywność twórczą. Poza wpływami judaistycznymi, mitraickimi, greckimi i syryjskimi o zainteresowanie społeczne walczyły nurty gnostycyzmu i monastycyzmu. Z biegiem czasu Edessa uległa imperialnym naciskom na prawosławie. W IV wieku n.e. Edeskie chrześcijaństwo skłaniało się ku gorliwemu monastycyzmowi. Wraz z tym ruchem pojawiają się intelektualni bardowie literatury syryjskiej: Efrem Syryjczyk (IV w.), Jakub z Sarug (V w.) i Filoksenos z Mabbug. Od 363 do 489 roku Edessa była głównym ośrodkiem intelektualnym chrześcijan syryjskich. Przodkowie Aleksandra Wielkiego założyli Nisibis. Ze względu na swoje strategiczne położenie miasto często przechodziło z rąk do rąk, ponieważ armie i król odwiecznie pragnęli kontroli nad jego zasobami. W pierwszych pięciu wiekach pierwszego tysiąclecia n.e. Cezarowie rzymscy i perscy szapurowie oblegali jego ludność w wielu oblężeniach i bitwach. Nowoczesne miasto oferuje starożytny dwunawowy kościół, w którym pochowany jest czcigodny nauczyciel Efrema, Jakub z Nisibis. Sama akademia Jakuba znajduje się na ziemi niczyjej między drutami kolczastymi oddzielającymi współczesną Turcję od Syrii, na południe od współczesnego miasta Nisibis. Kiedy Persowie otoczyli miasto w 363 r., Syryjscy chrześcijanie zostali wypędzeni i przesiedleni do Edessy. Niecałe 120 lat później zniechęceni syryjscy chrześcijanie uciekli przed bizantyńskimi prześladowaniami (zainicjowanymi przez Kościół grecki) w Edessie, aby znaleźć schronienie w Nisibis pod ochroną Persów. Władze greckie oficjalnie zamknęły szkołę teologiczną w Edessie, a oś niezgody, kierowana przez zwolenników Nestoriusza, przeniosła się z powrotem do Nisibis. Więzy z bizantyńskim światem chrześcijańskim zerwały się – i nadal cierpią. Nisibis przyćmił Edessę jako centrum Kościoła syryjskiego. Szkoła Nisibis zdominowała syryjskie chrześcijaństwo w Persji przez następne dwa stulecia. Jeden z uchodźców z Edessy, Narsai, kierował szkołą przez 40 lat, a taka stabilność pozwoliła jego następcy zgromadzić ponad 1000 uczniów. Ci absolwenci stali się następnie przywódcami Kościoła asyryjskiego i innych kościołów spoza bizantyjskiego chrześcijaństwa. Ostatecznie Ktezyfon wyparł Nisibis jako syryjskie centrum intelektualne, ale dopiero w VIII wieku.

Egeria

(IV wiek n.e.) pielgrzym i pisarka.

W połowie IV wieku n.e. chrześcijanka odbyła czteroletnią podróż na Bliski Wschód. Napisała dziennik swoich podróży, a rękopis leżał uśpiony aż do końca XIX wieku. Wspominali o niej inni pisarze łacińscy, więc jej relacje krążyły wśród pielgrzymów religijnych, zanim zaginęły na wieki. Miała na imię Egeria (znana również jako Eutheria, Aetheria i Silvia) i pisała dla innych zakonnicy mieszkających w Europie, być może na atlantyckim wybrzeżu Hiszpanii lub Francji. Najprawdopodobniej była zakonnica, której wspólnota zleciła, by jej ciekawski i żądny przygód umysł pracował dla dobra życia duchowego sióstr. Pielgrzymowała do najważniejszych miejsc ówczesnego świata chrześcijańskiego i żydowskiego. Jej relacja jest jednym z najcenniejszych dokumentów, jakie posiadają uczeni, dotyczących świata podróży, pobożności, wczesnego monastycyzmu, ról kobiecych, a nawet rozwoju późnej łaciny w IV wieku. Jej książka ma dwie części. Pierwsza część jest dziennikiem podróży i jest po prostu jej relacją z pielgrzymki. Opowiada siostrom o swoich wizytach w tak uświęconych i historycznych miejscach, jak Jerozolima, Edessa, miejsca w Mezopotamii, Góra Synaj, Jerycho, rzeka Jordan, Antiochia i Konstantynopol, a także o spotkaniach z ludźmi (zwykle mnichami i mistykami) pracującymi w tych miejscach. Podąża śladami ludzi, którzy rozstawili te miejsca i modli się tam. Często jej komentarze na temat wieśniaków w świętych miejscach zawierają odrobinę suchego humoru. Jej program turystyczny ma wiele innych celów, takich jak podążanie ścieżką Mojżesza przez pustynię do góry Synaj, jej plan

odwiedzenia domu rodziny Abrahama (Carrhae lub biblijny Harran, na południowy wschód od Edessy) i jej nadzieja na udanie się do grobu Tomasza Apostoła w Edessie. Dziennik podróży jest niekompletny, ponieważ jak każdy dobry pielgrzym obmyślała coraz to nowe plany odwiedzenia innych miejsc, takich jak Efez, aby pomodlić się przy grobie Jana, „Umiłowanego” Apostoła. W rękopisie brakuje tej części jej podróży. Druga część jest bardziej reportażem dziennikarskim na temat praktyk liturgicznych kościoła jerozolimskiego na przestrzeni trzech lat, kiedy tam przebywał. Jej zapis praktyk związanych z codziennym życiem i modlitwą Kościoła jest pierwszym, jaki uczeni mają na ten temat. Relacjonuje też, jak obchody kościoła korespondują z jego wyjątkowym położeniem w Ziemi Świętej. Liturgie, które opisuje, nie są raczej stacjonarnymi ceremoniami w jednym miejscu kościoła, ale obejmują procesje z miejsca na miejsce w zależności od okazji. Ponadto jej opisy są przydatne dla historyków architektury sakralnej. Jej relacja pozwala współczesnym czytelnikom dostrzec takie rzeczy, jak potrzeba eskorty wojskowej w różnych miejscach Ziemi Świętej, niesłabnąca gościnność klasztorów po drodze, sieć dróg i system zajazdów utrzymywanych przez imperium. Mówi o mnichach, zakonnicach i osobach świeckich w Ziemi Świętej, o ich wzorach postu i instrukcjach dla kandydatów do kościoła. Wreszcie, uosabia serce pielgrzyma i wykazuje odwagę i zwięzłość, opisując każdy etap swojej duchowej podróży.

Egipt, kultura i religia

Cywilizacja starożytnego Egiptu trwała około 30 wieków — od 30 wieku p.n.e. do 30 roku p.n.e., kiedy to stało się częścią Cesarstwa Rzymskiego. Egipt był znaczący ze względu na swoją wielkość i długowieczność, zachowując silną ciągłość kulturową pomimo kilku okresów zawirowań. Egipt rozwinął się wzdłuż doliny otaczającej Nil w północno-wschodniej Afryce, rozciągając się na pustynię i przez Morze Czerwone. Starożytni Egipcjanie wywodzili się z ziemi Punt, wschodnioafrykańskiego narodu, który prawdopodobnie znajdował się na południe od Nubii, ale przyczyny tego są niejasne. Już w 10 tysiącleciu p.n.e. w Dolinie Nilu istniała kultura łowców-zbieraczy używających kamiennych narzędzi, a przez następne kilka tysięcy lat istnieją dowody na hodowlę bydła, budowę dużych budynków i uprawę zboża. Pustynia była kiedyś żyzną równiną nawadnianą przez sezonowe deszcze, ale mogła zostać zmieniona przez zmiany klimatyczne lub nadmierny wypas. W pewnym momencie powstały cywilizacje Dolnego Egiptu (na północy, gdzie Delta Nilu styka się z Morzem Śródziemnym) i Górnego Egiptu (w górę rzeki na południu, gdzie Nil ustępuje miejsca pustyni); Egipcjanie nazywali ich odpowiednio Ta Shemau i Ta Mehu, a ich mieszkańcy byli prawdopodobnie tacy sami etnicznie i kulturowo powiązani. Do 3000 p.n.e. Dolny i Górny Egipt zostały zjednoczone przez pierwszego faraona, który w III wieku p.n.e. historyk Maneton zwany Menesem. Dolny i Górny Egipt nigdy nie zostały zasymilowane ze sobą - ich różnice geograficzne zapewniły zachowanie różnic kulturowych, ponieważ ludy każdego z nich prowadziły inne życie - ale raczej, w okresie dynastycznym, który nastąpił później, były rządzone jako jednostka. Każdy miał swoją własną boginię patronkę – Wadjet i Nechbet – których symbole ostatecznie znalazły się w koronie faraona i pięciokrotnej formie tytularnej jego imienia. Pierwszy faraon założył również stolicę w Memfis, gdzie pozostawała ona do 1300 roku p.n.e. Pojawienie się hieroglifów i stosunków handlowych z Nubią i Syrią zbiegło się z okresem wczesnej dynastii

HISTORIA

Historia starożytnego Egiptu jest tradycyjnie podzielona na dynastie, z których każda składa się z władców z mniej więcej tej samej rodziny. Często dynastia jest definiowana przez pewne dominujące tendencje wynikające z interesów rodziny dynastycznej — na przykład wielu znaczących budowniczych piramid w starożytnym Egipcie pochodziło z czwartej dynastii. We wczesnych dynastiach mamy niewiele solidnych informacji o faraonach, a nawet nasza lista ich imion jest niekompletna. Dynastie są podzielone na szerokie okresy historii: okres wczesnej dynastii (pierwsza i druga dynastia), Stare Państwo (od trzeciej do szóstej), pierwszy okres przejściowy (od siódmej do dziesiątej), królestwo średnie (od jedenastej do czternastej), Drugi Okres Przejściowy (od XV do XVII), Nowe Królestwo (od

XVIII do XX), Trzeci Okres Przejściowy, Okres (od dwudziestej pierwszej do dwudziestej piątej) i dość luźno scharakteryzowany okres późny (od dwudziestej szóstej do trzydziestej pierwszej). Starożytny Egipt zasadniczo kończy się na trzydziestej pierwszej dynastii: przez następne 900 lat Egiptem rządził najpierw Aleksander Wielki, potem „dynastia Ptolemeuszy”, założona przez generała Aleksandra Ptolemeusza, a na końcu bezpośrednio Rzym.

RELIGIA

Religię starożytnego Egiptu można opisać poprzez synkretyzm, życie pozagrobowe i duszę. Synkretyzm odnosi się do łączenia idei lub postaci religijnych, zwykle w przypadku interakcji różnych kultur. W przypadku starożytnego Egiptu odnosi się to do łączenia i nakładania się lokalnych bóstw. Wielu bogów słońca (Ra, Amon, Horus, Aton) było najpierw czczonych oddzielnie, a później w różnych kombinacjach. Proces ten był kluczową częścią egipskiego politeizmu i prawdopodobnie pomógł zachować ciągłość kulturową narodu przez całe jego życie. Uważano, że życie śmiertelne przygotowuje Egipcjan do życia pozagrobowego. Egipcjanie wierzyli, że fizyczne ciało przetrwa w życiu pozagrobowym i będzie służyć zmarłemu, mimo że zostało pochowane i zabalsamowane. Na użytek zmarłego przygotowywano amulety, talizmany, a czasem nawet zmumifikowane zwierzęta. Jak opisano w Księdze Umarłych (termin odnoszący się do korpusu egipskich tekstów nagrobnych), w późniejszych fazach egipskiej historii religijnej zmarłego osądzał bóg Anubis. Bóg ważył serce, które, jak sądzono, zawierało wszystkie funkcje umysłu, a zatem było zapisem życia i zachowania jednostki, z jednym piórkem. Ci, którzy zostali pozytywnie osądzeni, zostali skierowani do życia pozagrobowego; serca tych, którzy nie byli, zostali zjedzeni przez demona krokodyla-lwa-hipopotama Ammita i pozostał na ziemi Anubisa na zawsze. Różne części duszy — lub różne dusze — obejmowały ba, które rozwinęło się z wczesnopredynastycznych wierzeń w osobowe bóstwa wspólne dla starożytnego Bliskiego Wschodu i które było manifestacją boga, w pełni fizycznej istoty, która zapewniała tchnienie nozdrza, osobowość jednostki i istniały przed narodzinami ciała; ka, siła życiowa, która pojawia się przy narodzinach i poprzedza jednostkę w życiu pozagrobowym, aby kierować jej losem; akh, rodzaj ducha, który przybierał różne formy w religii egipskiej w epoce dynastycznej; khaibut, cień; ren lub imię; i sekhu, czyli ciało fizyczne.

JĘZYK I MATEMATYKA

Pismo egipskie datuje się na okres od 30 do 50 wieku p.n.e. Wczesnoegipski - podzielony na formy starą, środkową i późną - był pisany przy użyciu pisma hieroglificznego i hieratycznego. Chociaż hieroglify rozwinęły się z piktogramów - stylizowanych obrazów używanych do znaków i etykiet - zawierały one symbole reprezentujące dźwięki (tak jak nasz współczesny alfabet), logografy reprezentujące całe słowa i określenia używane do wyjaśnienia znaczenia innych hieroglifów. Tłumaczenie starożytnych pism egipskich było prawie niemożliwe dla współczesnych egiptologów, aż do odkrycia Kamienia z Rosetty przez kapitana armii podczas kampanii Napoleona Bonaparte w Egipcie w 1799 roku. Kiedy Francuzi poddali się w 1801 roku, kamień został przejęty przez siły brytyjskie i wysłany do British Museum, gdzie znajduje się do dziś. Kamień był spełnieniem marzeń językoznawcy, znaleziskiem, które rewolucjonizuje dziedzinę. Został na nim spisany dekret faraona Ptolemeusza V w 196 p.n.e., nie tylko hieroglifami i demotem, ale także po grecku. Ponieważ starożytna greka była dobrze znana, egiptolodzy mogli porównać te dwa wiersze i rozszyfrować znaczenie wielu hieroglifów. Od tego czasu dokonano wielu prac i udoskonaleń, a znaczny impuls zyskały dzięki znaleziskom archeologicznym z XIX i XX wieku. Hieratyczny system liczbowy używany przez Egipcjan miał podobne ograniczenia jak rzymski system liczbowy: słabo nadawał się do czegokolwiek poza dodawaniem i odejmowaniem. Jak poświadczono w papirusach Rhinda i Moskwy, Egipcjanie byli zdolni do matematyki, w tym ułamków, geometrii, mnożenia i dzielenia, z których wszystkie były znacznie bardziej nużące niż w nowoczesnych systemach liczbowych, ale były wymagane do handlu i mierzenia

czasu. Podobnie jak inne starożytne cywilizacje, Egipcjanom brakowało koncepcji zera jako liczby, ale niektórzy historycy twierdzą, że byli świadomi i świadomie stosowali złoty podział w geometrii

Elam

Kraj Elam obejmował południowo-zachodnią część współczesnego Iranu. Elamici określili się jako Haltamti, z którego Akadyjczycy wywodzili Elam. Susa i Anszan były dwoma głównymi ośrodkami cywilizacji elamickiej. W okresie praelamickim (ok. 3400-2700 p.n.e.) w Suzie pojawiło się pismo. To pismo praelamickie różniło się na tyle od pism mezopotamskich, że wskazywało na inny język. Rzeczywiście, język elamicki nie jest spokrewniony z innymi znanymi starożytnymi językami. Od okresu staroelamickiego (ok. 2700-2100 p.n.e.) teksty mezopotamskie zaczynają wspominać Elam. Ponieważ rodzime teksty pozostają rzadkie, chronologia elamicka wywodzi się w dużej mierze z zapisów mezopotamskich. Spotkanie Elamu z królami Agade ilustruje powtarzającą się cechę w jego historii: niziny Elamu są łatwo dostępne z zachodu i okresowo przechodziły pod kontrolę Mezopotamii. Z kolei wyżyny Zagros są bardziej odizolowane przez topografię i mają większą autonomię. W związku z tym Suza i równiny Chuzistanu (w południowo-zachodnim Iranie) były regionami, które najbardziej znalazły się pod panowaniem akadyjskim. Po upadku Agade, elamicki Puzur-Inszuszinak zdobył tytuł króla Awanu (region irański). Jego wtargnięcie do Mezopotamii zostało powstrzymane przez Ur-Nammu, a Susa znalazła się pod panowaniem dynastii Ur III. Dynastia Szimaszki (ok. 2100-1900 p.n.e.) pojawiła się na wyżynach w wyniku sojuszy zawartych przeciwko Ur. Elamici w końcu odzyskali kontrolę nad nizinami, posuwając się nawet na zachód, by zniszczyć Ur i schwytać jego ostatniego króla, Ibbi-Sina. Elamickiemu królowi Kindattu udało się zająć Ur, ale wkrótce został wygnany przez Iszbi-Erre, założyciela pierwszej dynastii Isin. Era Sukkalmah (ok. 1900-1600 p.n.e.) jest najlepiej poświadczona w zapiskach, kiedy to Elam przeżywał bezprecedensowy dobrobyt. Krajem rządził triumwirat z tej samej dynastycznej rodziny: sukkalmah (wielki regent), sukkal (regent) Elamu i Szimaszki na drugim miejscu oraz sukkal z Suzy na trzecim miejscu. Dominacja miasta-państwa Larsy nad Isin była pomyslna dla Elamu, a Elamici założyli nawet dynastię w Larsie. Elam zdominował wschodni kraniec Mezopotamii, wywierając swoją obecność gospodarczą (zwłaszcza handel cyną) i dyplomatyczną aż do północnej Syrii. Jednak podboje Hammurabiego doprowadziły Elam do upadku w następnych stuleciach. Okres środkowoelamicki (ok. 1600-1100 p.n.e.) przyniósł odrodzenie potęgi elamickiej, naznaczone użyciem tytułu króla Anszanu i Suzy. od ok. 1400-1200 p.n.e. stosunki między Elamem a kasycką Babilonią były promowane za pomocą kilku królewskich małżeństw mieszanych. Jednak wraz z powstaniem nowej dynastii elamickiej Shutruk-Nahhunte położył kres hegemonii Kasytów, najeżdżając południową Mezopotamię, przywożąc do Elamu tak ważne pomniki, jak Stela Zwycięstwa Narama-Sina i Kodeks Praw Hammurabiego. Jego syn, Kutir-Nahhunte, zakończył dynastię kassycką, obalając Enlila-nadin-ahi i przywiózł do domu kultowy posąg Marduka z Babilonu. Nabuchodonozor I ostatecznie odzyskał ten posąg, kiedy złupił Elam około 1100 p.n.e. W okresie neoelamickim (ok. 1100-539 p.n.e.) kraj stanął w obliczu nacisków z dwóch frontów: medo-perskiej inwazji na wyżyny i asyryjskiej agresji na niziny. Elamici ponieśli zemstę asyryjską za to, że byli sojusznikami babilońskimi przeciwko rosnącemu imperium neoasyryjskiemu. W 647 p.n.e. Aszurbanipal splądrował Suzę. Ponadto w 539 r. p.n.e. Cyrus II podbił Babilonię i rozszerzył kontrolę Achemenidów nad Elamem. Aż do hellenizacji regionu kultura elamicka nadal umacniała się poprzez używanie języka elamickiego w oficjalnych dokumentach, kult elamickich bóstw oraz znaczenie Anszanu i Suzy w imperium perskim.

Eleusis

Eleusis było miastem w Attyce w Grecji, położonym około 12 mil na północny zachód od Aten. Od najdawniejszych czasów Eleusis był związany z eleuzyńskimi tajemniczymi obrzędami Demeter, postaci Bogini Matki i matczynej postaci mocy, a także z rozwojem kultu, który istniał od wczesnej kultury greckiej na Cykladach. Festiwale takie jak misteria eleuzyńskie były częścią corocznych obchodów

narodzin i odrodzenia we wczesnym basenie Morza Śródziemnego. Obrzędy obejmowały także kult boga wina i przyjemności, Bachusa (lub Dionizosa). Podczas gdy Ateny przejęły obrzędy około 600 roku p.n.e., istnieje wiele dowodów na to, że misterium miało swój początek u zarania cywilizacji greckiej i stanowiło część kultów Bogini Matki, które występowały w starożytności zarówno w zachodniej, jak i we wschodniej części Morza Śródziemnego. Święta, jako obrzędy płodności, można w pełni zrozumieć tylko wtedy, gdy postrzega się je jako pierwszy akt dwuaktowego dramatu rocznego. To, co było właściwie pierwszym aktem, odbyło się wiosną w Agrae, w Mniejszych Tajemnicach. Odpowiada to tradycyjnemu czasowi siewu nowych plonów i radości z odradzania się. Misterium w Eleusis oznaczało nie tylko żniwa, ale także nadzieję, że życie powróci po zimie, tak jak Persefona, córka Demeter, powróci z Zaświatów, czyli Hadesu. Możliwe, że w najdawniejszych czasach misteria obejmowały także składanie ofiar z ludzi, wraz z przelaniem krwi ofiary ofiarnej, która miała przywrócić płodność ziemi. Nawet w klasycznych czasach greckich po roku 600 p.n.e. celebrowanie misterii eleuzyjskich stanowiła kamień milowy w religii greckiej. Jednak coś — tabu lub strach przed odwetem ze strony bogów lub tych, którzy celebrowali misteria — powstrzymywało nawet najbardziej racjonalne umysły tamtych czasów przed relacjonowaniem tego, co wydarzyło się podczas misterii eleuzyjskich, a nawet budynków używanych podczas ich celebrowania.

Efrem

(306-373 n.e.) teolog i kompozytor

Znany jako Harfa Ducha, Efrem był prawdopodobnie najbardziej twórczym głosem kultury i kościoła syryjskiego oraz jednym z najbardziej wpływowych teologów wczesnego chrześcijaństwa. Urodził się w 306 roku n.e., na południe od świętego regionu syryjskich mnichów i duchowości w Mezopotamii. Uformowany w dojrzałego chrześcijanina przez mentora i świętego człowieka Jakuba, Efrem stał się na tyle biegły, aby dołączyć do swojego nauczyciela w tej samej szkole w Nisibis. Julian Apostata haniebnie przegrał wojnę z perskim imperium Sasanidów, więc Rzymianie zostali zmuszeni do wycofania się z Nisibis w 363 roku. Chrześcijanie związani z Efremem również wycofali się do leżącego na wschodnim pograniczu miasta Edessy. Tam Efrem służył swemu ludowi na dwa główne sposoby. Najpierw rzucił się w wir rozdzielania żywności i jałmużny wśród uchodźców z rekolekcji. Mimo całego swojego wpływu na kościół, jedynym urzędem, jaki piastował, był diakon. Nie pragnął zostać księdzem i unikał powszechnego powołania do bycia biskupem, udając szaleństwa. Jego osobowość pomogła mu w dążeniu do unikania hierarchii, ponieważ miał irytującą osobowość, którą mogła kontrolować tylko osobista świętość. Po drugie, stworzył zbiór hymnów, homilii, wierszy i komentarzy, którymi dziś zachwycają się uczeni. Jego geniusz polegał na połączeniu hymnologii z unikalną metodą interpretacji Biblii i tajemnic duchowych. Z jednej strony akceptuje zwykły sens Pisma Świętego (nazywa się to metodą interpretacji Biblii Antiochene); ale z drugiej strony opiera się na alegorii i licentia poetica, gdy logika i okoliczności historyczne nie oferują odpowiedniego zastosowania (nazywa się to metodą aleksandryjską). Jego hybrydowe myślenie reprezentuje skłonność Kościoła Syryjskiego do radzenia sobie z siłami gnostycyzmu i wczesnego judaizmu. Centralnym wydarzeniem historii i przyrody jest wydarzenie Chrystusa: wcielenie boskości w życie Jezusa (Chrystusa) z Nazaretu. Efrem odnajduje symbole tej tajemnicy w historii i przyrodzie, a nawet Biblia mówi o tym wydarzeniu w sposób typologiczny. Bez wahania zapożycza słownictwo i hymnologię, z którymi kościół syryjski zetknął się w mezopotamskim świecie heterodoksyjnych nurtów i wpływów żydowskich. Choć jego metoda była wyjątkowa, jego własna doktryna była ortodoksyjna. Jego hymny i wzniosła mowa pokazują, że jest niezłomny w przeciwstawianiu się arianizmowi, marcjonizmowi, manicheizmowi i innym chrześcijańskim dualizmom. Jego wizerunki wspierają takie idee jak Sąd Ostateczny, czyściec, grzech pierworodny, wolna wola i jej zależność od łaski, prymat Piotra, wstawienie świętych, realna obecność Jezusa w chlebie komunii, sakramenty i Trójcy. Wszystkie te doktryny znajdują się w tyglu

rozwoju teologicznego, więc geniusz Efrema jest cenny i wyprzedza swoje czasy. Miał szczególne nabożeństwo do Matki Jezusa i zapowiadał pojęcie Jej Niepokalanego Poczęcia. Jego kompozycje są w języku syryjskim, a wiele z nich zostało natychmiast przetłumaczonych na język grecki. Ludzie tak kochali jego metafory i analogie, że używali ich we własnych językach i liturgiach; w związku z tym niektóre dzieła istnieją tylko w formie łacińskiej lub ormiańskiej. Kompletny spis jego kompozycji nie został jeszcze ukończony. Efrema zmarł podczas epidemii w 373 r., opiekując się uchodźcami z Edessy.

epikureizm

Epikureizm został nazwany na cześć filozofa Epikura, który założył w Atenach szkołę nauczania, która działała przez siedem wieków po jego śmierci. Epikur (342-270 p.n.e.) był obywatelem Aten, wychowanym na wyspie Samos. Jego wkład miał na celu praktyczne zastosowanie filozofii i jej roli w umożliwieniu ludziom prowadzenia przyjemnego i cnotliwego życia. Jego idee są całkowicie odmienne od oszczerczych ataków wysuwanych na niego przez późniejszych myślicieli, którzy nadali epikureizmowi pejoratywne poczucie obżarstwa i nieokiełznanego hedonizmu. Pisma Epikura, które przetrwały, zwłaszcza listy do Herodota i Menoecusa, zawierają jedynie powtórzenie dzieł innych, z jednym głównym wyjątkiem. Działo się to w dziedzinie atomizmu. Podstawą atomizmu jest to, że zjawiska wszechświata można wyjaśnić interakcjami najmniejszych niezależnie istniejących cząstek materii (atomów), które podlegają obserwowalnym prawom fizycznym w przewidywalny sposób. Innymi słowy, nie ma fundamentalnej potrzeby istnienia bogów, aby istniał również wszechświat. Dlatego ludzkość powinna uwolnić się od terroru, jaki ją narzuca niepokój o to, jakie nowe choroby i nieszczęścia mogą zesłać bogowie, i obawa, że te nieszczęścia są winą cierpiących na nie ludzi. Do tego przekonania Epikur dodał innowację, że niektóre atomy dobrowolnie zбочą ze ścieżek, które w innym przypadku spowodowałyby ich zejście z nieba na ziemię. Ten dobrowolny ruch, którego przyczyna nie została właściwie wyjaśniona, spowodował, że ludzie nie czuli się uwięzieni w mechanistycznym wszechświecie bez fundamentalnego znaczenia ani celu. Epikur nauczał w ogrodzie w Atenach od około 306 r. p.n.e. do jego śmierci. Ateny były również świadkami błyskotliwości Arystotelesa w ciągu ostatnich 20 lat i zdumiewających podbojów Aleksandra Wielkiego w Azji Mniejszej i Egipcie. Kultura grecka stawała się jedną z najbardziej dynamicznych sił świata. Jednak czas takich zmian i innowacji doprowadził również do poczucia nietrwałości i strachu przed nieznanym. Według Epikura rozsądnym podejściem każdego dorosłego było dążenie do maksymalizacji przyjemności i pokoju, a nie uspokojenie lub odwoływanie się do sił nadprzyrodzonych. Jest to filozofia hedonizmu, która uważa poszukiwanie przyjemności za ostateczny cel życia. Nie oznacza to jednak, że ludzie powinni beztrąsko gonić za jakimkolwiek natychmiastowym przyjemnym doznaniem, nie biorąc pod uwagę przyszłości ani żadnej innej osoby. Rozsądna osoba powinna zdawać sobie sprawę, że różne formy przyjemności nieuchronnie powodują ból. Na przykład bezmyślne picie wina doprowadzi do bólu kaca, podczas gdy żądze o charakterze przestępczym doprowadzą do nieszczęścia ścigania. W rezultacie osoba właściwie hedonistyczna jest także osobą cnotliwą, która wybiera przyjemności, które nie sprawiają bólu ani sobie, ani innym. Jednak dzięki swoim atomistycznym przekonaniom Epikur przyznałby, że cnota z natury nie ma żadnej wartości. To sprawiło, że jego stanowisko było raczej paradoksalne. Jego wiara w bogów, których wyobrażał sobie jako żyjących w błogiej egzystencji, całkowicie ignorując ludzkość, jest również nielogiczna. Jeśli bogowie nie muszą istnieć, a także nie ma sensownego sposobu na wykrycie ich obecności, to dlaczego Epikur miałby twierdzić, że istnieją? Możliwe, że mając na uwadze praktyczność swojego nauczania, chciał po prostu uniknąć politycznego niebezpieczeństwa zaprzeczania istnieniu bogów. Szkoła epikurejska była kontynuowana po śmierci jej założyciela i stała się szczególnie widoczna w Rzymie. Dwóch nauczycieli Cycerona było epikurejczykami, a Seneka bronił wierzeń Epikura przed atakami ludzi o poglądach religijnych, a zwłaszcza chrześcijan. Nawrócenie cesarza Konstantyna Wielkiego na chrześcijaństwo w 313 r. n.e. zasygnalizowało koniec epikureizmu jako części głównego nurtu dyskursu intelektualnego. Jednym z problemów było to, że epikureizm

wykazywał niewielką zdolność do innowacji lub rozwoju. Kiedy uznano, że Epikur określił właściwy sposób życia, nie było o czym dyskutować, a ludzie powinni po prostu praktykować to, czego nauczał. Jak napisał Lukrecjusz, był „. . . człowiek genialny, który przewyższył / Rasę ludzką, gasząc wszystkie inne, / Jak słońce, w eterze, wszystkie gwiazdy. Niemożność skutecznego przystosowania się skazała epikureizm na ciągłe potępienie ze strony wyznawców religii, którzy scharakteryzowali go jako niewiele więcej niż egoistyczny egoizm. Humanisci, którzy próbowali wspierać epikureizm, zostali potępieni jako libertyni. Wiersz „De rerum natura” („O naturze wszechświata”) rzymskiego filozofa i stoika Lukrecjusza wyjaśnia epikureizm w jego najpełniejszej formie.

Era podziału (Chiny)

Pierwsza część Ery Podziału, która nastąpiła po dynastii Han, między 220 a 280 rokiem n.e., nazywana jest okresem Trzech Królestw. Skończyło się w 280 r., kiedy dynastia Jin (Ch'in), na czele której stał ród Sima (Ssu-ma), ponownie zjednoczyła Chiny. Ale jedność była krucha, ponieważ władca-założyciel podzielił swoje królestwo między swoich 25 synów po śmierci, dając każdemu księstwo pod nominalną kontrolą jego głównego spadkobiercy. Książęta i inni szlachcice wkrótce wpadli na siebie w wojnie domowej, a jeden z nich wezwał północnych koczowników Xiongnu (Hsiung-nu) o pomoc. Wódz Xiongnu twierdził, że pochodzi od księżniczki Han, nazywał się Liu Yuan i nazwał kontrolowany przez siebie region Shanxi (Shansi), Han, ale później zmienił jego nazwę na Zhao (Chao). Siły Liu Yuana splądrowały obie starożytne stolice, Chang'an (Ch'ang-an) i Luoyang (Loyang), pałac cesarską bibliotekę dynastii Han. Dwór Jin uciekł na południe w 316 roku i założył nową stolicę w Nanjing (Nanking), która była stolicą państwa Wu w okresie Trzech Królestw w Chinach. Rok 316 oznaczał podział Chin na dwie połowy, który trwał do 589 roku. Nazywano go erą dynastii północnej i południowej. Rządy chińskie zostały zastąpione w północnych Chinach, które stały się polem bitwy różnych grup koczowniczych, Xiongnu, Xianbei (Hsien-pei), zarówno pochodzenia tureckiego, jak i Toba (T'o-pa), którzy byli etnicznie tungustyczni. W 387 roku Xiongnu próbowali podbić południe, ale wodnisty południowy teren nie był odpowiedni dla ich kawalerii i zostali zdecydowanie odparci w bitwie pod Feishui (Fei Shui) we współczesnej prowincji Anhui (Anhwei). W rezultacie sytuacja między północą a południem utknęła w martwym punkcie. W 386 r. nowa koczownicza grupa z północnego wschodu pokonała zarówno Xiongnu, jak i Xianbei i ustanowiła północną dynastię Wei w północnych Chinach, która trwała do 557 r. Władcy tungustyczni z północnej dynastii Wei jako pierwsi założyli swoją stolicę w Datong (Tatung) we współczesnym Prowincja Shanxi, logiczne miejsce dla koczowniczej dynastii, ponieważ znajdowała się w pobliżu Wielkiego Muru Chińskiego. Zaciekli wojownicy (populację Toba oszacowano na nie więcej niż 200 000 ludzi), bez języka pisanego i prymitywnej kultury, Toba wkrótce przyjęli buddyzm, nakazując wykopaliska rozległych świątyń jaskiniowych poza Datong w miejscu zwanym Yungang (Yunkang). Z entuzjazmem przyjęli także kulturę chińską. W 494 r. Północni Wei przenieśli stolicę do Luoyang, aby znaleźć się w pobliżu centrum chińskiej kultury, i nakazali wykopanie kolejnej serii jaskiń poświęconych kultowi buddyjskiemu w pobliżu, w miejscu zwanym Longmen (Lungmen). W tym samym czasie rząd zabronił ludowi Toba noszenia tradycyjnych strojów lub używania tytułów plemiennych, nakazując im przyjęcie chińskich nazwisk i zamiast tego mówienie po chińsku. Niektórzy ludzie Toba zbuntowali się przeciwko sinizacji, która podzieliła dynastię na dwa krótkotrwałe rywalizujące ze sobą królestwa zwane Wschodnim Wei i Zachodnim Wei, po których nastąpiły Północne Qi (Ch'i) i Północne Zhou (Chou). Żadna z dynastii, które nastąpiły po Północnym Wei, nie rządziła całymi północnymi Chinami. Era podziału zakończyła się w 581 roku n.e. kiedy generał Północnego Zhou, Yang Jian (Yang Chien), uzurpował sobie tron i przystąpił do zjednoczenia północy i południa pod rządami swojej nowej dynastii Sui. Tymczasem w południowych Chinach, od doliny rzeki Jangcy na południe, następowało po sobie pięć dynastii. Byli to Jin (Chin), 317–419; Pieśń Liu (śpiewana), 420–477; Qi (Ch'i), 479–501; Liang, 502–556; i Chen (Ch'en), 557–587. Nanjing było stolicą całej piątki. W erze podziału miała miejsce masowa imigracja mieszkańców północy do południowych

Chin. Uchodźcy, którzy uciekli przed koczownikami, przynieśli do południowych Chin wyrafinowaną i zaawansowaną kulturę północy i wchłonęli rdzenną ludność do głównego nurtu chińskiej kultury. Tak więc, o ile południowe Chiny były regionem przygranicznym w czasach dynastii Han i miejscem wygnania urzędników i skazańców, to pod koniec VI w. n.e. stał się rozwinięty i zaawansowany gospodarczo. Z kulturowego punktu widzenia najbardziej niezwykłą zmianą w epoce podziału był fenomenalny rozwój buddyzmu w Chinach, indyjskiej religii, która po raz pierwszy pojawiła się w Chinach na początku panowania wschodniej dynastii Han (25-220 n.e.), przywiezionej przez misjonarzy i kupców wzdłuż Jedwabnego Szlaku. Dokonując inwazji, buddyzm pozostał egzotyczną religią obcokrajowców i niektórych Chińczyków za czasów dynastii Han. Konfucjanizm jako ideologia państwowa upadł wraz z upadkiem dynastii Han. Prymitywne religie koczowników z północnych Chin miały niewiele do zaoferowania w konfrontacji z pociągającą teologią buddyzmu oraz jego majestatycznymi rytuałami i ceremoniami. Tak więc koczowniczy władca stwierdził w 335 r.: „Urodziliśmy się z pogranicza i chociaż jesteśmy niegodni, podporządkowaliśmy się wyznaczonemu nam przeznaczeniu i rządymy Chińczykami jako ich książę. . . Budda jako barbarzyński bóg jest tym, którego powinniśmy czcić. Chińscy poddani nomadów również przyjęli buddyzm jako pocieszenie w trudnych chwilach oraz ze względu na jego atrakcyjne i uniwersalistyczne nauki. Przywiązanie do buddyzmu sprawiło, że władcy koczowniczy byli mniej okrutni dla swoich chińskich poddanych i zbudowali mosty między władcami a rządzonymi. Buddyzm stał się również dominujący w południowych Chinach, ponieważ jego nauki łagodziły ból wygnania uchodźców z północy i ze względu na swoją teologię, która odpowiadała na pytania, na które konfucjanizm i inne chińskie szkoły myślenia nie potrafiły odpowiedzieć. Podobnie chaos i upadek konfucjanizmu jako ideologii państwowej w epoce podziału ożywił zainteresowanie taoizmem , pozwalając niektórym rozczarowanym intelektualistom schronić się w filozofii eskapistycznej. Poszukując długowieczności i nieśmiertelności, niektórzy uczeni taoiści zagłębili się w wiedzę o właściwościach pierwiastków i roślin i stworzyli obszerną farmakopeę. Popularny taoizm wzbogacił się w wyniku zapożyczenia ceremonii i instytucji klasztornych z buddyzmu. Era podziału była politycznie ponurym chaotycznym okresem w historii Chin. Jednak intelektualnie nie był to wiek ciemny, głównie ze względu na szybki rozwój buddyzmu, który wniósł ogromny wkład w chińską cywilizację. Koczownicy szybko się zsinicyzowali, a małżeństwa mieszane między Chińczykami z wyższych klas północnych miast a koczownikami zniwelowały dzielące ich różnice.

esseńczycy

Kilku starożytnych pisarzy omawia żydowską sektę znaną jako esseńczycy. Najbardziej znani trzej to Józef Flawiusz, Filon i Pliniusz, których pisma datowane są na około I wiek n.e. Etymologia nazwy Esseńczycy pozostaje niepewna. Jedną z teorii zaproponowaną przez starożytnego żydowskiego filozofa Filona (ok. 20 p.n.e. – 50 n.e.) sugeruje, że imię to jest spokrewnione z greckim słowem oznaczającym świętość. Być może bardziej prawdopodobne jest, że nazwa pochodzi od słowa hebrajskiego lub aramejskiego, które można powiązać ze słowem oznaczającym „radę”, „wykonawców (prawa)” lub nawet „uzdrowicieli”. Ponowne zainteresowanie tą starożytną sektą żydowską zbiegło się w czasie z odkryciem Zwojów znad Morza Martwego w pobliżu Qumran. Pomysł, że Zwoje znad Morza Martwego i Qumran mają być utożsamiane z Esseńczykami, ma wielu zdecydowanych zwolenników. Najbardziej szczegółowe informacje o tej grupie pozostawił nam żydowski historyk Flawiusz Józef Flawiusz (ur. 37 n.e.). Kilkakrotnie wspomina o esseńczykach w swoich pismach, a nawet twierdzi, że był członkiem tej grupy w młodości. Jeśli to rzeczywiście była prawda, nie mógł spędzić z nimi więcej niż kilka krótkich miesięcy, zgodnie z chronologią podaną w jego własnej autobiografii. Najdłuższy opis esseńczyków pojawia się w jego wielotomowej pracy zatytułowanej Wojna żydowska, ok. 73 n.e., gdzie Józef Flawiusz identyfikuje ich jako jedną z trzech żydowskich szkół filozoficznych. Godne uwagi w tym opisie esseńczyków jest to, że komentarze Józefa Flawiusza na ich temat są znacznie bardziej

szczegółowe i znacznie dłuższe niż jego komentarze na temat pozostałych dwóch sekt, faryzeuszy i saduceuszy. W tym opisie Józef Flawiusz opisuje ich procedurę przyjmowania nowych członków do społeczności i szczegółowo opisuje wiele ich praktyk, w tym unikanie małżeństwa i ich specyficzną praktykę unikania wypróżnień w szabat. Kandydat do członkostwa jest wprowadzany do tej hierarchicznej sekty z pełnym rokiem próby, podczas którego oczekuje się, że będzie żył zgodnie z warunkami wspólnoty, ale nie wśród nich. Po tym roku kandydat może zbliżyć się do grupy, ale nie może uczestniczyć w spotkaniach wspólnoty, a także nie ma dostępu do „czystszej wody święconej”. Prozelita miał złożyć szereg przysięg, które kładą nacisk na ścisłe przestrzeganie różnych praw komunalnych, a także zachowanie tajemnicy wobec grupy. Józef Flawiusz podaje również przepisy dotyczące tych, którzy zostali wydaleny ze społeczności za poważne przestępstwa. Oprócz tej obszernej relacji w Wojnie żydowskiej, Józef Flawiusz dwukrotnie odnosi się do esseńczyków w swoim wielotomowym dziele *Jewish Antiquities*. Wszyscy trzej starożytni informatorzy, Pliniusz, Filon i Józef Flawiusz, piszą, że esseńczyków charakteryzowało wspólne bogactwo i unikanie życia małżeńskiego, ale Józef Flawiusz nie mówi, że celibat jest warunkiem członkostwa we wspólnocie. Naukowe zainteresowanie esseńczykami wzrosło wraz z badaniem Qumran i zwojów znad Morza Martwego. Chociaż istniały inne teorie identyfikacji społeczności zamieszkującej pustynię w Qumran, wielu uczonych uznało identyfikację esseńską za najbardziej przekonującą i cieszyła się ona największą popularnością od najwcześniejszych dni badań nad zwojami. Istnieją dwa główne argumenty przemawiające za esseńską identyfikacją społeczności Qumran. Pierwszy argument opiera się na rzymskim historyku Pliniuszu Starszym (23–79 n.e.), który lokuje społeczność esseńską w pobliżu Morza Martwego. W swoim wielotomowym dziele „*Historia naturalna*” Pliniusz w swoim opisie geografii ziemi judzkiej podaje to, co stało się obecnie często cytowanym odniesieniem do samotnej grupy znanej jako esseńczycy. Chociaż istnieje pewne pytanie, jak przetłumaczyć łacińskie *infra hos*, jako „poniżej” (w odniesieniu do wysokości) lub „w dół rzeki od”, odniesienie Pliniusza identyfikuje społeczność esseńską w miejscu bardzo blisko regionu osady i jaskiń Qumran. Drugi argument opiera się na korelacji opisu esseńczyków sporządzonego przez Józefa Flawiusza i własnego opisu ich systemu wierzeń społeczności z Qumran. W Qumran odkryto wiele różnych kategorii pism, w tym kopie tekstów biblijnych i pseudograficzne pisma, które prawdopodobnie były wspólne dla zbiorów i bibliotek różnych rodzajów sekt żydowskich w tamtym czasie. Oprócz tych tekstów były zwoje, które wydawały się unikalne dla tej społeczności i prawdopodobnie zostały przez nich skomponowane. Ta ostatnia kategoria pism wyraża charakterystyczną teologię i światopogląd i jest klasyfikowana jako sekciarska lub unikalna dla społeczności w Qumran. Porównanie tych sekciarskich pism z opisem filozofii esseńczyków i innych starożytnych informatorów sporządzonym przez Józefa Flawiusza dostarcza kilku interesujących punktów korelacji w teologii i światopoglądzie. Jeden punkt korelacji dotyczy doktryny o predestynacji. Józef Flawiusz pisze, że esseńczycy rozumieli, że „przeznaczenie” determinuje wszystkie rzeczy. W innym miejscu Wojny żydowskiej Józef Flawiusz pisze, że ta sekta pozostawia wszystko w rękach Boga. Pomysł, że wydarzenia zostały z góry przeznaczone, znajduje się w kilku miejscach wśród pism sekciarskich, w tym w trzeciej kolumnie sekciarskiego zwoju Reguły wspólnotowej, która brzmi następująco: „Wszystko, co jest teraz i zawsze, pochodzi od Boga wiedzy. Zanim wszystko się zaistnieje, On zarządził wszystkie ich projekty, tak aby kiedy zaczną istnieć — w wyznaczonym czasie, zgodnie z Jego chwalebnym planem — wypełniły swoje przeznaczenie, przeznaczenie, którego nie można zmienić. On kontroluje prawa rządzące wszystkimi rzeczami i troszczy się o wszystkie ich dążenia”. Jednak z powodu niekonsekwencji niektórych uczonych nie przekonuje esseńska identyfikacja społeczności Qumran. Ci uczeni, którzy nie są przekonani, że społeczność Qumran jest esseńczykami, zauważają inne punkty różnic w światopoglądzie i ideologii obu grup. Uczeni ci utrzymują, że grupa z Qumran może być skądinąd nieznaną starożytną sektą żydowską lub proponują alternatywne identyfikacje. Niektórzy uczeni próbowali pogodzić sekciarskie

pisma z Qumran z tymi starożytnymi opisami esseńczyków, wysuwając teorię, że w ruchu esseńskim nastąpił rozłam lub schizma, która może wyjaśniać różnice. Jest to znane jako hipoteza Groningena.

Estery, księga

Księga Estery opowiada historię perskiej królowej Estery i jej wuja Mordechaja, którzy udaremniają spisek Hamana, niegodziwego perskiego dworzanina, mający na celu eksterminację Żydów. Haman zostaje powieszony na tym samym rusztowaniu, na którym zamierzał powiesić Mordechaja, a Mordechaj zastępuje go jako doradca perskiego króla. Księga, napisana pierwotnie w biblijnym języku hebrajskim, przetrwała w różnych formach. Różnice między tymi formami decydują o wielu zyciach pozagrobowych, którymi cieszyła się książka. Data pierwotnej formy księgi jest niepewna. Żydowska Księga Estery jest najlepiej znana z liturgii. Zwój (hebr. megillah) Estery jest czytany w święto Purim, którego początki są upamiętnione w księdze. Estera jest zgrupowana w żydowskiej Biblii z innymi zwojami świątecznymi, Pięć Megilloth. Purim to wczesnowiosenne święto związane z hulankami, a nawet pijaństwem. Jego ostateczne pochodzenie jest mezopotamskie lub być może irańskie. Estera opowiada o żydowskiej formie święta: Żydzi upamiętniają sukces Estery i Mordechaja w powstrzymaniu nikczemnych planów Hamana dotyczących ludobójstwa Żydów, będącego echem ludobójstwa zaplanowanego w Księdze Wyjścia. Estera służyła również jako talizman dla historycznie dużej społeczności irańskich Żydów, którzy nazywają siebie „dziećmi Estery”. Protestantka Księga Estery jest identyczna z wersją żydowską, z wyjątkiem tego, że została sklasyfikowana jako księga historyczna, uszeregowana z Jozuem, Sędziami i innymi jako opisująca historię ludu wybranego przez Boga. Wiele protestanckich egzegez i badań skupiało się na Esterze jako tekście historycznym. Z pewnością Żydzi na przestrzeni wieków myśleli o Esterze jako o prawdziwej postaci historycznej, ale ze znacznie mniejszą powagą niż większość chrześcijańskich badaczy Pisma Świętego. Wpływ na interpretatorów protestanckich miała również identyfikacja perskiego króla Aswerusa jako jednego z historycznych władców zwanych Artakserksesem. Katolicko-prawosławna Księga Estery jest wynikiem innego aspektu wczesnego greckiego tłumaczenia. Hebrajski tekst Księgi Estery, a więc wersja żydowska i protestancka, w ogóle nie wymienia imienia Boga, chociaż historia, w której się rozwija, jest wyraźnie przyćmiona przez Bożą opatrzność. Grecy tłumacze uzupełnili ten rzekomy brak, dodając dwie długie modlitwy (jedną wypowiedzianą przez Mordechaja, drugą przez Esterę) oraz szereg innych elementów. Te fragmenty, zwane „Dodatkami do Księgi Estery”, są kanonicznymi częściami Pisma Świętego dla katolików i prawosławnych; należą do apokryfów protestanckich tłumaczeń Biblii. Jedynymi fragmentami Estery, które przyczyniły się do liturgii katolickiej i prawosławnej, są dwie modlitwy. Tradycyjna interpretacja katolicko-prawosławna również przyjęła Esterę jako księgę historyczną. Literacki charakter książki został podkreślony przez współczesną naukę biblijną: Księga jest opowieścią wyjaśniającą, w jaki sposób Żydzi w nieżydowskim świecie mogą odnosić sukcesy i chronić się. Ma pewne podstawy historyczne w tym, że Żydzi mieszkali w całym Imperium Perskim, ale nie ma dowodów na istnienie króla o imieniu Ahaswerus, żaden Żyd nigdy nie osiągnął statusu kontrolującego imperium, jaki osiąga Mordechaj, i żadna Żydówka nigdy nie została królową Persji.

Etiopia, starożytna

Wiadomo, że Etiopia jest jednym z najwcześniejszych miejsc zamieszkałych przez człowieka. Fragmenty kości znalezione w listopadzie 1994 roku w pobliżu Aramis w Dolinie Awash przez Yohannesa Haile Selassie, etiopskiego naukowca przeszkolonego w Stanach Zjednoczonych, zostały powiązane z Australopithecus afarensis, podobnym do małpy stworzeniem, które żyło około 4 milionów lat temu i które może być przodek współczesnego człowieka. Następnie znaleziono inne kości świadczące o bardzo wczesnej działalności hominidów w kraju. Istnieją również kamienne narzędzia ręczne i rysunki ze znacznie nowszego okresu prehistorii w wapiennych jaskiniach w pobliżu Dire Dawa, przy czym pierwszych odkryć dokonali H. Breuil i P. Wernert w 1923 r., Dalszych prac w miejscu pod koniec lat

czterdziestych XX wieku dokonał Francuz H. Vallois, a następnie w latach 70. przez Amerykanów C. Howell i Y. Coppens. Prace w Awash Valley, a także w Melka-Kunture, w latach sześćdziesiątych i wczesnych siedemdziesiątych, prowadzili Jean Chavaillon, N. Chavaillon, F. Hours, M. Piperno i inni. Inny wybitny antropolog, Richard Leakey, pracował w regionie rzeki Omo w południowo-zachodniej Etiopii i brał udział w wielu badaniach w sąsiedniej Kenii, gdzie jego ojciec, Louis Leakey, brał udział w wielu wykopaliskach. Wydaje się, że jakiś czas między ósmym a szóstym tysiącleciem p.n.e. ludzie zaczęli udomawiać zwierzęta, a dowody archeologiczne wykazały, że do 5000 r. p.n.e. społeczności powstawały na wyżynach Etiopii i wydaje się prawdopodobne, że w tym czasie zaczęły się rozwijać języki. Językoznawcy przypisują starożytny język, oparty na współczesnych językach afroazjatyckich (dawniej chamito-semickich), jako rozwijający się później w języki kuszyckie i semickie, które są używane dzisiaj. Do roku 2000 p.n.e. znaleziono dowody na uprawę zbóż i użycie pług, prawdopodobnie sprowadzonego z Sudanu, oraz hodowlę zwierząt. Uważa się, że ludzie w tym okresie mówili Geez, językiem semickim, który stał się powszechny w Tigray, który uważa się za źródło współczesnego amharskiego, a także tigranya. Było wiele wczesnych powiązań między starożytną Etiopią a Egiptem, poczynając od Piye, władcy piątej dynastii w Egipcie (2500 p.n.e.), i zdarzało się, że oba kraje miały tego samego władcę, którego stolicą była Napata na północy współczesnego Sudanu. Rzeczywiście, faraon Sahure wysłał podróż do ziemi Punt podczas piątej dynastii, a większość uczonych uważa, że jest to część współczesnej Etiopii, chociaż niektórzy umieszczają Punt jako znajdujący się we współczesnym Jemenie lub nawet tak daleko na południe, jak Zanzibar czy nawet Zambezi. Ta wyprawa wysłana przez Sahure wróciła z 80 000 miarek mirry; 6000 ciężarków elektrum, stopu wykonanego ze srebra i złota; i 2600 „kosztownych bali”, prawdopodobnie hebanowych. Najstojniejszą wyprawą do Punt była wyprawa prowadzona przez królową Hatsehsut około 1495 r. p.n.e., zgodnie z opisującymi ją inskrypcjami znalezionymi w świątyni Deir el-Bahri w Tebach. Rzeźby przedstawiają handlarzy przywożących mirrę, a także worki z mirrą, kadzidłem, kłami słonia, złotem, a także niektórymi egzotycznymi zwierzętami i egzotycznym drewnem.

DA'AMAT

Od około 800 roku p.n.e. w Etiopii zaczęło powstawać kilka królestw. Pierwszym było królestwo Da'amat, które powstało w VII wieku p.n.e. i zdominowało ziemie współczesnej zachodniej Etiopii, prawdopodobnie ze stolicą w Yeha. Znana jest znaczna ilość informacji o Yeha dzięki wykopaliskom Francuza Francisca Anfraya w 1963 i ponownie w latach 1972–73, a także pracom Rodolfo Fattovicha w 1971. Wiele wczesnych prac tego pierwszego koncentrowało się w wykutych w skale grobowcach, przy czym ten ostatni intensywnie pracował nad fragmentami ceramiki. Na podstawie ich prac i prac innych archeologów stwierdzono, że Yeha była rozległą społecznością handlową, dobrze ugruntowaną w sprzedaży kości słoniowej, szylkretu, rogów nosorożca, złota, srebra i niewolników kupcom z południowej Arabii. Wydaje się również, że miał bliskie związki z sabejskim królestwem współczesnego Jemenu, ponieważ wszystkie zachowane inskrypcje Da'amat odnoszą się do sabejskich królów. Królestwo Da'amat używało żelaznych narzędzi i uprawiało proso. Kwitło przez około 400 lat, ale podupadło wraz ze wzrostem znaczenia innych szlaków handlowych i prawdopodobnie dlatego, że królestwo nie było w stanie się utrzymać, zabijając wiele zwierząt w swoim regionie i prawdopodobnie wyczerpało kopalnie. W tym okresie historii Etiopii przeprowadzono znaczące prace archeologiczne, podczas jednego wyszukiwania przeprowadzonego przez Jeana Leclanta w latach 1955–56, w którym znaleziono dwa stanowiska w Haoulti-Melazo z posągami byka, ołtarzami z kadzidłem i kilkoma fragmentarycznymi opisami.

AKUM

Kolejnym królestwem, które stopniowo przejęło od Da'amat, było królestwo Aksum, z którego wywodzi się współczesna Etiopia. Duża świątynia w Yeha pochodzi z 500 roku p.n.e. i uczeni

zastanawiają się, czy została zbudowana przez królestwo Da'amat, czy Aksum. Aksum mogło pojawić się od 1000 r. p.n.e., ale dopiero w 600 r. p.n.e. aby stało się ważne. Podobnie jak Da'amat, opierał się również w dużej mierze na handlu z Arabią, tworząc bazę władzy w Tigray i kontrolując szlaki handlowe z Sudanu, a także te prowadzące do portu Adulis nad Zatoką Zula. Królestwo Aksum używało języka Geez jako swojego języka, ze zmodyfikowanym alfabetem południowoarabskim jako pismem. Rzeczywiście, tak wiele architektury i rzeźby Aksum jest podobnych do wcześniejszych projektów znalezionych w Arabii Południowej, że niektórzy historycy sugerują, że królestwo mogło zostać w dużej mierze założone przez ludzi z Arabii. Potwierdza to fakt, że Aksum również używał bóstw podobnych do tych na Bliskim Wschodzie. W VIII wieku p.n.e. uważa się, że judaizm dotarł do Etiopii – współcześni Falaszowie są potomkami etiopskich Żydów. Wydaje się prawdopodobne, że w Etiopii osiedlili się żydowscy osadnicy z Egiptu, Sudanu i Arabii, ale próby powiązania ich chronologicznie z konkretnym wydarzeniem biblijnym, takim jak wyprowadzenie Żydów z Egiptu przez Mojżesza czy niewola babilońska, nie powiodły się. W tej debacie istnieje legenda o królowej Saby. Była znana lokalnie jako królowa Makeda i uważa się, że rządziła obszarem współczesnej południowej Erytrei i brała udział w pielgrzymce do Jerozolimy. Tam poznała izraelskiego króla Salomona i być może mieli romans, który doprowadził do narodzin syna, który stał się Menelikiem I, przodkiem etiopskiego rodu królewskiego, który rządził krajem do 1974 r., chociaż rządy te zostały przerwane przez dynastię Zagwe. Z pewnością dynastia wywodząca się od Menelika nazywa siebie dynastią salomońską. Jedna wersja legendy mówi, że Menelik I wraca do Jerozolimy, gdzie zabiera Arkę Przymierza, która zdaniem niektórych nadal znajduje się w Etiopii. Do V wieku p.n.e. Aksum stało się główną potęgą handlową Morza Czerwonego, a monety bite z twarzami królów Aksum były szeroko rozpowszechnione w regionie. Mani (216-ok. 274 n.e.), perski przywódca religijny, wymienił cztery wielkie mocarstwa za życia: Rzym, Persję, Chiny i Aksum. W III wieku p.n.e. Ptolemeusz II, a następnie Ptolemeusz III z Egiptu wysłali wyprawy, aby otworzyć handel z Afryką i, jak sugerowano, także w celu zdobycia źródła słoni bojowych do bitew z ich rywalem, Imperium Seleucydów. Ci ostatni mieli tendencję do uzyskiwania przewagi militarnej, używając słoni indyjskich, podczas gdy Ptolemeusze używali albo słoni indyjskich, albo słoni północnoafrykańskich, które są mniejsze niż słonie indyjskie. Chociaż Ptolemeusze wkrótce przestali wysyłać misje nad Morze Czerwone i dalej, stosunki handlowe były kontynuowane. Rzymski pisarz Pliniusz, pisząc przed 77 rokiem n.e., wspominał o porcie Adulis, a I w. n.e. Grecka książka podróżnicza *Periplus Maris Erythraei* opisuje króla Zoskalesa mieszkającego w Adulis - wówczas ważnym miejscu handlowym i porcie królestwa Aksum - jako źródło kości słoniowej przewożonej z głębi łądu do stolicy Aksum, osiem dni w głąb łądu od Adulis. Zoskales w Adulis został opisany jako „człowiek chciwy, ale poza tym szlachcic i przesiąknięty greckim wykształceniem”. Pisarz *Periplus Maris Erythraei* zauważa również, że w Adulis mieszkało wielu kupców grecko-rzymskich i wydaje się prawdopodobne, że to dzięki nim zaczęły rozkwitać idee judaizmu, a następnie chrześcijaństwa. Przybycie chrześcijaństwa do Etiopii przypisuje się Frumentiusowi, który został konsekrowany na pierwszego biskupa Etiopii przez Atanazego z Aleksandrii około 330 roku n.e. Przybył do Aksum za panowania cesarza Ezany (ok. 303 – ok. 350), nawracając króla, co widać w projekcie jego monet, zmienionym z wcześniejszego projektu dysku i półksiężyca. Oznaczało to, że chrześcijaństwo monofizyckie we wschodnim regionie Morza Śródziemnego zostało mocno ugruntowane w Aksum w IV wieku, a dwa wieki później mnisi nawracali na chrześcijaństwo wielu ludzi w głębi łądu na południe i wschód od Aksum. Chrześcijaństwo w Aksum stało się Etiopskim Kościołem Prawosławnym, pod silnym wpływem Egipskiego Kościoła Koptyjskiego. Ostatnia stela w Aksum, pod koniec IV wieku, wspomina króla Ouszebasa. W szczytowym okresie Aksum nie tylko dominowało nad Morzem Czerwonym w obszarach handlowych, ale nawet posiadało ziemie kontrolujące południowoarabskie królestwo Himjarytów we współczesnym Jemenie, a król Ezana był opisany na jego monetach nie tylko jako „król Saby i Salhen, Himjar i Dhu-Raydan”, ale także „Król Habszat” – wszystkie te miejsca znajdują się w południowej Arabii. W tym okresie przyjął również tytuł negusa nagast („król królów”). Na kontynencie afrykańskim ich ziemie rozciągały się na północ od

rzymskiej prowincji Egiptu i na zachód od kuszyckiego królestwa Meroe we współczesnym Sudanie. Rzeczywiście wydaje się, że siły Aksum zdobyły Meroe około 300 roku n.e. Jednak za panowania Ezany przeżywało upadek fortuny, ale w ciągu następnego stulecia odzyskało dawną siłę. Potwierdzają to nieliczne zachowane inskrypcje, które były albo w języku Geez, albo w języku greckim.

UPADEK AKSUM

Kiedy chrześcijanie zostali zaatakowani w Jemenie na początku VI wieku, cesarz Kaleb (ok. 500–534) wysłał żołnierzy, aby nie dopuścili do prześladowania ich przez żydowskiego księcia, Yusufa Dhu Nuwasa, który zaatakował garnizon Aksum w Zafar i spalił wszystkich pobliskich chrześcijan kościoły. Reprezentowało to czas, kiedy Aksum prawdopodobnie znajdowało się u szczytu potęgi i dyplomacji znajomości. Księga Himjarytów ujawniła wcześniej niepublikowane informacje o ataku Kaleba na Jemen. Król Kaleb spędził ostatnie lata życia w klasztorze, ale w tym czasie Aksum kontrolował ziemie po obu stronach Morza Czerwonego i utrzymywał regularne kontakty z Cesarstwem Bizantyjskim w Konstantynopolu. Potęga Aksum osłabła, gdy Imperium Sasanidów najechało ten region w 572 roku. Chociaż nie uważa się, że Sasanidzi podbili królestwo Aksum, prawdopodobnie pokonali jego armie w bitwie i z pewnością odcięli jego szlaki handlowe nie tylko do Arabii, ale także do Egiptu, zapewniając w ten sposób jego stopniowy upadek. Polityczne wpływy Aksum skończyły się, a miasto upadło. Około 30–40 lat później cała Arabia Południowa, a także Egipt, znalazły się pod kontrolą Arabów, odcinając połączenia między Aksum a Morzem Śródziemnym.

Etruskowie

Etruskowie nie pozostawili żadnych historycznych ani pisemnych zapisów poza inskrypcjami grobowymi z krótkimi historiami rodzinnymi. Poza tą genealogią pochówku większość pism o Etruskach pochodzi z późniejszych źródeł, w tym z Rzymian. Dopiero niedawno archeologia zaczęła rozwiązywać zagadkę Etrusków. W okresie renesansu, w 1553 i 1556 r., odkryto dwa etruskie brązy, ale wykopaliska na etruskich stanowiskach rozpoczęto na dobre dopiero w XVIII wieku. Po wykopaliskach etruskich miast Tarquinia, Cervetri i Vulci w XIX wieku muzea zaczęły gromadzić przedmioty z wykopalisk. Przebadano ponad 6000 miejsc etruskich. Dionizy z Halikarnasu w I wieku p.n.e. uważał, że Etruskowie byli Pelazgami, którzy osiedlili się we współczesnej Toskanii i zostali wchłonięci przez rdzennych Tyrreńczyków. Liwiusz i Wergiliusz w I wieku n.e. uważał, że Etruskowie przybyli po upadku Troi i ucieczce Eneasza. Herodot w V wieku n.e. twierdził, że jest pochodzenia lidyjskiego, a Tyrreńczycy zostali nazwani na cześć lidyjskiego przywódcy Tyrrenosa. Do niedawna uczeni zgadzali się z Herodotem i Dionizym, że Etruskowie byli migrantami z Azji Mniejszej między 900 i 800 p.n.e. Współcześni uczeni uważają, że Etruskowie wywodzili się od Villanovanów, których szczyt przypadł na IX i VIII wiek p.n.e. W VII wieku p.n.e. Wsie etruskie rzekomo zajęły miejsce wioski Villanovan. Etruskowie byli sąsiadami małej wioski Latynosów w północnym Lacjum. Etruskie miasta-państwa znajdowały się na bagnistych obszarach przybrzeżnych środkowo-zachodniej Italii, czyli współczesnej Toskanii. Stałe osiedlenie pochodzi z końca IX wieku p.n.e., w tym Vetulonia i Tarquinii (obecnie Tarquinia). Komory grobowe z tamtej epoki różnią się od tych z wcześniejszych epok i zawierają bursztyn, srebro, złoto i klejnoty z Egiptu, Azji Mniejszej i innych części świata. Etruskowie byli ludźmi morza, a także górnikami miedzi, cyny, ołowiu, srebra i żelaza. Alfabet etruski był oparty na grece, ale z wyraźnie etruską gramatyką. Język etruski jest podobny do języka z VI wieku p.n.e. Grecki dialekt wspólny dla Lemnos, ale różni się od innych języków śródziemnomorskich. Inskrypcje są w alfabecie greckim, ale pisane od prawej do lewej. Dokładne definicje niektórych słów wciąż nie są znane. W VII i VI wieku p.n.e. Etruskowie podbili Rzym, znaczną część Włoch i obszary niewłoskie, takie jak Korsyka. Ten sukces przyniósł polityczny i kulturowy szczyt w VI wieku p.n.e. Etruskowie byli w dużej mierze rolnikami, podobnie jak okoliczne ludy, ale mieli potężną armię, która pozwalała im dominować nad sąsiadami, wykorzystując ich jako siłę roboczą w swoich gospodarstwach i poświęcać swój czas na

handel i przemysł. Greckie wpływy były silne w religii etruskiej, z bogami typu ludzkiego i wysoce wyrafinowanymi rytuałami wróżbiarskimi, ale mitologia etruska zawierała również pewne unikalne elementy. Religia Etrusków wyraźnie oddziela ludzkie i boskie, i ustanowił dokładne procedury zachowania dobrej woli bogów. Religia miała duże znaczenie dla Etrusków. Budowali grobowce przypominające ich domy i dawali zmarłym przedmioty gospodarstwa domowego do użytku w życiu pozagrobowym. Rzym odziedziczył religię etruską, w tym księgi wróżbiarskie i larów, ich domowych bogów. Uczni XIX i XX wieku oceniali malarstwo i rzeźbę etruską jako oryginalną i twórczą, ale nie tak wielką, jak sztuka Greków. Preferowano wówczas grecki matematyczny ideał piękna. Sztuka etruska jest w stanie lepiej uchwycić uczucie i istotę tematu. Wiele z pozostałych przykładów sztuki etruskiej ma charakter grobowy, ale istnieją dowody z istniejących fresków i innych dzieł sztuki, że Etruskowie swobodnie używali koloru. Sztuka etruska wywarła duży wpływ stylistyczny na artystów renesansu zamieszkujących tereny dawnej Etrurii. Etruska biżuteria, ceramika i przenośne dzieła sztuki były tak cenione w okresie renesansu, a potem kolekcjonerzy zniszczyli wiele etruskich miejsc, aby je zdobyć, co utrudnia periodyzację stylów etruskich. Miasta etruskie były ufortyfikowane i rządzone przez króla. Arystokracja rządziła społeczeństwem etruskim i kontrolowała rząd, wojsko, gospodarkę i religię. Miasta takie jak Tarquinii i Veii zdominowały swoje regiony i zaczęły kolonizować sąsiednie tereny. Niezależne miasta-państwa wikały się w sojusze gospodarcze i polityczne. Rządy królów ustąpiły miejsca rządowi oligarchów. W niektórych przypadkach królowie lub oligarchowie zezwalali na rządzenie przez radę lub wybranych urzędników. Sojusze miast etruskich wywołały reakcje Rzymian, Greków i Kartagińczyków, którzy uważali Etrusków za zagrożenie. Technologia etruska, taka jak inżynieria, która umożliwiła przepływ wody przez kanały i kanały irygacyjne, na długo poprzedzała rzymskie akwedukty. Etruskowie zbudowali większość Rzymu, w tym Cloaca Maxima, mury otaczające miasto i Świątynię Jowisza. Etruskowie wdrożyli w Rzymie sprawny system administracyjny. Legendarni etruscy królowie Rzymu mogli wykorzystywać status wojowników, aby zdobyć swoje korony. Wśród nich byli Tarquins Lucius Priscus i Lucius Superbus. Ostatnim z siedmiu królów Rzymu był etruski Tarkwiniusz Pyszny (Tarquinius Superbus), zastąpiony w 510 r. p.n.e. kiedy Rzym wybrał republikę. W 504 p.n.e. Etruskowie zostali wypędzeni z Lacjum, co zapoczątkowało koniec potęgi Etrusków i powstanie kultury rzymskiej. Etruskowie trzymali się na północ od Tybru, a ich wpływ na Rzym osłabł. Potęga Etrusków uległa dalszemu osłabieniu w V wieku p.n.e. kiedy flota Syrakuz pokonała etruską flotę koalicyjną u wybrzeży Cumae w 474 p.n.e. Konfederacja Etrusków sprzymierzyła się z Atenami w daremnym ataku na Syrakuzy w 413 p.n.e. Rzym oblegał Veii i po 10 latach pokonał miasto w 396 p.n.e. W 386 p.n.e. Etruskowie stracili swoje szlaki handlowe przez Alpy po podbiciu Rzymu i doliny Padu przez Galów. Stuletni podbój Etrurii przez Rzymian zakończył się w 283 p.n.e., a w 282 p.n.e. Rzym po raz ostatni pokonał Etrusków. Etruskowie przyjęli traktat pokojowy. Rosnąca kontrola Rzymu kosztowała Etrusków ich tożsamość kulturową. Miasta takie jak Caere, Tarquinia i Vulci oddały terytorium i złożyły hołd Rzymowi. Upadek podsyłał niezgodę wśród arystokracji, a klasy niższe powstały w proteście. Miasta takie jak Volsinii utraciły swoją strukturę społeczną. Niektóre miasta etruskie sprzymierzyły się z Rzymem i podlegały prawu rzymskiemu. Rzym pomógł etruskim miastom pokonać ich bunty, nawet gdy Etruskowie mieli pomoc ze strony Galów, Samnitów, Lukanów i Umbrii. W I wieku p.n.e. Etruskowie przyjęli ofertę obywatelstwa rzymskiego, ale ich nowy status został obniżony, gdy poparli stronę przegraną w rzymskich wojnach domowych w latach 88-86 p.n.e. i 83 p.n.e. Lucjusz Korneliusz Sulla, zwycięzca, zrównał z ziemią miasta, przejął ziemię i ograniczył prawa obywatelskie Etrusków. Późniejsze bunty Etrusków zakończyły się niepowodzeniem, a Rzymianie skolonizowali Etrurię w następnym stuleciu, pogłębiając romanizację Etrurii. Rzym wchłonął wszystkie etruskie miasta, a Etrurii już nie było. Kultura i społeczeństwo etruskie dominowały na Półwyspie Apenińskim w VIII-IV wieku p.n.e. Mieli silny wpływ na kulturę i społeczeństwo rzymskie, jednak w IV wieku p.n.e. ulegli rzymskiej dominacji, a wkrótce potem ich język i pisma zniknęły, by odzyskać je dopiero w XX wieku.

Eurypidesa

(ok. 484-406 p.n.e.) Grecki dramaturg

Eurypides był jednym z trzech wielkich dramaturgów ateńskich obok Ajschylosa i Sofoklesa. Był uważany za autora około 92 sztuk i otrzymał znaczny poziom uznania publicznego i krytycznego. Był 20 razy wybierany jako jeden z trzech corocznie wybieranych laureatów Aten. Zachowało się dziewiętnaście jego sztuk. Życie i kariera Eurypidesa nie są szczegółowo znane i jest prawdopodobne, że niektóre źródła, na przykład ciągłe odniesienia do niego w sztukach Arystofanesa, są obelżywe lub przynajmniej satyryczne. Wygląda na to, że urodził się w zamożnej rodzinie i był utalentowany w wielu dziedzinach innych niż dramat. Jego rodzice mieli na imię Mnesarchus i Cleito. Ożenił się z kobietą o imieniu Melito i miał trzech synów; jeden stał się poetą jakiegoś wyróżnienia. Eurypides brał udział tylko w jednej znanej działalności publicznej, kiedy służył na misji dyplomatycznej w Syrakuzach. Znaczna część jego późniejszego życia przypadła na wojnę peloponeską ze Spartą, a udreki związane z mieszkaniem w mieście ogarniętym pozornie niekończącą się wojną mogły przyczynić się do jego decyzji o przyjęciu zaproszenia króla Macedonii Archelausa do zamieszkania w tym kraj w 408 p.n.e. i tam właśnie zmarł. Eurypides został porównany niekorzystnie do Ajschylosa i Sofoklesa ze względu na jego większe poleganie na poetyckim przemówieniu i retoryce, a nie na prawdziwej intensywności dramatycznej oraz z powodu wykorzystywania przez niego filozofii sokratycznej lub sofistycznej w swoich dziełach. Jednak te same cechy sprawiły, że w pewnym sensie stał się bardziej popularny niż jemu współcześni we współczesnym świecie, ponieważ jego tematy i język wydają się bardziej przystępne i zrozumiałe. Mimo to otrzymał mniej krytyków niż jego rywale, podobno ku jego rozczarowaniu. Do najbardziej znanych sztuk Eurypidesa należą *Bachantki*, *Medea*, *Elektra* i *Ifigenia w Aulidzie*. *Medea* została po raz pierwszy wyprodukowana w 431 p.n.e. i podkreśla ucisk kobiet, który jest głównym tematem dzieł Eurypidesa. W tej sztuce bohater Jason bierze Medeę za żonę i udają się do Koryntu. Po kilku latach szczęśliwego małżeństwa, które obejmowało narodziny dwojga dzieci, Jason ogłasza zamiar porzucenia żony i ścigania księżniczki Koryntu. Głęboko zrozpaczona Medea ostatecznie postanawia zamordować księżniczkę i jej własne dzieci, tym samym pozbawiając Jasona pociechy rodziny w jego późniejszym życiu. Jest w stanie uciec przed zemstą, odjeżdżając rydwanem boga słońca, który jest jej dziadkiem. Pomimo tego obalenia wszystkich przyjętych przywoitości, Eurypidesowi udaje się wzbudzić w widzach sympatię dla losu porzuconej kobiety. Sztuka *Ifigenia w Aulidzie* pokazuje inny ważny dla Eurypidesa wątek, jakim jest walka między nakazami obowiązku publicznego a osobistą moralnością i przywoitością. Akcja sztuki rozgrywa się na początku wojny trojańskiej i przedstawia flotę grecką pod wodzą Agamemnona, która zatrzymała się pod Aulidą z powodu złej woli bogini Artemidy. Agamemnon stwierdza, że jedynym sposobem ułagodzenia Artemidy jest poświęcenie jego córki Ifigenii. Choć nie chce, Agamemnon czuje, że nie może uciec od swojego obowiązku i swojego przeznaczenia, więc oszukuje swoją córkę, by do niego dołączyła. Po przybyciu poznaje prawdę, a po kilku rozzwierających serce scenach chętnie zgłasza się na ochotnika do swojego poświęcenia. Jest jednak jasne, że ten początkowy akt przemocy doprowadzi do spirali aktów w przyszłości, a wiele z tych epizodów jest eksplorowanych w innych sztukach Eurypidesa. *Bachantki* to być może jedyna istniejąca sztuka Eurypidesa, która próbuje pogodzić wybuch przemocy z możliwością ponownego przywrócenia społeczeństwu harmonii. Akcja koncentruje się na bogu Dionizosie i jego próbie wprowadzenia do miasta Teb marki nieokiełznanej żądzy, którą akceptuje jako odpowiednią formę kultu. Sprzeciwia się temu król Penteus, a Dionizos dokonuje gwałtownej zemsty na królu i jego ludzie. Jednak te kobiety, które zostały przekonane do wejścia w stan natchnionej przez Boga przemocy, są następnie przedstawiane jako mające możliwość powrotu do racjonalnego, ludzkiego stanu. Ta sztuka pokazuje pewną szansę na odkupienie od przemocy i ucisku na Ziemi. Eurypides był jednym z wielkich przedstawicieli sztuki tragicznej, która obejmowała klasyczne elementy chóru, boską interwencję i dzikie sceny, które mogą zdystansować dzieło od współczesnej

wrażliwości. Jednak siła języka Eurypidesa jest, w porównaniu ze wszystkimi greckimi dramaturgami tragicznymi, być może najbardziej zdolna do wypełnienia tej przepaści.

Euzebiusz

(ok. 260–339 n.e.) historyk i przywódca religijny

Urodzony w Cezarei Euzebiusz studiował pod kierunkiem dyrektora szkoły teologicznej w tym mieście, Pamfila (przyszłego męczennika), którego tak podziwiał, że przyjął jego imię, nazywając siebie Euzebiuszem Pamfili. Pamfil, oddany uczeń Orygenesesa, rozbudował bibliotekę, którą Orygenesesa założył w Cezarei, i przekazał wielkiemu mistrzowi Euzebiuszowi krytyczne i naukowe podejście do tekstów. Po męczeńskiej śmierci Pamfila Euzebiusz uciekł do Tyru, a następnie do Egiptu, gdzie mógł zostać uwięziony za wiarę. Po ustaniu prześladowań w 313 roku n.e. powrócił do Cezarei i został jej biskupem. Jako biskup ważnej diecezji — niedaleko Aleksandrii — Euzebiusz w naturalny sposób zaangażował się w kontrowersje arianizmu. Był obecny na soborze nicejskim w 325 r. i podpisał ortodoksyjne oświadczenie wydane przez sobór, znane jako Credo Nicejskie, ale podpisał się bardziej ze względów pokojowych niż z autentycznego przekonania o jego teologicznej precyzji. Był ostrożny wobec terminu *homousios* (o jednej istocie), ponieważ czuł, że ma on posmak sabellianizmu (wcześniejsza herezja, która nauczała, że Trójca była trzema sposobami bycia Bogiem, bez rzeczywistego rozróżnienia między Ojcem, Synem i Duchem Świętym). Po Nicei Euzebiusz został przywódcą umiarkowanej (lub pół-ariańskiej) partii, która szukała kompromisu i harmonii ponad precyzyjną teologiczną ekspresją; było to stanowisko preferowane także przez cesarza Konstantyna Wielkiego. Często prezentowany pogląd, że Euzebiusz cieszył się bliską przyjaźnią z cesarzem i był jego zaufanym doradcą, był krytykowany ze względu na ich stosunkowo niewielką wymianę osobistą lub literacką. Bardziej prawdziwe jest to, że bezkrytyczny podziw Euzebiusza dla pierwszego chrześcijańskiego cesarza — którego, jak sądził, Bóg posłał, aby wprowadzić Kościół w erę pokoju — entuzjastycznie zabarwił jego teologię Kościoła pewnym triumfalizmem. Pomimo jego skazonych teologicznych skojarzeń z Arianami i jego stronnictwo traktowanie Konstantyna, Euzebiusz zawsze będzie czczony jako „Ojciec Historii Kościelnej (Kościół)”. Jest pierwszym, który podjął próbę napisania dzieła opisującego ważne osoby i wydarzenia w Kościele pierwotnym aż do jego czasów, w ok. 324. Zatytułowana Historia Kościoła, jest to bogaty zbiór faktów historycznych, dokumentów i fragmentów autorów pogańskich i chrześcijańskich, z których część zachowała się tylko w tym dziele. Niektóre z głównych tematów prześladowanych w całym dziele to lista biskupów w najważniejszych miastach, prawosławni pisarze chrześcijańscy i ich obrona wiary przed herezjami ich czasów, czasy prześladowań wraz z autentycznymi historiami męczenników i wyznawców w każdym z okresów losy Żydów i rozwój ksiąg kanonicznych Nowego Testamentu. Choć zawiera szereg błędów, już sama „mnóstwo szczegółów” oraz relacje naocznych świadków prześladowań i męczeństwa czynią z niej dzieło o nieocenionej wartości. Euzebiusz jest świadkiem rozumienia eklezjologii, która jest zarówno zakorzeniona w tradycji, jak i energicznie zaangażowana w wyrażanie wiary w terminach wymaganych przez zmieniające się wiatry czasu. Również jego szczere podejście do kanonu Nowego Testamentu pozwala czytelnikowi na wspaniałe spojrzenie na wczesne chrześcijaństwo w procesie rozeznawania ważnej kwestii. Oprócz Historii Kościoła, pisma Euzebiusza obejmują Żywot Konstantyna (dzieło niedokończone, które jest bardziej encomium niż biografią historyczną), dzieła apologetyczne (przeciwko poganom i Żydom), dzieła biblijne (w tym komentarze, harmonia Ewangelii, i geograficzny słownik Biblii), dzieła dogmatyczne (takie jak Obrona Orygenesesa), kazania i kilka zachowanych listów.

Ezana (Abreha)

(ok. 320–350 n.e.) Król Etiopii

Abreha, znany też jako król Ezana, żył w IV wieku n.e. król, który nawrócił się na chrześcijaństwo, a następnie ustanowił tę wiarę jako religię państwową w Aksum, części współczesnej Etiopii. Uczeni nie są zgodni co do szczegółów z życia Ezany, ale kilku udokumentowało informacje o jego panowaniu poprzez trójjęzyczne inskrypcje na kamiennych tablicach z tego okresu. Większość Etiopczyków wierzy, że Abreha wraz ze swoim bratem bliźniakiem Atsbehą odziedziczyli tron Aksum po śmierci ich ojca. Ponieważ chłopcy byli zbyt młodzi, by przejąć rządy, ich matka, Sawya (Zofia), pełniła funkcję królowej regentki od około 325 do 328 roku n.e. Po wstąpieniu na tron, Abreha przyjął Ezana jako swoje imię tronowe, a Atsbeha wybrał Sayzana. Ezana i Sayzana byli nauczani przez dwóch greckich Syryjczyków, którzy zostali uratowani jako młodzi chłopcy po tym, jak inni pasażerowie ich statku zostali zamordowani lub zabici w katastrofie statku. Następnie król przyjął odpowiedzialność za braci, których uznano za niewolników. Uznając jednak ich wyjątkowe zdolności, mianował Aedesiusa królewskim podczaszym, a Frumentiusa postawił na stanowisku królewskiego skarbnika i sekretarza. Po śmierci króla Syryjczycy nadal nauczali królewskich bliźniaków i służyli jako doradcy królowej. Chociaż dokładna data nie jest znana, uważa się, że Ezana i Sayzana wstąpili na tron między 320 a 325 rokiem. Jako monarcha, Ezana zdobył wiele tytułów i jest uznawany za pierwszego, który nazwał siebie „królem królów”. Przedstawił się jako król Aksum, Saba, Salhen, Himyar, Raydan, Habasha, Tiamo, Kasu i plemion Beja. Królestwo, nad którym rządził król Ezana, rozciągało się po obu stronach Morza Czerwonego i rozciągało się na teren dzisiejszego Sudanu i Somalii. Między 330 a 360 rokiem świat zewnętrzny dowiedział się o jego królestwie. W tamtym czasie osoby z zewnątrz nazywały Nubię i całą tropikalną Afrykę Etiopią. Jednak mieszkańcy Aksum ogólnie nazywali siebie Habaszatami. Termin etiopski, oznaczający „spalone twarze”, pochodzi od greckich kupców i został po raz pierwszy użyty przez Ezanę w inskrypcjach, które pojawiły się na kamiennych tablicach między 333 a 340 rokiem. Uważa się, że Ezana był najzdolniejszym i najbardziej przebiegłym politycznie z braci, a niektórzy uczeni wątpią, czy miał nawet bliźniaka. W każdym razie Ezana panował nad Aksum w czasie, gdy kwitło ono jako zdolne do życia państwo afrykańskie pod względem politycznym, gospodarczym i rolniczym. Jego kadencja charakteryzowała się ekspansją terytorialną i znaczącym wzrostem gospodarczym, a Ezana otworzył główny szlak handlowy z Egiptem. W rezultacie wielu greckich kupców wyemigrowało do Etiopii, aby skorzystać z jej bogatych zasobów złota, kości słoniowej, przypraw i szylkretu. Według niektórych relacji to właśnie ci greccy kupcy jako pierwsi sprowadzili chrześcijaństwo do Etiopii. Jednak niektórzy uczeni uważają, że Frumentius i jego brat byli całkowicie odpowiedzialni za nawrócenie rodziny królewskiej na chrześcijaństwo. Większość źródeł zgadza się, że Frumentius, z własnej inicjatywy lub na polecenie Ezany, udał się do Aleksandrii, aby poprosić patriarchę Atanazego (ok. 293–373) o wysłanie biskupa, aby założył kościół w Aksum. Zamiast tego patriarcha mianował Frumentiusa biskupem. Od dnia powrotu, gdzieś około 305 r., Frumentius poświęcił swoje życie ewangelizacji. W ciągu kilku miesięcy dziesiątki tysięcy Etiopczyków ze wszystkich klas społecznych zostało chrześcijanami. Dowody wskazują, że na początku swojej kadencji jako monarchowie Aksum, Ezana i Sayzana okazywali wierność pogańskim bogom. Ezana często nazywał siebie „Synem Mahrema”, co było równoznaczne z utożsamianiem się z Aressem, greckim bogiem wojny. Po nawróceniu braci na chrześcijaństwo monety aksumickie najczęściej przedstawiały krzyż, a czasem wiele krzyży. Po śmierci na polu bitwy w wieku około 25 lat Ezana został pochowany w wykutym w skale kościele, który nadal stoi na terenie dzisiejszej Etiopii. Sayzana została jedynym monarchą, rządzącym przez następne 14 lat. Po śmierci Sayzany został pochowany obok swojego brata. Kościół Etiopii następnie kanonizował zarówno Abrehę, jak i Atsbehę, a Etiopczycy czczą tych świętych każdego roku 14 października. Istnieją pewne dowody na to, że Arka Przymierza została przywieziona do Aksum z Jerozolimy w X wieku, gdzie została umieszczona w sanktuarium Św. Maryam Tseyon. W wyniku tego przekonania Aksum jest uważane za najświętsze miasto Etiopii. Archeolodzy są w trakcie odkrywania relikwii, które prześledziły historię tego obszaru aż do I wieku n.e.

Ezechiasz

(VIII–VII wiek p.n.e.) król i władca

Bibliści coraz częściej postrzegają Ezechiasza jako najzdolniejszego króla Izraela i Judy od czasów Dawida i Salomona. Tylko królowie Achab i Jozjasz mogą się z nim równać w kierowaniu sprawami wewnętrznymi i zagranicznymi. Przewodniczył okresowi reform religijnych, wojowniczości Asyryjczyków i upadku Samarytan. Asyria osiągnęła swój pełny zasięg imperialny i w jakiś sposób Ezechiasz był w stanie odwrócić się od polityki swojego ojca Achaza polegającej na dostosowywaniu się do polityki i religii. Dorastał pod opieką kapłanów w Świątyni Jerozolimskiej. Wywarli głęboki wpływ na rozwój osobisty Ezechiasza i przygotowanie go do królewskiej kariery. Jego ojciec był znany jako akomodujący wobec obcych wpływów religijnych, więc formacja Ezechiasza była sprzeczna z decyzjami jego ojca. Pierwszą fazę jego rządów wyznacza decyzja o scentralizowaniu kultu w Jerozolimie i odnowieniu praktyk religijnych jego ludu. Wezwał swoich poddanych z powrotem do biblijnego przymierza, a następnie zaprosił swoich współwyznawców z Samarii, aby dołączyli do niego. Zaproszenie to nadeszło w formie uroczystych listów wysłanych przez zdolnych i uczonych przedstawicieli jego królestwa, przywracających struktury społeczne i religijne. Asyryjczycy, którzy niedawno zajęli Samarię i zdziesiątkowali jej przywódców, mogli uznać to za prowokację. W każdym razie było to odwrócenie polityki religijnej jego ojca. Jednym z bardzo śmiałych czynów Ezechiasza było zniszczenie węża z brązu, przedmiotu powszechnej czci, którego historia sięga czasów Mojżesza. Inne działania były zgodne: zniszczył kapliczki i ołtarze, które nie miały nic wspólnego z tradycyjnymi wierzeniami. Jego druga faza rządów była polityczna. Chociaż płacił daninę Asyrii, wykorzystywał ją, by zyskać czas dla siebie, by móc odbudować i ponownie skonsolidować Jerozolimę i inne judejskie miasta. Archeolodzy szacują, że Jerozolima Ezechiasza była pięciokrotnie liczniejsza niż Salomona, a niektórzy sugerują, że wielu przybyło z Samarii jako uchodźcy polityczni. Inną ważną innowacją był sposób dostarczania wody na akropol jerozolimski za pomocą tunelu Siloam, niedawno odkrytego przez współczesnych kopaczy. Nowe badania ujawniły naczynia do przechowywania, na których widniało imię króla, co wskazuje, że Ezechiasz miał system zaopatrywania swojego ludu w żywność w trudnych czasach. Asyria podjęła działania karne i szalała w całym kraju, ale cudem nie zdobyła Jerozolimy. Zapiski z kronik asyryjskich mówią co innego: ich wódz Senacheryb prowadził błyskotliwą kampanię, niszcząc 46 otoczonych murami miast i biorąc 200 000 jeńców, zamurując Ezechiasza „jak ptak w klatce”. W rzeczywistości Biblia mówi, że asyryjski generał Senacheryb zmusił do nagłego odwrotu z Jerozolimy, chociaż poprzedniego wieczoru przemawiał do jej mieszkańców w ich własnym języku. Powodem, według Biblii, było nawiedzenie przez Boga plagi oblegających.

Eposy homeryckie

Eposy greckiego pisarza Homera — Iliada i Odyseja — są najwcześniejszymi i najbardziej znanymi klasykami literatury greckiej. Oba są długimi poematami epickimi i kilku uczonych argumentowało, że prawdopodobnie napisali je różni ludzie, a niektórzy naukowcy argumentowali nawet przeciwko istnieniu Homera. Z pewnością wszystko, co wiadomo o Homerze, pochodzi z tradycji i dowodów zaczerpniętych z eposów. Miasta Argos, Ateny, Chios, Kolofon, Rodos, Salamina i Izmir (Smyrna) twierdzą, że Homer urodził się w ich mieście. Homer był prawdopodobnie Grekiem z Azji Mniejszej (dzisiejsza Turcja), ponieważ w jego pismach używano dialektów jońskich i eolskich z tego regionu, więc twierdzenia Chios i Izmir są najbardziej prawdopodobne. Wiele wieków później na Chios istniał klan znany jako Homeridae, który twierdził, że jest potomkiem Homera i jako wędrowni minstrele podtrzymywali przy życiu niektóre tradycje związane ze swoim słynnym przodkiem. Homer urodził się jako syn Maeona; żył ok. 850 r. p.n.e. Wielu ludzi uważało, że Iliada i Odyseja zostały napisane w VIII wieku p.n.e., zgodnie co do tego, że Iliada jest wcześniejsza niż Odyseja, pierwsza powstała prawdopodobnie w 750 roku p.n.e., a druga około 25 lat później. Był to okres, kiedy wielu Greków

przenosiło się do Azji Mniejszej i wzrastało zainteresowanie tradycjami kontaktów z tym regionem. Niektórzy wskazywali na wzmianki w szóstej księdze Odysei, aby wyraźnie odnosić się do założenia greckiej kolonii. Termin epoka homerycka odnosi się raczej do okresu, o którym pisał Homer, niż do okresu, w którym żył. Niezliczeni pisarze przetłumaczyli Iliadę i Odyseję. Rzymski pisarz Lucjusz Liwiusz Andronikus z Tarentu w południowych Włoszech przetłumaczył Odyseję na wersety łacińskie w III wieku p.n.e. Najbardziej znanym tłumaczeniem jest EV Rieu w wydaniu Penguin Classics, opublikowanym po raz pierwszy w 1950 r. Chociaż tłumaczeń było znacznie więcej, to autorstwa Richmonda Lattimore'a z 1951 r. Jest uważane za najlepsze. Postanowił uchwycić atmosferę oryginalnego tekstu, oddając go wiersz po wierszu. Wielu z tych samych tłumaczy próbowało swoich sił w Odysei. Wydanie Rieu, pierwsza książka Penguin Classics, została opublikowana w 1945 roku; a Richmond Lattimore zarządził tłumaczeniem Odysei w 1965 roku. Jednak Odyseja przyciągnęła również dwóch mężczyzn, którzy nie pracowali nad Iliadą. William Morris, słynny projektant i poeta, wydał tłumaczenie Odysei w 1887 roku, a TE Lawrence (Lawrence z Arabii) również przetłumaczył Odyseję na prozę angielską. Zostało to opublikowane pod nazwą „T. E. Shaw”, przybrane nazwisko Lawrence'a, w 1932 roku, trzy lata przed jego śmiercią. Styl obu eposów był heksametrem daktylicznym z każdą linią o długości od 12 do 17 sylab. Ponieważ wiele fraz było powtarzanych, styl został ułożony w taki sposób, aby bardowie mogli się ich łatwo nauczyć. Arystoteles, wielki wielbiciel eposów homeryckich, napisał, że Homer był „niezrównany w dykcji i myśli”.

ILIADA

Iliada jest dłuższym z dwóch eposów, około jednej trzeciej dłuższym niż Odyseja. Składa się z 15 693 wierszy poezji w heksametrach daktylicznych i jest obecnie podzielony na 24 księgi. Iliada, biorąca swoją nazwę od Ilium, innej nazwy Troi, dotyczy ostatniego roku 10-letniego oblężenia Troi, którego centralną postacią jest Achilles, syn Peleusa, król Myrmidonów we współczesnej Tesalii. Historia skupiała się bardziej na Achillesie jako wojowniku i osobie niż na oblężeniu. Pierwsza księga Iliady opisuje spór między Achillesem, największym wojownikiem armii greckiej, a Agamemnonem, królem Myken. Gniew Achillesa, przywódcy Myrmidonów, skierowany jest przeciwko Agamemnonowi i Hektorowi. Chryzeida, córka kapłana Apolla, zostaje schwytana przez Greków i staje się więźniem Achillesa. Trafia w ręce Agamemnona, a ojciec Chryseis odwiedza grecki obóz, by prosić o jej uwolnienie. Kiedy tak się nie dzieje, bóg Apollo zsyła plagę na grecki obóz, a Agamemnon jest zmuszony ją zwrócić. W drugiej księdze Odyseusz ma za zadanie motywować Greków i zawiera szczegółowe informacje na temat sił greckich i trojańskich. Walka zaczyna się ponownie w czwartej księdze i trwa w piątej księdze. Szósta księga przedstawia Hektora, księcia Troi i przeciwnika Achillesa. W siódmej księdze walczy z Ajaksem, a w ósmej bogowie, z których jedni pomagają Grekom, inni wspierają Trojan, wycofują się z walki. W dziewiątej księdze Agamemnon bezskutecznie próbuje skłonić Achillesa do powrotu do walki, a w dziesiątej księdze Diomedes i Odyseusz mają misję szpiegowania nocą pozycji trojańskich. W 11. księdze Trojanie odnieśli niewielkie zwycięstwo, gdy Parysowi udaje się zranić Diomedesa, a Achilles postanawia wykorzystać w kampanii swojego ulubieńca, Patroklosa. W 12. księdze Trojanie wypędzają Greków z powrotem do ich obozu, z Posejdonem przybywającym z pomocą Grekom w 13. księdze i Herą pomagającą Posejdonowi w 14. księdze. W tym momencie Zeus, król bogów, powstrzymuje Posejdon przed ingerencją, a w księdze szesnastej Patroklos, zaniepokojony możliwą porażką Greków, pożycza zbroję Achillesa i prowadzi Greków przeciwko Trojanom. Trojanie wycofują się, ale Hektorowi udaje się zabić Patroklosa. W siedemnastej księdze dwie armie walczą o ciało Patroklosa, a następna opisuje smutek Achillesa, gdy słyszy o śmierci Patroklosa. W księdze dziewiętnastej Achilles postanawia ponownie włączyć się do walki, choćby po to, by pomścić śmierć przyjaciela, a w księdze dwudziestej Achilles wdaje się w sam środek walki, spotykając Hektora w księdze dwudziestej pierwszej. W następnej książce śmierć Patroklosa zostaje pomszczona, gdy Achilles zabija Hektora, a następnie przywiązuje ciało do swojego rydwanu i ciągnie je z powrotem do greckiego

obozu. Przedostatnia księga opisuje igrzyska pogrzebowe Patroklosa, a w ostatniej księdze Achilles zgadza się w końcu oddać ciało Hektora jego ojcu, królowi Troi Priamowi.

ODYSEJA

Odyseja to bardziej romans niż heroiczna tragedia. Dotyczy on podejmowanych przez Odyseusza (lub po łacinie Ulisses) prób powrotu do domu na wyspie Itaka oraz do żony Penelopy i syna Telemacha. Chociaż termin odyseja opisuje w języku angielskim długą podróż, mniej niż połowa tekstu dotyczy w rzeczywistości podróży Odyseusza. Odyseja obejmuje 12 110 linii heksametru daktylicznego. Pierwsza księga zaczyna się od Odyseusza wracającego już z Troi do domu, pragnącego wrócić do Itaki i zobaczyć się z synem. Druga książka opisuje zalotników, którzy chcą poślubić Penelopę. Wszyscy utrzymują, że jej mąż nie żyje i grożą Telemachowi, który wyrusza do Pylos. W czwartej księdze król Menelaos mówi chłopcu, że Odyseusz utknął w Egipcie w drodze powrotnej z Troi po wojnie. W dziewiątej księdze Odyseusz odwiedza krainę Pożeraczy Lotosu i prawdopodobnie w drugim najbardziej znanym incydencie w księdze trafia na wyspę kontrolowaną przez Cyklopa, który ma tylko jedno oko. Odyseusz i jego ludzie ukrywają się w jaskini jednego z Cyklopów, ale on zjada dwóch greckich żeglarzy, którzy próbują uciec. W końcu Odyseusz i reszta żeglarzy oślepiają Cyklopa i uciekają, wisząc na spodach jego owiec. W 11. księdze Odyseusz próbuje zawrzeć pokój z Posejdonem, bogiem morza, który wspierał Trojan w wojnie. Dwunasta księga Odysei opisuje najśłynniejsze wydarzenie, kiedy Odyseusz przepływa swoim statkiem obok krainy Syren, kobiet, których piękne pieśni zachęcają żeglarzy do podpłynięcia zbyt blisko lądu, tak że ich statki rozbijają się o skały. Odyseusz każe swoim ludziom wypełnić uszy woskiem pszczelim, a siebie przywiązuje do masztu statku, aby tylko on mógł słyszeć ich śpiew, ale nie mógł nic z tym zrobić. W następnej księdze Odyseusz próbuje dotrzeć do Itaki, przybywając tam przemoczony i samotny. W pozostałych księgach Telemach wraca do domu, uciekając z zasadzki zastawionej przez zalotników Penelopy. Udaje mu się spotkać z ojcem i przy obiecanej pomocy dwóch bogów, Zeusa i Ateny, pod koniec 16 księgi postanawiają zaatakować zalotników. W 19. księdze Odyseusz spotkał swoją żonę, ale nie ujawnia swojej tożsamości, chociaż rozpoznaje go Eurycleia, pokojówka, która opiekowała się młodym Odyseuszem. Na początku 21. książki Penelope proponuje poślubić każdego mężczyznę, który potrafi napiąć łuk Odyseusza i wystrzelić. Zalotnicy próbują jeden po drugim i zawodzą, a Odyseusz, wciąż w przebraniu, prosi, aby również spróbował. Penelopa mówi, że jeśli Odyseusz przebrany za biedaka to zrobi, nie wyjdzie za niego za mąż, ale go wynagrodzi. W końcu próbuje i udaje mu się, a Telemach przybywa na scenę. W 22. księdze Odyseusz, Telemach i inni ścigają zalotników, zabijając niektórych z nich. Odyseusz w końcu ogłasza swojej żonie, kim naprawdę jest, opowiada o swoich przygodach i ponownie się spotykają. Ostatnia książka dotyczy tego, co dzieje się, gdy król Agamemnon wraca z wojny trojańskiej. Zamiast zostać powitany przez jego żonę Klitajmestrę, ta morduje go.

DYSKUSJA KRYTYCZNA

Niektórzy uczeni wskazywali na podobieństwa z sumeryjskim eposem o Gilgameszu. Elementy Odysei zostały prawdopodobnie zaadaptowane do niektórych arabskich opowieści dotyczących przygód Sindbada Żeglarza i Tysiąca i Jednej Nocy. Eposy były używane przez uczonych, aby zrozumieć wiele o życiu Greków tamtego okresu i o metodach walki. Eposy Homera zainspirowały wielu ludzi. Jednym z nich był Aleksander Wielki (356-323 p.n.e.) który prześledził swoje pochodzenie, poprzez matkę, do Achillesa. Czytał Iliadę i Odyseję, gdy był młody, chociaż faworyzował tę pierwszą. Musiał o tym pamiętać, kiedy przybył do Azji Mniejszej i złożył ofiarę przy grobie Protesilaosa, który zginął w wojnie trojańskiej i był pierwszym greckim wojownikiem, który postawił stopę na azjatyckiej ziemi. Było wiele powieści opartych na historiach z Iliady i Odysei. Grecki dramaturg Eurypides napisał Cyklopa na podstawie podróży Odyseusza. Geoffrey Chaucer umieścił swój wiersz Troilus i Criseyda w Troi Homera, a William Szekspir wykorzystał go w swojej sztuce Troilus i Kresyda. Parys Troi George'a E.

Bakera i Kiedy bogowie zniszczą Richarda Powella przedstawiają większość postaci z Iliady. Nikos Kazantzakis w swojej *The Odyssey, A Modern Sequel* kontynuuje historię Odyseusza po jego powrocie do Itaki, a Odyseusz (jako Ulisses) był ważny w twórczości Dantego i Jamesa Joyce'a.

Edykt z Mediolanu (313 n.e.)

Cesarz Dioklecjan od 302 roku n.e. realizował kompleksowy program przeciwko chrześcijaństwu. aż do przejścia na emeryturę w 305 n.e. Jego następcy przez kilka lat kontynuowali działania wojenne wobec Kościoła, zwłaszcza we wschodnim imperium, aż stało się jasne, że takie programy są daremne. Około roku 311 Galeriusz, jeden z rządzących Cezarów, niechętnie i protekcyjnie wydał edykt tolerancyjny dla wszystkich podmiotów religijnych, rozumiany jako odnoszący się głównie do dobra prześladowanych chrześcijan. Wkrótce potem Galeriusz zmarł. Cesarz zachodniego imperium, Konstantyn Wielki, natychmiast przejął inicjatywę i zawarł podobne porozumienie w Mediolanie w 313 r. ze swoim wschodnim odpowiednikiem Licyniuszem. Ten edykt był bardziej przychylny sprawie chrześcijańskiej, odzwierciedlając sympatię Konstantyna do wiary. Z czasem sprawy chrześcijańskie zaczęły nawet otrzymywać fundusze ze skarbca cesarskiego. Dziesięć lat później Licyniusz bezskutecznie zerwał z religijną rewolucją Konstantyna i wyrzekł się porozumienia mediolańskiego; jakieś 40 lat później bratanek Konstantyna Julian Apostata również poszedł tą drogą i próbował przywrócić konwencjonalną religię grecko-rzymską. Chronologia i rozwój edyktu tolerancyjnego i edyktu mediolańskiego jest podejrzany, ponieważ główne źródła (Lactantius i Euzebiusz z Cezarii) nie zgadzają się w szczegółach; niemniej jednak jest jasne, że chrześcijanie uzyskali swoje prawa obywatelskie dzięki tym proklamacjom. Wbrew powszechnej opinii Konstantyn Wielki nie uczynił chrześcijaństwa oficjalną religią Cesarstwa Rzymskiego. Jedynie jawne i powszechne prześladowania ustały. W rzeczywistości to Teodozjusz I, nazywany „Wielkim” przez doceniający kościół, wydał edykt *Cunctos Populos* w 380 r., który uczynił ortodoksyjną naukę o Trójcy Świętej i Wcieleniu Jezusa (Chrystusa) z Nazaretu obowiązkowym dla wszystkich obywateli. Każdy, kto się nie zgodził, został uznany za „ekstrawaganckiego szaleńca”. W 381 zwołał biskupów na sobór w Konstantynopolu, gdyż zaczął poważnie zajmować się podziałami kościelnymi. Dziesięć lat później ukarał grzywną i siłą usunął wszystkich przywódców kościelnych, którzy przyjęli arianizm. Ponadto zakazał wszystkim urzędnikom rzymskim udziału w grecko-rzymskich ofiarach religijnych. Do roku 392 Teodozjusz I zakazał wszelkiego kultu pogańskiego. Te agresywne programy religijne skutecznie ustanowiły chrześcijaństwo jako religię państwową. Od IV wieku chrześcijaństwo prawosławne lub katolickie było dominującą religią w świecie śródziemnomorskim.

Edwarda I i II

królowie Anglii

Początków współczesnego parlamentu brytyjskiego można doszukiwać się w czasach panowania dwóch średniowiecznych królów angielskich: Edwarda I (1239–1307) i Edwarda II (1284–1327). Parlament miał swoje korzenie w Wielkiej Radzie królewskiej, organie głównie sędziowskim i wykonawczym, w którym wybitni baronowie doradzali królowi i rozpatrywali petycje o naprawienie skarg. Chociaż parlament miał obowiązki legislacyjne, sędziowskie i fiskalne, to właśnie obowiązki fiskalne w postaci ulg podatkowych przekształciły go z rady feudalnej w organ bardziej reprezentatywny. Przed rokiem 1200 królowie angielscy czerpali większość swoich dochodów z niezależnych źródeł, takich jak dzierżawa ziemi, kary sądowe i pomoc feudalna. Jednak po wstąpieniu na tron Edwarda I w 1272 r. większość dochodów królewskich zapewniły podatki. Wojny Edwarda I wymagały częstego zwoływania parlamentu w celu zatwierdzenia nałożenia podatków. Jednak opodatkowanie wymagało zgody parlamentu, która stała się mniej dostępna w miarę wzrostu kosztów kampanii wojskowych Edwarda. Konieczność zabezpieczenia wpływów podatkowych zmusiła Edwarda

do przyjęcia parlamentu, w skład którego wchodził nie tylko baronowie i biskupi, ale także wiejscy panowie i mieszcianie z miast. Rezultatem było posiedzenie Modelowego Parlamentu w 1295 r., co stanowiło punkt zwrotny na drodze do rządu przedstawicielskiego w Anglii. Rosnący opór podatkowy zmusił Edwarda I do wyrażenia zgody na dalsze ustępstwa. W 1297 Edward zgodził się wydać potwierdzenie Kart Wolności, w tym Magna Carta i Postanowień Oksfordzkich (1258), w zamian za podatki. Król obiecał pobierać podatki tylko za zgodą parlamentu. Za panowania Edwarda II (1307–1327) baronowie starali się odzyskać władzę polityczną utraconą za panowania Edwarda I. Baronowie uważali się za prawowitych doradców króla i nienawidzili wpływu Piersa Gavestona, faworyta królewskiego. Sprzeciw wobec Gavestona narastał aż do 1310 r., kiedy baronowie zmusili króla do wyrażenia zgody na powołanie komitetu składającego się z 21 osób w celu zreformowania rządu i ponownego umocnienia władzy baronialnej. Komisja przygotowała projekt rozporządzeń z 1311 r., które nakładały ograniczenia na władzę królewską. W 1321 r. baronowie zbuntowali się przeciwko innemu królewskiemu faworytowi, Hugh Despenserowi (1262–1326), ale zostali pokonani w bitwie pod Boroughbridge w Yorkshire. W 1322 roku Edward zwołał parlament w Yorku, który uchylił zarządzenia i przywrócił władzę króla. Edwardowi nie udało się zadośćuczynić żalom barona i wkrótce wraz z królową Izabelą i Rogerem Mortimerem najechali Anglię w 1326 r. Następnie baronowie zwołali parlament, który oskarżył Edwarda o odrzucenie dobrej rady. Delegacja parlamentu zażądała jego abdykacji w 1327 r., a rok później został zamordowany. Społeczność królestwa powiadomiła przyszłych królów, że mają rządzić się prawem, którego strażnikiem jest Parlament.

El Cid

(ok. 1043–1099) średniowieczny hiszpański wojownik

Tytuł El Cid nadano hiszpańskiemu wczesnośredniowiecznemu wojownikowi Rodrigo (lub Ruy) Díaz de Vivar, znanemu również jako El Campeador („Czempion”). Po jego śmierci stał się bohaterem ludowym, a wiele hiszpańskich ballad napisano o jego powstaniu z zapomnienia i poprowadzeniu Kastylijczyków przeciwko Maurom. Urodził się w Vivar, niedaleko Burgos, w królestwie Kastylii; jego ojciec był drobnym kastylijskim szlachcicem, ale jego matka miała dobre koneksje i zadbała o to, aby od najmłodszych lat uczęszczał na dwór króla Ferdynanda I jako członek rodziny najstarszego syna króla, Sancho. Kiedy Sancho zastąpił swojego ojca jako król Kastylii Sancho II, mianował 22-letniego Rodrigo Díaza de Vivar na swojego chorążego, ponieważ zyskał już reputację walecznego w bitwie, biorąc udział w bitwie pod Graus w 1063 roku. Kiedy Sancho zaatakował Sargasso w 1067 r., Rodrigo towarzyszył mu i brał udział w negocjacjach, które doprowadziły władcę Sargasso, al-Muqtadira, do uznania zwierzchnictwa Sancho. W 1067 Sancho wyruszył na wojnę ze swoim bratem Alfonsem VI, który opuścił królestwo León. Niektóre ballady przedstawiają El Cida jako niechętnego wspierania tej inwazji, która była sprzeczna z wolą Ferdynanda I, ale prawdopodobnie był on chętnym uczestnikiem. Przez następne pięć lat El Cid był ważnym dowódcą wojskowym w imieniu Sancho. Sancho zginął podczas oblężenia Zamory. Następcą tronu został Alfonso, usunięty z León, a nowy król znalazł się w trudnej sytuacji politycznej. Hrabia García Ordóñez, zaciekły wróg El Cid, został nowym chorążym, ale El Cid mógł pozostać na dworze, ponieważ Alfonso nie chciał tak twardego przeciwnika. Prawdopodobnie to Alfonso zaplanował małżeństwo El Cida z Jimeną, córką hrabiego Oviedo. Mieli syna Diego Rodrigueza i dwie córki. W 1097 Diego zginął w bitwie w Afryce Północnej. Kastylijczycy, którzy wspierali Sancho, byli naturalnie zdenerwowani faktem, że Alfonso zostanie królem, i te kipiące urazy zaczęły wyrażać się za pośrednictwem El Cida, który był dla nich kanałem. W 1079 El Cid został wysłany do Sewilli z misją do króla Maurów. Zbiegło się to z tą podróżą, García Ordóñez pomógł Granadzie w ataku na Sewillę, ale El Cid pokonał siły z Granady pod Cabra, zdobywając Garcíę Ordóñez. Jego łatwe zwycięstwo przysporzyło mu wrogów na dworze. Kiedy El Cid zaatakował Maurów w Toledo (sprzymierzonych z Alfonsem), król wygnał go i choć wrócił kilka lat później, nigdy nie był w stanie

pozostać tam na długo. El Cid podjął pracę dla mauretańskiego króla Sargasso, służąc jemu i jego następcy przez kilka lat. To dało mu lepsze zrozumienie prawa muzułmańskiego, co pomogło mu w późniejszej karierze. W 1082 poprowadził siły Sargassa do zwycięstwa nad mauretańskim królem Léridy i hrabią Barcelony; dwa lata później niepokonany w bitwie pokonał siły króla Aragonii, Sancho Ramireza. Kiedy Almorawidzi z Maroka najechali Hiszpanię w 1086 r. i pokonali armię Alfonsa, na krótko doszło do pojednania, ale wkrótce potem El Cid wrócił do Sargasso i nie pomogło zapobiec pokonaniu chrześcijan. Zamiast tego El Cid skupił swoją uwagę na zostaniu władcą Walencji. Wymagało to machinacji politycznych i El Cid musiał zmniejszyć wpływy innych sąsiednich władców. Znaczenie hrabiów Barcelony dobiegło końca, gdy siły Ramona Berenguera II zostały ostatecznie pokonane pod Tebar w maju 1090 r. przez siły chrześcijańskie i mauretańskie Cyda. Następnie El Cid wykorzystał luki w prawie muzułmańskim, kiedy Ibn Jahhaf zabił al-Qadira, władcę Walencji. Oblegał miasto kontrolowane przez Ibn Jahhafa, a kiedy próba zniesienia oblężenia przez Almorawidów w grudniu 1093 r. nie powiodła się, miasto zdało sobie sprawę, że nie wytrzyma dłużej i w maju 1094 r. poddało się. Następnie El Cid ogłosił się władcą Walencji, pełniąc funkcję głównego sędziego i rządzącego zarówno chrześcijanami, jak i muzułmanami. Zgodnie z prawem El Cid nadal był wierny Alfonsowi VI, ale w praktyce był on całkowicie niezależny od króla. Zwycięstwa El Cida zachęciły wielu chrześcijan do przeniesienia się do Walencji i mianowano tam biskupa. El Cid rządził Walencją aż do swojej śmierci 10 lipca 1099 r. Gdyby jedyny syn El Cida przeżył, istniałaby dynastia i być może nowy dom królewski. Tak się jednak nie stało i Walencja ponownie była rządzona przez muzułmanów aż do 1238 roku. Ponieważ nigdy nie został pokonany w bitwie, historia El Cida, w miarę rosnącej licencji literackiej, stała się wielką balladą dla chrześcijan, którzy przeoczyli lata jego pracy dla Maurów i okrzyknięto go bohaterem „Rekonkwisty” – odzyskania Hiszpanii z rąk Maurów.

Ericson, Leif

(ok. 980–1025) Islandzki odkrywca

Leif Ericson był islandzkim odkrywcą, uważanym za pierwszego Europejczyka, który odkrył Amerykę Północną, a dokładniej region, który stał się znany jako Nowa Fundlandia, a następnie Kanada. Uważa się, że Ericson urodził się około 980 roku jako syn Erika Rudego, norweskiego banity i odkrywcy, który założył dwie nordyckie kolonie na Grenlandii. Podczas pobytu w Norwegii w 999 r. Leif nawrócił się na chrześcijaństwo, podobnie jak wielu innych Norwegów w tym czasie. Podróżował także do Norwegii, aby służyć królowi Olafowi I (Tryggvason). Kiedy wrócił na Grenlandię, kupił łódź Bjarniego Herjólfssona i wyruszył na eksplorację krainy, którą zauważył Bjarni, która później stała się znana jako Ameryka Północna. W 986 roku Bjarni został zepchnięty z kursu przez gwałtowną burzę między Islandią a Grenlandią i dostrzegł pagórkowaty, gęsto zalesiony teren daleko na zachodzie, ale nigdy nie postawił na nim stopy. Jedną z sag, „Saga o Grenlandczykach”, podaje, że Leif wyruszył około roku 1000, aby podążać trasą Bjarniego w odwrotnej kolejności. Motywacją Leifa było poczucie przygody i chęć znalezienia większej ilości ziemi do uprawy. Wyprawa dotarła na ląd trzy razy. Pierwszy ląd, który napotkali, był pokryty płaskimi płytami skalnymi i prawdopodobnie był to dzisiejsza wyspa Baffina. Leif nazwał ją Helluland, co w języku staronordyckim oznacza „kraj płaskich kamieni”. Następnie popłynął do płaskiej i zalesionej krainy z białymi piaszczystymi plażami, którą nazwał Markland, co w języku staronordyckim oznacza „las”. Powszechnie uważa się, że Markland był Labradorem. Kierując się dalej na południe, Leif i jego ludzie ponownie odkryli ląd, zeszli na ląd i zbudowali kilka domów. Ziemia wydała im się przyjemna. W rzekach było mnóstwo łososia, klimat był łagodny, a ziemia przez większą część roku była bujna i zielona. Zimą w tym miejscu przebywała 35-osobowa załoga Leifa. Sagi wspominają, że jeden z ludzi Leifa, Tyrkir, niemiecki wojownik, znalazł winogrona. W rezultacie Leif nazwał ten kraj Vinlandia, co w języku staronordyckim oznacza „kraj, gdzie rosną winogrona”. Historycy nie są zgodni co do dokładnej lokalizacji Vinlandu. Jednakże zaproponowano kilka lokalizacji

wzdłuż wschodniego wybrzeża Stanów Zjednoczonych i Kanady, od Nowej Fundlandii po Wirginię. Wielu wierzy, że nordycka osada w L'Anse aux Meadows w Nowej Fundlandii była kolonią Leifa. Inni twierdzą, że Winlandia musiała być położona bardziej na południe, ponieważ winogrona nie rosną tak daleko na północ jak Nowa Fundlandia; jednakże winogrona mogły tam rosnąć w średniowiecznym okresie ciepłym. W drodze powrotnej na Grenlandię Leif uratował islandzkiego rozbitka i jego załogę. Czyn ten przyniósł mu przydomek „Leif Szczęściarz” i uczynił go bogatym dzięki udziałowi w uratowanym ładunku. Inna saga, „Saga o Eryku Rudym”, twierdzi, że Leif odkrył kontynent amerykański zupełnie przez przypadek. Według tej opowieści Leif został zepchnięty z kursu podczas powrotu z Norwegii na Grenlandię około roku 1000 i wylądował na wybrzeżach Ameryki Północnej. Saga nie wspomina jednak o próbie osiedlenia się tam. Za bardziej wiarygodną z nich uważa się powszechnie „Sagę Grenlandczyków”. Ojciec Leifa, Eryk Rudy, zmarł wkrótce po jego powrocie do domu. W rezultacie Leif pozostał na Grenlandii, aby zarządzać osadami swojego ojca. Zmarł w 1025 r. Wszystkie źródła historyczne zgadzają się, że Leif nigdy nie wrócił do Ameryki Północnej, a jego brat Thorvald poprowadził kolejną wyprawę na nowe terytorium. Kolejne próby zasiedlenia Winlandii zakończyły się niepowodzeniem z powodu tarć między osadnikami nordyckimi a rdzennymi mieszkańcami Ameryki Północnej. Niemniej jednak Leif jest jednym z największych odkrywców w historii, przewyższając odkrycie Nowego Świata przez Krzysztofa Kolumba o prawie pięć wieków.

Europa średniowieczna: system edukacyjny

Jednym z najważniejszych osiągnięć intelektualnych w Europie Zachodniej w okresie późnego średniowiecza był rozwój miejskich szkół i uniwersytetów, w których płacąc, studenci mogli zdobyć podstawowe wykształcenie w zakresie sztuk wyzwolonych. System edukacji znany jako scholastyka wynikał z rygorystycznego stosowania sztuk wyzwolonych i ich zasad do studiowania Boga i tradycyjnego nauczania Kościoła. Te przemiany edukacyjne były charakterystyczne dla okresu, który Charles Homer Haskins i późniejsi uczeni nazwali „renesansem XII wieku”, czasem intensywnego rozkwitu kulturowego trwającego od około 1050 do 1215 roku, możliwego dzięki szybkiemu rozwojowi miast i pojawieniu się gospodarki gotówkowej. Od czasów Karola Wielkiego w Europie Zachodniej istniały dwa typy szkół: klasztorne i katedralne. Szkoły klasztorne kształciły oblatów (czyli dzieci oddawane do klasztoru i życia monastycznego przez rodziców) w biblijnych, teologicznych i duchowych tradycjach Kościoła. Edukacja monastyczna kładła nacisk na akceptację i przyswajanie tego, co wiadomo o Bogu, zamiast na badanie nieznanego. Katedralne szkoły podlegające miejscowemu biskupowi kształciły młodych mężczyzn do kariery w administracji kościelnej lub świeckiej, zapewniając podstawową edukację w zakresie czytania, pisania, retoryki i dokumentacji. Tutaj znowu program nauczania był zorientowany na praktykę, a nie na spekulację. W pierwszej połowie XII wieku w rozwijających się miastach, takich jak Paryż, zaczął pojawiać się nowy typ szkoły. Te szkoły miejskie, otwarte dla wszystkich płacących uczniów, służyły klientom, którzy niekoniecznie mieli aspiracje do służenia kościołowi lub rządowi w tradycyjny sposób. Interpretacja Pisma Świętego i studiowanie Boga pozostały jednak w centrum programu nauczania tych nowych szkół. Nauczyciele w szkołach miejskich, którzy posiadali certyfikaty umożliwiające autorytatywne interpretacje objawień, byli oficjalnie mianowani mistrzami. Mistrzowie tacy jak Anzelm z Laon, Bernard z Chartres i Hugon ze św. Wiktora starali się wykorzystać sztuki wyzwolone jako narzędzia w interpretacji objawienia i uczyć swoich uczniów, aby robili to samo. Zatem uczeń szkoły miejskiej najpierw czytał siedem sztuk wyzwolonych, zanim przeszedł do wyższej dyscypliny, takiej jak teologia czy prawo. W XIII wieku średniowieczny uniwersytet zaczął być definiowany jako szkoła teologiczna, szkoła prawnicza i szkoła medyczna wykraczająca poza program nauczania sztuk wyzwolonych. Siedem sztuk wyzwolonych podzielono na trivium, czyli trzy sztuki właściwe, i quadrivium, czyli cztery nauki. Trivium składało się z gramatyki, retoryki i dialektyki, czyli logiki. Quadrivium składało się z arytmetyki, astronomii, geometrii i muzyki. Około półtora tysiąclecia przed narodzinami średniowiecznego uniwersytetu Arystoteles utrzymywał

nie tylko, że wszelka sztuka i nauka podporządkowane są „pierwszej filozofii” (czyli nauce o celu lub dobru), ale także, że stanowią części filozofii jako przygotowanie do najwyższej mądrości, która wyznacza koniec wszystkich rzeczy i odpowiednio je porządkuje. Dlatego kolejni myśliciele pogańscy, tacy jak Cyceon i Seneka, podkreślali konieczność edukacji w zakresie sztuk wyzwolonych dla formowania i doskonalenia rodzaju ludzkiego. Starożytni myśliciele chrześcijańscy, tacy jak Augustyn z Hippony i Hieronim, również posiadający wykształcenie w zakresie sztuk wyzwolonych, podobnie nalegali na wykorzystanie sztuk w interpretacji Pisma Świętego. Wielopoziomowy program średniowiecznych miejskich szkół i uniwersytetów wiele zawdzięcza Augustynowi, który traktował sztuki wyzwolone jako pewne uporządkowane kroki mające na celu poprowadzenie ucznia od rzeczy cielesnych do bezcielesnych. Hugon ze św. Wiktora (ok. 1098–1141), wczesny teolog scholastyczny i mistrz szkoły miejskiej św. Wiktora w Paryżu, już za życia nazywany był „drugim Augustynem”, ponieważ posługiwał się podstawową ideą Augustyna rozwijać holistyczną, uporządkowaną filozofię, zgodnie z którą uczeń jest prowadzony od zapisanych w czasie słów ludzkich do wiecznego Słowa Bożego. Według Hugona to uporządkowane studiowanie sztuk wyzwolonych ostatecznie prowadzi czytelnika do odwiecznego Słowa, czyli mądrości, drugiej Osoby Trójcy, która na nowo porządkuje i doskonali ludzkiego ucznia po upadku w nieporządek grzechu. W szkołach miejskich sztuki wyzwolone stanowiły część filozofii, którą Hugoni inni średniowieczni mistrzowie rozumieli przede wszystkim jako umiłowanie tej mądrości, na obraz której ludzie zostali stworzeni i na obraz których zostali odnowieni. Zdaniem Hugo studia nad sztukami wyzwolonymi mają na celu przywrócenie upadłym studentom boskiego obrazu. Cztery główne gałęzie filozofii, na które Wiktoriański Mistrz dzieli sztuki, powstały jako antidotum na chorobę ludzkości spowodowaną upadkiem Adama. Najpierw sztuki teoretyczne (teologia, fizyka i matematyka, z których ostatnia obejmuje quadrivium) mają na celu uzdrowienie niewiedzy i przywrócenie ludziom poznania prawdy. Po drugie, sztuki praktyczne (etyka lub moralność indywidualna, ekonomia lub moralność domowa oraz nauki polityczne lub moralność publiczna) starają się uleczyć pożydliwość i przywrócić ludziom umiłowanie cnót. Po trzecie, sztuki mechaniczne (tkactwo, budowa zbrojenia, handel, rolnictwo, łowiectwo, medycyna i teatr) mają na celu złagodzenie słabości ciała (antidotum na śmiertelność). Wreszcie sztuki logiczne (trivium), które powstały jako ostatnie, starają się zapewnić formę dopracowanego dyskursu, na którym opierają się inne gałęzie wiedzy. Dlatego należy najpierw uczyć się sztuk logicznych, a następnie, w kolejności, uczyć się sztuk praktycznych, teoretycznych i mechanicznych. Drugim ważnym etapem programu pedagogicznego Hugh jest studiowanie Pisma Świętego, podczas którego uczeń ma wykorzystywać nowo nabyte narzędzia gramatyki, dialektyki i innych nauk. Zastosowanie gramatyki i dialektyki w XII wieku do studiowania Boga miało kluczowe znaczenie dla tego, aby teologia stała się nauką lub dyscypliną akademicką. Najważniejsze dzieła teologiczne i kościelne XII wieku powstały w wyniku rygorystycznego zastosowania zasad dialektyki do ogromnego i różnorodnego zbioru wypowiedzi ojców i soborów Kościoła na niezliczone kwestie wiary i doktryny: na przykład Piotra Abelarda Tak i nie, zwykła glosa, Cztery księgi zdań Petera Lombarda i Zgodność niezgodnych kanonów Gracjana (Decretum). O ile rozmaite „pytania” o Boga i o Bogu wyrosły najpierw ze świadectwa biblijnego i ściśle podążały za jego strukturą narracyjną (jak w O sakramentach wiary chrześcijańskiej Hugona ze św. Wiktora), o tyle w następnych stuleciach refleksja teologiczna obejmie standardową formę samych „pytań” ułożonych systematycznie w summae (jak w Sumie teologicznej Tomasza z Akwinu).

Europa średniowieczna: nauka i medycyna

Łaciński Zachód we wczesnym średniowieczu był zbyt biedny i wiejski, aby wytworzyć znaczącą naukę teoretyczną i medycynę. Niemal całkowita utrata starożytnego języka naukowego, greckiego, również utrudniała naukę Zachodu. Pozostała Biblia oraz obszerne, ale niesystematyczne i nietwórcze dzieła łacińskie Rzymian i kilku wczesnośredniowiecznych kompilatorów, takie jak Historia naturalna Starszego Pliniusza czy encyklopedyczne pisma Izydora z Sewilli. Nauka średniowieczna zbudowana na

tradycji greckiej filozofii naturalnej i medycyny. Ptolemeusz w astronomii (i astrologii); Galen w medycynie; Euklides, Archimedes i Apoloniusz w matematyce; i Arystoteles (wraz z przypisywanymi mu dziełami) w dziedzinie logiki i filozofii przyrody stanowili zbiór starożytnych autorytetów, które leżały u podstaw średniowiecznej nauki. Dołączyli do nich liczni pisarze ze świata islamu, szczególnie wpływowi w dziedzinie medycyny, ale ważni także w wielu innych dziedzinach. Do przywódców zaliczali się między innymi filozof-lekarz Ibn Sina (980–1037), znany na łańskim Zachodzie jako Awicenna; Ibn Rushd (1128–1198), znany jako Awerroes lub „Komentator” (o Arystotelesie); i Mojżesz Majmonides (1138–1204). Lekarze i filozofowie świata islamu, do których należeli Żydzi, tacy jak Majmonides i chrześcijanie, a także muzułmanie, dalej rozwijali i usystematyzowali myśl grecką, a także wprowadzali innowacje. Odrodzenie nauki zachodniej można przypisać rosnącemu dobrobytowi Zachodu w XI w., który wywołał zainteresowanie najpierw pismami rzymskimi, a następnie napływem tłumaczeń z języka arabskiego, przy czym oba teksty oryginalnie greckie zostały przetłumaczone na język Arabski i oryginalnie arabskie, począwszy od końca XI wieku. Głównym kierunkiem tłumaczeń naukowych była Hiszpania, gdzie wiele obszarów muzułmańskich o rozwiniętych tradycjach naukowych znalazło się pod panowaniem chrześcijańskim. (Były też tłumaczenia bezpośrednio z języka greckiego dokonywane w królestwie sycylijskim, na obszarze, który nigdy nie utracił związków z kulturą grecką). Najważniejszym tłumaczem XII wieku był Gerard z Cremony (1114–1187), Włoch, który pracował w Toledo. Do tłumaczeń Gerarda na arabskie wersje dzieł greckich zaliczają się *Almagest* Ptolemeusza, *Geometria* Euklidesa i *Pomiar koła* Archimedesesa. Dzieła arabskie, które przetłumaczył, obejmowały *Kanon* medycyny Awicenny i komentarz do Galena autorstwa Haly Radoana, które stały się standardowymi tekstami medycznymi. Odkrycia tych pisarzy greckich i arabskich w XII i XIII wieku wywarły radykalny wpływ na kulturę europejską, czyniąc wszechświat fizyczny obiektem zainteresowań naukowych. Pod koniec XII i XIII wieku narzędziem szerzenia nauki i teorii medycznej w chrześcijaństwie łańskim był uniwersytet, zwłaszcza licencjackie wydziały artystyczne i wydział medyczny. Intelktualiści pracujący na tych uniwersytetach nazywani są scholastykami. Scholastycy nie postrzegali nauki jakościowej jako dyscypliny oddzielonej od filozofii, ale jako subdyscyplinę w obrębie filozofii, zwaną filozofią przyrody. Filozofii naturalnej nauczano na uniwersytetach głównie poprzez komentowanie autentycznych i fałszywych dzieł naukowych Arystotelesa wraz z wcześniejszymi komentarzami i innymi tekstami. Do najważniejszych ośrodków badań przyrodniczych należał Uniwersytet Paryski. Do czołowych filozofów scholastycznych zainteresowanych filozofią przyrody należeli XII-wieczny Wilhelm z Conches i Albertus Magnus (1200–1280). Więcej matematycznych aspektów nauk ścisłych, takich jak astronomia i optyka, nauczano poza programem nauczania filozofii przyrody. Scholastyczni filozofowie przyrody stanęli przed wyzwaniem pogodzenia myśli Arystotelesa, wytworzonej w kulturze pogańskiej Grecji, z chrześcijaństwem. Najczęstszym podejściem było podporządkowanie Arystotelesa doktrynie chrześcijańskiej, zaprzeczając takim arystotelesowskim twierdzeniom jak wieczne istnienie świata jako niebiblijne. Zupełnie inna strategia opierała się na dziełach filozoficznych Awerroesa. Twierdząc o niezależności filozofii, w tym filozofii przyrody, od teologii chrześcijańskiej, łańscy awerroiści, tacy jak Siger z Brabancji (ok. 1240–ok. 1284) na Uniwersytecie Paryskim, wzbudzili wiele podejrzeń ze strony władz kościelnych. Biskup Paryża Etienne Tempier zareagował na postrzegane zagrożenie ze strony awerroistów, potępiając w 1277 r. wiele idei arystotelesowskich jako niereligijnych. Na przykład arystotelesowska negacja możliwości istnienia wielu światów była uważana za heretyckie ograniczenie mocy Boga. Zasięg potępienia Tempiera sięgał dzieł wielu filozofów próbujących utożsamić Arystotelesa z chrześcijaństwem, jak choćby paryskiego profesora Tomasza z Akwinu (ok. 1224–1274). Skutki tego potępienia były ograniczone; nie spowodowało to, ani nie miało na celu zaprzestania badań nad przyrodą. Zachęcało to do większego skupienia się na wszechmocy Boga i większej chęci do dyskusji na temat hipotetycznych, niearystotelesowskich kosmologii. Dyskusje te nie były twierdzeniami o rzeczywistości fizycznej, ale miały charakter spekulacyjny. Kiedy na przykład paryski mistrz Nicolas Oresme (ok. 1320–1382) omawiał antyarystotelesowską koncepcję mówiącą, że Ziemia

się obraca, jego wpływowe argumenty miały na celu wykazanie, że jest to możliwe, a nie że faktycznie ma to miejsce. Nieco poza głównym nurtem nauki scholastycznej znajdowała się praca eksperymentalna. Najbardziej znanym praktykującym w średniowieczu był franciszkanin Roger Bacon (ok. 1219 – ok. 1292), którego eksperymenty optyczne i alchemiczne przyniosły mu złą reputację maga. Innym eksperymentatorem był francuski szlachcic Pierre de Maricourt, który eksperymentował z magnesami. Najbardziej aktywnym programem eksperymentalnym był prawdopodobnie ten prowadzony przez alchemików, zwłaszcza w zakresie destylacji. Jako naukowcy uniwersyteccy czerpali z nauki greckiej i arabskiej, jednak ich dyscyplina była przekazywana poza uczelnią i budziła pewne podejrzenia ze strony władz kościelnych. Jednym z najbardziej intrygujących osiągnięć nauki późnego średniowiecza była rosnąca kwantyfikacja fizyki arystotelesowskiej. Było to początkowo dziełem grupy uczonych z Uniwersytetu Oksfordzkiego, wielu z nich związanych z Merton College, tzw. Calculatores. Liderami tych wczesnych wysiłków na rzecz stworzenia fizyki matematycznej byli Thomas Bradwardine (ok. 1300–1349), Richard Swineshead (zm. 1365) i William Heytesbury (ok. 1372). Projekt realizowali także mistrzowie awangardy z XIV-wiecznego uniwersytetu paryskiego, zwłaszcza Oresme, Jean Buridan (1300–58) i Albert Saksoński (ok. 1316–90). Ich błyskotliwa twórczość nadal wyrażała się w formie komentarzy do dzieł Arystotelesa, raczej modyfikując system arystotelesowski, niż go obalając. Ich najbardziej godną uwagi innowacją koncepcyjną był „impuls”, cecha poruszającego się ciała, która utrzymywała je w ruchu. Różniło się to od teorii Arystotelesa, że ruch ciała jest utrzymywany przez ośrodek, w którym się ono porusza. Choć we wczesnośredniowiecznej Europie kontynuowano profesjonalne leczenie, nie opierało się ono na znajomości źródeł tekstowych. Przekazywanie greckiej i arabskiej tradycji lekarskiej do Europy łacińskiej rozpoczęło się pod koniec XI wieku wraz z grupą tłumaczy z języka arabskiego związanych z klasztorem benedyktynów na Monte Cassino. Tłumaczenia te, dokonane przez nieznanego skądinąd mnicha imieniem Konstantyn Afrykański, obejmowały dzieła starożytnego greckiego lekarza Hipokratesa, Galena i lekarzy arabskich. Nowy zbiór tekstów odegrał kluczową rolę w odtworzeniu medycyny jako zawodu wyuczonego, a także zapewnił, że medycyna zachodnia podąży za medycyną arabską, przyjmując zasadniczo ramy galenowe. Pierwszą odnotowaną instytucją zajmującą się edukacją medyczną na łacińskim Zachodzie była szkoła medyczna w Salerno w południowych Włoszech, która opracowała zbiór tekstów, które miały stanowić podstawę nauczania medycyny przez cały okres średniowiecza. Wraz z rozwojem systemu uniwersyteckiego w XII wieku, obok prawa i teologii, nauczano medycyny jako jednej z trzech wyższych dyscyplin. Podobnie jak w nauce, uniwersytety odniosły w medycynie korzyści z zalewu tłumaczy z języka hiszpańskiego na język arabski z połowy XII wieku, a najbardziej wpływowym dziełem był Kanon Awicenny, masowa systematyzacja medycyny galenowej, która ostatecznie posłużyła w tłumaczeniu na łacinę jako medyczny podręcznik. Trzecia fala tłumaczy medycznych w XIII wieku, prowadzona przez królewskiego lekarza Arnaulda z Villanova, obejmowała większy odsetek tłumaczy bezpośrednio z języka greckiego. Chrześcijanie łacini zaczęli także pisać własne traktaty medyczne, komentarze i kompendia, chociaż nie było to w niczym, co podważałoby intelektualny autorytet dzieł greckich i arabskich. Oprócz Paryża i Montpellier w południowej Francji najważniejszymi uniwersytetami medycznymi były głównie włoskie, zwłaszcza Bolonia i Padwa. Zdobycie tytułu licencjata medycyny zajęło około siedmiu lat, doktoratu około 10. W miarę rozwoju programu nauczania medycyny zaczęto uzupełniać studia tekstowe innymi formami edukacji medycznej. Niektóre uniwersytety wymagały od studentów medycyny zdobycia praktycznego doświadczenia w pracy z lekarzem, a od XIV wieku niektóre uniwersytety śródziemnomorskie zaczęły wymagać obecności na sekcjach. Medycyna galenowa nauczana na uniwersytetach opierała się na teorii czterech „humorów” organizmu ludzkiego: żółtej żółci, czarnej żółci, flegmy i krwi. Zdrowe ciało to takie, w którym humory są zrównoważone. Doprowadziło to do popularności upuszczania krwi jako terapii, rzekomo łagodzącej cierpienie spowodowane nadmiarem krwi. Chociaż Galen różnił się od Arystotelesa w niektórych kwestiach biologicznych, medycyna galeniczna była w większości zgodna z arystotelesowską filozofią przyrody, a

lekarze kształcili się w zakresie filozofii naturalnej i właściwej medycyny. Uznano również, że dla lekarza ważna jest znajomość astrologii, aby wybrać najlepszy moment na wykonanie zabiegów medycznych. W dużej mierze poza tradycją uniwersytecką byli lekarze żydowscy, z których niektórzy byli osobistymi lekarzami najpotężniejszych chrześcijan w Europie. Poza tradycją uniwersytecką zajmowały się także pisarki zajmujące się medycyną, takie jak zakonnica Hildegarda z Bingen (1098–1179). Jej Księga prostych leków zawiera informacje o leczniczej mocy ziół i klejnotów. W Salerno działała także tajemnicza pisarka medyczna o imieniu Trotula, ale nie miała ona następców na wydziałach uniwersyteckich. Rywalami lekarzy, jako wykształconych specjalistów w dziedzinie medycyny, byli chirurdzy, którzy oprócz uprawiania tego, co obecnie nazywa się chirurgią, zajmowali się także leczeniem chorób skóry. (Włochy były wyjątkiem, ponieważ lekarze kształcili się również na chirurgów.) Chirurgii nie nauczano na uniwersytecie, ale poprzez praktykę zawodową, co ostatecznie doprowadziło do powstania systemu cechowego. Lekarze, stanowiący niewielką mniejszość wśród lekarzy w Europie, odróżniali się od chirurgów (i innych uzdrowicieli, takich jak położne i zielarze) tym, że skupiali się na przyczynach choroby organizmu, a nie tylko na leczeniu. Lekarze często kładli nacisk na utrzymanie zdrowia poprzez odpowiednią dietę i przestrzeganie momentów astrologicznych, a nie na leczenie chorych. Pod koniec średniowiecza zaczęła się rozwijać sieć instytucji medycznych poza uniwersyteckimi wydziałami medycznymi. Chirurdzy organizowali się w gildie, takie jak paryskie College of Saint Cosme, założone w 1210 roku. Rządy ustanowiły systemy licencjonowania lekarzy, chociaż liczba praktyków nielicencjonowanych nadal się rozwijała. Miasta, począwszy od Włoch, zatrudniały lekarzy publicznych. Szpitale, pierwotnie miejsca, w których chorzy umierali lub wracali do zdrowia, zaczęły zatrudniać lekarzy jako pomoc medyczną.

Ecka, Johann Maier von

(1486–1543) humanista religijny i polemista

Johanna Ecka najlepiej zapamiętano dzięki debatom z Marcinem Lutrem w początkowym okresie reformacji. Urodził się jako Johann Maier w mieście Eck w południowych Niemczech 13 listopada (niektórzy twierdzą, że 15 listopada) 1486 roku, a później przyjął nazwę swojego miasta jako swoje nazwisko. W wieku 12 lat rozpoczął studia na uniwersytecie w Heidelbergu, a następnie w Tybindze, gdzie uzyskał tytuł magistra. Kontynuował studia zarówno z teologii, jak i języków klasycznych. W 1508 roku, w wieku 22 lat, przyjął święcenia kapłańskie rzymskokatolickie. W 1510 roku, w wieku 24 lat, uzyskał doktorat z teologii. Po uzyskaniu doktoratu wyjechał na Uniwersytet w Ingolstadt w południowych Niemczech jako profesor zwyczajny. Eck był humanistą w tradycji Desideriusa Erazma z Rotterdamu i dobrze znał grekę i hebrajski. Interesował się wieloma tematami teologicznymi i kiedy w 1517 roku mnich Marcin Luter wywiesił swoje 95 tez na drzwiach kościoła zamkowego w Wittenberdze, początkowo spotkał się z serdecznym przyjęciem ze strony swojego kolegi humanisty Ecka. Oczekiwaniem Lutra, ogłaszając dziewięćdziesiąt pięć tez, była debata z innymi naukowcami i teologami kościelnymi, a także miał nadzieję na stopniową reformę Kościoła rzymskokatolickiego. Ponieważ pisma Lutra niemal natychmiast stały się popularne, Eck uznał teologię Lutra za zarówno błędną, jak i niebezpieczną dla Kościoła rzymskokatolickiego, i postanowił podjąć działania przeciwko Lutrowi. W 1518 r. rozpowszechnił wśród uczonych dzieło atakujące teologię Lutra pt. Obelisci, w którym oskarżał Lutra o bycie zwolennikiem Jana Husa, czeskiego reformatora z poprzedniego stulecia, który za swoje poglądy został spalony na stosie. Inny profesor Lutra, Carlstadt, odpowiedział na Obelisci dokumentem obalającym Ecka i oświadczył, że jest gotowy spotkać się z Eckiem w publicznej debacie. Ta seria debat odbyła się na Uniwersytecie w Lipsku, począwszy od czerwca 1519 roku i trwała do lipca. Debata miała charakter akademicki (jak przystało na profesorów uniwersyteckich). Eck wyraźnie wygrał debatę przeciwko Carlstadtowi, zmuszając Lutra do obrony swoich doktryn. Chociaż Eck i Luter byli bardziej równi pod względem intelektu i umiejętności prowadzenia debaty, większość zgadza się,

że Eck wygrał debaty. Wracając do Ingolstadt, Eck próbował nakłonić inne uniwersytety do potępienia pism teologicznych Lutra, ale bezskutecznie. Kontynuował pisanie przeciwko Lutrowi i w 1520 roku udał się do Rzymu, aby pomóc w oficjalnym katolickim ataku na Lutra. Eck wniósł znaczący wkład w papieski dokument *Exsurge Domine* (Powstań, Panie), w którym potępiono naukę Lutra jako heretycką. Eck nadal pisał i prowadził kampanię przeciwko Lutrowi, a także innym protestantom, zwłaszcza Ulrichowi Zwingliemu. Eck debatował ze zwolennikami Zwingliego w 1526 roku niedaleko Zurychu w Szwajcarii. Nigdy nie udało mu się osiągnąć celu, jakim było jednoznaczne potępienie Lutra przez władze polityczne. Luter był postrzegany w oczach wielu Niemców jako orędownik Niemiec przeciwko wpływom Rzymu i był po prostu zbyt popularny zarówno wśród szlachty, jak i zwykłych ludzi, aby można go było skutecznie stłumić. Eck jest również znany z tłumaczenia Biblii na język niemiecki, opublikowanego w 1537 r. (Luter opublikował własne tłumaczenie na język niemiecki około 10 lat wcześniej). Rzymscy katolicy zwykle korzystali z Biblii łacińskiej, ale Eck jako humanista podążał za Erazmem i innymi promowanie Biblii w języku narodowym, języku ludu. Eck zmarł 13 lutego (niektórzy twierdzą, że 10 lutego) 1543 roku w Ingolstadt

Edward VI

(1537–1553) król Anglii

Edward VI był jedynym synem Henryka VIII, króla Anglii, urodzonym 28 stycznia 1537 r. w wyniku małżeństwa z trzecią żoną Jane Seymour. Wstąpił na tron angielski w wieku dziewięciu lat z ostatniej woli ojca i na mocy uchwały parlamentu, statut z 1543 r. i zmarł w stanie wolnym w wieku 16 lat 6 lipca 1553 r. Młody król odziedziczył po ojcu konstytucję, na mocy której był nie tylko królem świeckim, ale także najwyższą głową Kościoła anglikańskiego. Jednakże królestwo było głęboko podzielone między frakcje złożone z wielkich szlachciców na dworze, a na wsi ludność była zaniepokojona kierunkiem polityki religijnej nowego króla. Pomimo swojej uroczej osobowości, dobrego wykształcenia i szanowanych zdolności intelektualnych młody król nie był w stanie samodzielnie projektować i dyktować polityki. Edward Seymour, książę Somerset i wuj króla ze strony matki, przez pierwsze trzy lata rządził królestwem jako lord protektor *in loco parentis* (w miejsce rodzica). Po zwolnieniu z dworu w 1549 r. John Dudley, hrabia Warwick, który w 1551 r. został księciem Northumberland, rządził narodem jako główny minister pod pretekstem, że król przejął pełną władzę królewską. Obaj główni ministrowie podzielali podobny interes w skierowaniu Kościoła anglikańskiego w stronę protestantyzmu. W 1547 r. parlament uchylił sześć artykułów uchwalonych w 1534 r. przez parlament reformacyjny, aby zachować katolickie doktryny i praktyki w Kościele anglikańskim. W 1549 r. publikacja *Modlitewnika* Thomasa Cranmera i przyjęcie jego 42 artykułów przez parlament zbliżyły Kościół anglikański do kalwinizmu. W 1552 r. parlament uchwalił Akt ujednoczenia, nakładający na wszystkich Anglików obowiązek uczęszczania na nabożeństwa w kościele anglikańskim w stylu kalwińskim. Co więcej, parlament zaprzestał egzekwowania praw zakazujących herezji, zezwolił księżom na zawieranie małżeństw, a nawet skonfiskował majątek katolickich zakonów, w których od wieków miejscowi księża modlili się za dusze w czyśćcu błąkające się. Dla protestantów na kontynencie te zmiany w polityce uczyniły Anglię bezpieczną przystanią i ucieczką przed prześladowaniami ze strony Kościoła katolickiego. W Anglii protestanci z zadowoleniem przyjęli reformy, chociaż uważali, że prowadzona polityka nie zaspokaja ich potrzeb kalwińskich. Katolicy byli jednak zszokowani utratą majątków, przywilejów i władzy, co doprowadziło ich do buntu w 1549 r. Żaden z dwóch głównych ministrów nie był mistrzem mężów stanu. Nie udało im się powstrzymać galopującej inflacji i ciągłej dewaluacji angielskiej waluty. Brakowało im kompetencji w łagodzeniu niepokojów domowych wywołanych zagrodami ziemskimi i pogarszającymi się warunkami życia biedoty wiejskiej. Okazali się krótkowzroczni i niezdarni w manewrowaniu dyplomacją, aby sprostać coraz bardziej skomplikowanym wyzwaniom ze strony innych narodów europejskich. Przede wszystkim źle

poprowadzili małżeństwo młodego króla, wielką sprawę państwa. Książę Somerset najechał Szkocję w 1547 r., chcąc zakończyć negocjacje rozpoczęte za Henryka VIII w sprawie małżeństwa Edwarda VI z Marią Stuart, czteroletnią córką króla Jakuba V. Choć książę pokonał Szkotów w bitwie pod Pinkie Szkoci zaręczyli księżniczkę z Franciszkiem, delfinem tronu francuskiego, w 1548 r. Po upadku Somerset wydawało się, że książę Northumberland aktywnie negocjuje małżeństwo Edwarda z Elżbietą, córką króla Francji Henryk II w 1551 r. Do małżeństwa nigdy nie doszło. W 1553 roku w kręgu dyplomatycznym Paryża rozeszła się pogłoska, że książę zamierza doprowadzić do małżeństwa Edwarda VI z Joanną, córką Ferdynanda, brata Karola V, Świętego Cesarza Rzymskiego. Pomimo pozornie zapracowanej dyplomacji książę potajemnie realizował własny plan, prawdopodobnie za wiedzą króla, który umożliwił Lady Jane Grey, jego synowej i wnuczce siostry Henryka VIII, Marii, następcę Edwarda i w ten sposób wydziedziczyć Marię I, katolicką siostrę króla, która została bękartem przez ojca, ale później w testamencie wyznaczona na następcę jej brata. Po śmierci Edwarda VI, Lady Jane Gray została ogłoszona królową przy wsparciu militarnym swojego teścia. Jednak znaczna część narodu, choć faworyzowała protestanckiego władcę, zebrała się przeciwko spiskowi księcia Northumberland. „Panowanie” Lady Jane Gray trwało tylko dziewięć dni, a Maria I ostatecznie wstąpiła na tron w 1553 r. Za główne aspekty uznano dramatyczny zwrot w stronę protestantyzmu za czasów Edwarda VI i jeszcze bardziej dramatyczne przywrócenie katolicyzmu za panowania królowej Marii.

Elżbieta I

(1533–1603) monarchini angielska

Królowa Elżbieta I jest uważana za jednego z największych monarchów w historii Anglii, panowała jako królowa Anglii i królowa Irlandii od 1558 r. aż do swojej śmierci w 1603 r. i tylko z nazwy stylizowała się na królową Francji. Elżbieta urodziła się jako druga córka króla Henryka VIII. Król Henryk unieważnił małżeństwo ze swoją pierwszą żoną, Katarzyną Aragońską, ponieważ urodziła córkę Marię, i nawiązał romans z Anną Boleyn, którą poślubił. Urodziła Elżbietę 7 września 1533 roku i choć Anna Boleyn była ładną, inteligentną, dowcipną, mądrą i pobożną protestantką, to jej niezdolność do dania syna Henrykowi VIII w zasadzie doprowadziła do egzekucji, chociaż postawiony jej zarzut to były kazirodce cudzołóstwo. W rezultacie Elżbieta, która miała trzy lata, gdy stracono jej matkę, dorastała z dala od dworu. Kiedy Henryk VIII zmarł w 1547 r., jego następcą został jego chorowity syn Edward VI. W tym czasie Elżbieta potrafiła mówić i czytać nie tylko po angielsku i łacinie, ale także starożytnej grece, francusku, włosku i hiszpańsku. Udało jej się zachować dyskrecję za panowania Edwarda VI i próbowała to zrobić za panowania swojej starszej siostry Marii, po śmierci Edwarda w 1553 r. Maria była jednak pobożną katoliczką i zdecydowaną odbudować katolicki Kościół w Anglii. Elżbieta natomiast była protestantką, ale starała się trzymać z daleka od spisków przeciwko swojej katolickiej siostrze. Najpoważniejszym z nich było powstanie Wyatta z 1554 r., które miało na celu obalenie Marii i zastąpienie jej Elżbietą. Chociaż Elżbieta nie była w to zamieszana, została jednak aresztowana i umieszczona w Tower of London, skąd przedostała się łodzią przez „Bramę Zdrajców”. Śmierć Marii 17 listopada 1558 r. doprowadziła do wstąpienia Elżbiety na tron. Została koronowana 15 stycznia 1559 roku przez Owena Oglethorpe, biskupa Carlisle, gdyż rzymskokatolicki arcybiskup Canterbury Reginald Pole już uciekł i odmówił wzięcia udziału w koronacji. Miała to być ostatnia koronacja, podczas której odprawiano nabożeństwo łacińskie; wszystkie kolejne koronacje z wyjątkiem koronacji Jerzego I w 1714 r. odbyły się w języku angielskim. W 1559 roku królowa Elżbieta uchwaliła Akt ujednoczenia, na mocy którego wszystkie kościoły musiały używać Księgi Modlitw powszechnych. W tym samym roku podpisała także Akt Supremacji, na mocy którego wszyscy urzędnicy publiczni musieli potwierdzić pod przysięgą prawo Elżbiety jako suwerena do bycia głową Kościoła anglikańskiego. W tych dwóch aktach jej głównym doradcą, który pozostał do końca jej panowania, był Sir William Cecil (później Lord Burghley). Krążyło wiele historii na temat tego, czy królowa Elżbieta I chciała się ożenić. Z pewnością

cieszyła się długim romansem z Robertem Dudleyem, hrabią Leicester, którego mianowała mistrzem Konia Królowej. Była doskonale świadoma złego posunięcia swojej siostry, wychodząc za mąż za Filipa II, Hiszpanii, i nie chciała wyjść za żadnego obcego księcia rzymskokatolickiego, chociaż Francuzi podjęli pewne kroki. W związku z ciągłymi spiskami przeciwko Elżbiecie stanęła w obliczu kłopotów w Szkocji ze strony Marii, królowej Szkotów, która po usunięciu była jej pierwszą kuzynką. Maria była wnuczką Małgorzaty, siostry Henryka VIII. Maria była jednak niepopularna w Szkocji i po śmierci pierwszego męża we Francji wróciła do Szkocji, gdzie jej drugi mąż został zamordowany, najprawdopodobniej przez mężczyznę, którego miała później poślubić, lorda Bothwella. Maria została wypędzona ze Szkocji i uciekła do Anglii, gdzie została aresztowana i przetrzymywana w ścisłym zamknięciu przez następne 18 lat. W 1569 r. wybuchło powstanie północne pod wodzą Thomasa Howarda, czwartego księcia Norfolk; Charles Neville, szósty hrabia Westmoreland i Thomas Percy, siódmy hrabia Northumberland, ponieśli porażkę, chociaż doprowadziło to do ekskomunikacji Elżbiety przez papieża. Ponieważ Elżbieta sprzymierzyła się z protestantami we Francji i Holandii (Zjednoczone Prowincje), z niepokojem przyglądała się rozwojowi wydarzeń w Europie, zwłaszcza gdy Filip II, król hiszpański, został królem Portugalii po bezdzietnej śmierci ostatniego króla Portugalii, Henryka. Do buntu doszło także w Irlandii, a kiedy Sir Francis Walshingham, główny mistrz szpiegów Elżbiety, odkrył spisek Babingtona, w który zamieszana była Maria I Stuarta, królowa Szkotów. Maria została postawiona przed sądem za zdradę stanu, skazana na śmierć i ścięta 8 lutego 1587 roku w zamku Fotheringay. Ponieważ Maria przekazała swoje ziemie Filipowi II, Elżbieta stanęła w obliczu poważnego zagrożenia ze strony króla hiszpańskiego, który był również rozgniewany sposobem, w jaki angielskie statki atakowały jego statki ze skarbami i inne osoby przynoszące bogactwa z obu Ameryk. Francis Drake, który opłynął świat w latach 1577–1579, Walter Raleigh, John Hawkins i Martin Frobisher należeli do „psów morskich” żerujących na hiszpańskich statkach. W 1588 roku Filip II wysłał przeciwko Anglii ogromną flotę i siły ekspedycyjne znane jako Hiszpańska Armada. Dzięki połączeniu szczęścia i dobrego planowania hiszpańska Armada została zmiotona, a kilku statkom udało się uciec wokół północnych wybrzeży Szkocji i Irlandii. Przemówienie królowej Elżbiety I w Tilbury, gromadzące żołnierzy i marynarzy, jest jednym z najświetniejszych w historii: „Wiem, że ciało mam słabej i wątłej kobiety; *ale serce (i żołądek) króla, i to króla Anglii.*” Panowanie królowej Elżbiety I, zwane epoką elżbietańską, było także okresem wielkiego dobrobytu w Anglii, a Kompania Lewantu doprowadziła do późniejszego powstania Kompanii Wschodnioindyjskiej. Opublikowano wiele książek, a wielu dramaturgów, zwłaszcza William Shakespeare i Christopher Marlowe, napisało dużą liczbę sztuk teatralnych. W latach dziewięćdziesiątych XVI wieku Elżbieta w dalszym ciągu otrzymywała groźby dotyczące jej rządów w Irlandii, a w 1599 r. pasierb Roberta Dudleya, który stał się nowym ulubieńcem Elżbiety, Robert Devereaux, hrabia Essex, uknuł spisek. Essex został stracony 25 lutego 1601 r. Elżbieta stopniowo dochodziła do wniosku, że jej następcą zostanie król Szkocji Jakub VI, a kiedy zmarła 24 marca 1603 r., jej następcą został Jakub.

encomienda w Ameryce hiszpańskiej

Encomienda zaliczana była do najważniejszych instytucji wczesnej kolonialnej Ameryki hiszpańskiej. Encomienda, opisywana jako rodzaj środka przejściowego między przemocą podboju a tworzeniem się stabilnych społeczeństw osadniczych, była przedmiotem ogromnych badań i debat wśród uczonych. Zakorzenione w czasowniku *encomender* („powierzać”, „polecać”) encomienda oznaczała przyznanie indiańskiej pracy przez Koronę konkretnej osobie. Mówi się, że posiadacze takich nadań, zwani *encomenderos*, trzymają Indian w *encomienda*, czyli „powierniku”. Instytucja i praktyka *encomienda* powstała podczas hiszpańskiego chrześcijańskiego podboju Iberii z rąk Maurów (718–1492 n.e.), tworząc szablon instytucjonalny, który po 1492 r. szybko został przeniesiony do Nowego Świata. W przeciwieństwie do swojej iberyjskiej poprzedniczki, *encomienda* w obu Amerykach nie obejmują przyznania gruntów, z wyjątkiem sporadycznych obszarów marginalnych. Zamiast tego był to przede

wszystkim mechanizm kontroli pracy, który pozwalał także Koronie na utrzymanie fikcji prawnej, zgodnie z którą Indianie trzymeni w encomienda są technicznie wolni, nie stanowią ruchomości i nie można ich kupować ani sprzedawać. Służył także jako skuteczny sposób nagradzania konkwistadorów i innych osób służących Koronie, w tym księży i biurokratów. Termin encomienda był często używany zamiennie z terminem repartimiento („dystrybucja” lub „przydział”) we wczesnych latach podbojów i kolonizacji, chociaż te dwa pojęcia były prawnie odrębne. Późniejszą praktykę zmuszania poddanych społeczności indiańskich do zakupu towarów hiszpańskich, powszechną w XVII i XVIII wieku, nazywano także repartimiento. Późniejsza przymusowa sprzedaż repartimiento miała niewielki związek z instytucją encomienda. Pierwszą znaczącą próbą skodyfikowania encomiendy w Nowym Świecie były Prawa Burgos (1512–1513), które wymagały od encomenderos „ucywilizowania”, „chrystianizacji”, ochrony i humanitarnego traktowania Indian przetrzymywanych w encomienda. Ogromny zbiór kolejnych praw, proklamacji i edyktów dodatkowo udoskonalił i ograniczył tę instytucję. Praktyczny skutek tych przepisów był minimalny. W praktyce encomienda przypominała niewolnictwo, zwłaszcza w pierwszych latach podbojów. Istnieje mnóstwo dowodów na nadużycia i złe traktowanie Indian encomienda, których kupowano i sprzedawano, pracowano na śmierć i pod innymi względami traktowano ze względów praktycznych jak niewolników. Te liczne nadużycia skłoniły niektórych Hiszpanów, począwszy od 1514 r., do potępienia tej instytucji jako niechrześcijańskiej, a przede wszystkim do potępienia księdza Bartolomé de Las Casas. W odpowiedzi na tę burzliwą debatę, w 1520 r. Święty Cesarz Rzymski Karol V wydał dekret nakazujący zniesienie instytucji encomienda. W obu Amerykach dekret miał niewielki skutek praktyczny, ponieważ większość encomenderos i urzędników go zignorowała. Korona, obawiając się, że encomenderos nie stanie się trwałą arystokracją, kontynuowała wysiłki mające na celu narzucenie tej instytucji ścisłych ograniczeń, czego kulminacją były tzw. Nowe Prawa z lat 1542–1543, które z perspektywy encomenderos były znacznie bardziej drakońskie niż Prawa Burgos wydane 30 lat wcześniej. Do głównych cech nowych praw zaliczały się postanowienia uniemożliwiające dziedziczenie encomiendas; zakaz udzielania nowych nadań, nakładając na urzędników królewskich i duchownych obowiązek rezygnacji z encomiendas; oraz zakazy przeciwko zniewoleniu Indian z jakiegokolwiek powodu. Nowe prawa wywołały protest w całych koloniach, zwłaszcza w Peru, gdzie frakcje kolonistów zbuntowały się przeciwko nim. W latach 1545–46, trzy lata po wydaniu, Nowe Prawa zostały uchylone jako niewykonalne. Niemniej jednak Encomienda umierał powolną śmiercią przez następne pół wieku. Główną przyczyną jego upadku nie był dekret królewski, ale wyludnienie Indian. Dotacje dla indiańskiej siły roboczej stały się dyskusyjne, gdy pozostało tak niewiele Indian do przyznania. Encomienda przetrwała na większości obszarów mniej niż sto lat i przetrwała do późnego okresu kolonialnego jedynie w regionach peryferyjnych, takich jak Jukatan. Przejście od encomiendy do hacjendy (prywatnej własności ziemskiej) nie było ani bezpośrednio, ani jednoznacznie i stanowiło kolejny ważny obszar badań naukowych i debat.

epidemie w Ameryce

Spotkanie Europy z Ameryką po 1491 r. zapoczątkowało katastrofę demograficzną wśród rdzennej ludności na całej półkuli, w szczególności choroby epidemiczne i pandemiczne, na które ludność tubylcza nie miała biologicznej odporności, i stanowił kluczowy element większej wymiany kolumbijskiej między Starym i Nowym Światem. Dokładna charakterystyka i skala tej katastrofy pozostają przedmiotem debaty naukowej. Szacunki dotyczące populacji obu Ameryk w przededniu spotkania są bardzo zróżnicowane. Najbardziej wiarygodne szacunki mieszczą się w przedziale od 40 do 100 milionów dla całej półkuli, przy czym populację zmniejsza się o szacunkową średnią ogólną od 75 do 95 procent po pierwszych 150 latach kontaktu, przy ogromnych różnicach w czasie i przestrzeni.

Erazm z Rotterdamu

(1466–1536) Renesansowy humanista i pisarz

Desiderius Erasmus był gwiazdą o międzynarodowej sławie i największym europejskim uczonym XVI wieku. Pomimo polemik reformacji protestanckiej potrafił zaprzyjaźnić się z królami i panami w każdym kraju i ze wszystkich stron w kluczowych kwestiach swoich czasów, i ta cecha skłoniła go do zamieszkania w Holandii, Francji, Anglii, Szwajcarii i Włoszech. Jego pogoń za chrześcijańskim humanizmem i intelektualna ciekawość zaowocowały podróżami i pisaniem przez całe życie, starając się promować wartości włoskiego renesansu w północnej Europie. Erazm urodził się 27 października 1466 roku w Rotterdamie jako nieślubne dziecko. Jego ojcem był Roger Gerard, późniejszy ksiądz, a matką Małgorzata, córka lekarza. Jedną z głównych katolickich grup odnowy w krajach Niderlandów, Bracia Wspólnego Życia, adoptowała go i niewątpliwie wykształciła w nim bezpretensjonalną i szeroką orientację ku duchowości. Przez resztę życia Erazma nigdy nie dał się zwieść zewnętrznemu przejawowi formalnej religii, niezależnie od tego, czy pochodził on z katolickiego przepychu, czy z protestanckiego sekciarstwa. Nigdy nie piastował żadnego urzędu w kościele, mimo że papież ofiarował mu kapelusz kardynalski; odrzucił także pandemonium wywołane przez takich ludzi jak Marcin Luter, Henryk VIII i Ulrich Zwingli. Początkowo przebywał w zakonie, choć prawdopodobnie irytowały go wymagania, aby pozostawał w klasztorze pod okiem przełożonego. To, co go przyciągnęło, to zdyscyplinowana nauka i braterskie towarzystwo, jakie zapewniało życie monastyczne. Pretekst do wyjazdu znalazł w objęciu posady u miejscowego biskupa, a później uzyskał pozwolenie na studiowanie teologii w Paryżu. To nie teologia interesowała go tak bardzo, jak życie intelektualne i możliwości podróżowania. Po opuszczeniu klasztoru nie oglądał się już za siebie. Na uniwersytecie bardziej skłaniał się ku literaturze i humanizmowi renesansu niż ku teologii i filozofii scholastyki. Zaprzyjaźnił się z włoskimi uczonymi w Paryżu, którzy informowali go na bieżąco o nurtach intelektualnych renesansu. Jego znajomość łaciny i potrzeba dochodu doprowadziły go do kontaktu ze studentami języka angielskiego, którzy z kolei zaprosili go do Anglii. W wieku 33 lat przyjął ich zaproszenie i tam wyemigrował. Wśród angielskich intelektualistów, których spotkał, byli John Colet, Sir Thomas More, John Fisher i arcybiskup Warham, ludzie ze szkoły „Nowej Nauki”, którzy byli zainteresowani wskrzeszeniem klasyków greckich i łacińskich zamiast ukrytych studiów nad średniowieczną Europą. Erazm zaczął zdawać sobie sprawę, że taką metodologię filologiczną można zastosować także do ojców kościoła i pism świętych, literackich filarów jego tradycyjnej wiary katolickiej. Jego celem nie było podważanie ustalonych doktryn religijnych swoich czasów, ale po prostu uczynienie pism bardziej dostępnymi i zrozumiałymi dla szerszej publiczności. Erasmus odkrył zalety podróży i przyjaciół na wysokich stanowiskach. Podczas gdy inni uczeni musieli martwić się o wsparcie finansowe i aprobatę instytucji, Erasmus zyskał przychylność dobroczyńców w wielu krajach, zwłaszcza tych spoza hierarchii kościelnej. To nowe życie zapewniło mu niezależność myślenia, choć oznaczało, że nigdy nie mieszkał w jednym miejscu dłużej niż osiem lat. Jego status celebryty jako intelektualisty można porównać jedynie do Herodota wśród starożytnych urzędników greckich i perskich lub Woltera wśród myślicieli oświecenia. Wyznaczał trendy we wprowadzaniu idei renesansu do północnej Europy. Jego pospolita mądrość, Adagia, wyciągnęła go w światło reflektorów i została opublikowana ponad 12 razy w latach 1500–1535 w kilku językach. Na temat religii napisał *Enchiridion militis Christiani* (Podręcznik chrześcijańskiego rycerza), książkę, która rozpowszechniła się w całej Europie. W tej książce podjęto próbę uczynienia chrześcijaństwa praktycznym, ucząc, jak wybierać cnotliwe życie. W przypadku Erazma wybór ten nie nastąpił

w drodze rytuału ani ceremonii; nie była to też spekulacja umysłowa czy dialektyka scholastyczna, ale została wyuczona poprzez praktykę i naśladowanie Chrystusa. Jednakże Chrystus był Zbawicielem, a także najwyższym nauczycielem i tylko Chrystus i nawrócenie serca mogły umożliwić życie chrześcijańskie. Enchiridion pozostaje w granicach katolickich, podkreślając potrzebę Kościoła zewnętrznego jako spokojnego i uporządkowanego środowiska, w którym może nastąpić takie poznawanie Chrystusa. Najtrwalszy wkład Erazma leży w dziedzinie studiów biblijnych i patrystyki. Można go porównać jedynie do Orygenesesa i Hieronima, chrześcijańskich uczonych z III i IV wieku. Zebrał rękopisy, które doprowadziły do pięciu nowych wydań Nowego Testamentu. Jego historyczno-krytyczna metodologia studiowania Biblii położyła podwaliny pod nowe pokolenie interpretacji i współczesnych myślicieli. Redagował i komentował wiele pism ojców kościoła. należą do nich Hieronim (1516), Augustyn (1529), Jan Chryzostom (1530) i Orygenes – jego ulubieniec – (1536), a także Atanazy i Ambroży. Erazm zmarł jako katolik w Bazylei, mieście protestanckim, bez katolickiego ostatniego namaszczenia i został pochowany pod katedrą przekształconą w kościół protestancki. Wiele jego pism zostało umieszczonych na Indeksie Ksiąg Zakazanych przez Sobór Trydencki jako poparcie protestanckiej krytyki Kościoła katolickiego. Protestanci utrzymywali, że wydobyli na światło dzienne to, o czym Erazm już wspominał w ciemności. Jednak Erazm nigdy nie odmówił poddania się Kościołowi katolickiemu. Obawiał się, że obelgi protestantów pod adresem Kościoła zniszczą ireniczną atmosferę, niezbędną do nauki i dialogu. Wierzył także, że Kościół pomimo swoich wad jest niezbędnym środowiskiem, w którym można żyć cnotą. Stał pośrodku samotnego miejsca i mówił, że Apostolskie Wyznanie Wiary spaja obie grupy. Już w 1516 roku znany był jego sprzeciw wobec Lutera. Wreszcie w 1524 roku napisał *De libero arbitrio* (O wolnym wyborze) przeciwko poglądom Lutera, argumentując, że konsensus Kościoła jest miarodajny dla interpretacji biblijnych. Pod koniec życia Erazm zraził do siebie wielu niegdysiejszych protestanckich przyjaciół i sojuszników, w tym Lutera, Zwingliego i Henryka VIII. Zasadami, które ożywiały jego życie i inspirowały całe pokolenie myślicieli, był szacunek dla sumienia i panowanie rozumu nad przymusem i potęgą militarną. Obie te zasady okazały się niemożliwe do wprowadzenia w życie w polityce reformacji. Widział, jak na rok przed własną śmiercią Henryk VIII stracił jego najlepszego przyjaciela w Anglii, Tomasza More'a, straconego przez Henryka VIII za te humanistyczne ideały.

Ewuare Wielki

(1440–1473) król Beninu

Oba Ewuare Wielki z Afryki Zachodniej był jednym z najbardziej znanych królów Beninu. Ponieważ jednak większość historii Beninu z tego okresu miała charakter ustny, w relacjach tego potężnego i charyzmatycznego monarchy czasami trudno jest oddzielić legendę od rzeczywistości. Znany jako pierwszy z wojowniczych królów Afryki Zachodniej, Ewuare należał do grupy XV i XVI-wiecznych królów wywodzących się z Ife, którzy przekształcili miasto Benin z grupy małych wiosek w kwitnącą metropolię. Trzej bracia Ewuare'a, Egbekę, Orobiru, Uwaifiokun, zasiadali na tronie Beninu przez 70 lat. Po zastąpieniu Uwaifiokuna Ewuare panował przez 33 lata. Jako obaj Ewuare wyznaczył swojego najstarszego syna na pozornego następcę tronu, zaprzestając praktyki bocznego przekazywania tronu. Następnie Ewuare nadał

swojej rodzinie tytuł Iłhama. Przypisuje się, że Ewuare podbił za swojego panowania co najmniej 201 okolicznych miast i wsi. Do czasu przesiedlenia nowych poddanych królestwo Ewuare'a rozrosło się z małej grupy wioski do znacznego królestwa. Aby umocnić swoją pozycję, Ewuare zbudował pałac i wzmocnił obronę miasta. Przystąpił także do pozbycia się rządu benijskiego z dziedzicznych głów plemiennych. Na ich miejsce Ewuare stworzył ojcowską biurokrację, w której ludzie wolni pełnili funkcję szefów wojskowych i administracyjnych. Ewuare nie pozbawił jednak tych wodzów wszelkich uprawnień, lecz podzielił Benin na departamenty i oddał każdy departament pod kontrolę grupy wodzów. Ewuare przekonał także wodzów plemiennych, aby pozwolili swoim pierworodnym synom służyć mu w pałacu. Razem Ewuare oraz jego syn i następca Oba Ozolua byli odpowiedzialni za ustanowienie opłacalnego handlu zagranicznego w Beninie. W rezultacie, zanim Portugalczycy przybyli do Beninu w 1486 r., handel był już dobrze rozwinięty. Po przybyciu Europejczyków Benin stał się punktem wejścia dla broni i innych europejskich towarów przeznaczonych do transportu do punktów w całej Afryce. Oba Ewuare był monarchą o szerokich zainteresowaniach i był odpowiedzialny za ustanowienie szeregu rytuałów religijnych i kulturowych. Był również powszechnie znany ze swoich celebracji sztuki benińskiej. W tym okresie sztuką w Beninie zajmowali się głównie dziedziczni rzemieślnicy mieszkający w pałacu. Aby uhonorować członków rodziny królewskiej, Ewuare zlecił kowalom odlanie mosiężnych głów rodziny królewskiej, zarówno dawnych, jak i obecnych, na różnych przedmiotach. Według benińskiej tradycji Ewuare wolał swoje podobizny stworzone przez mosiężnych kowali od tych stworzonych w innych formach, ponieważ wierzył, że w mosiężnych odlewach wygląda młodziej. W tamtych czasach powszechną praktyką było przedstawianie wszystkich królów jako młodych mężczyzn, a nie tak, jak wyglądali w późniejszym życiu. Technika stosowana przez mosiężnych kowali z Beninu łączyła techniki europejskie z tymi przekazywanymi wśród ludu Ife. Ewuare miał również bardziej praktyczną stronę i był odpowiedzialny za ogromne innowacje architektoniczne i szeroko zakrojone planowanie urbanistyczne w Beninie. Monarcha był wielkim miłośnikiem ceremonii i ustanowił praktykę odprawiania corocznych ceremonii, podczas których uczestnicy nosili wyszukane kostiumy i używali rytualnych akcesoriów do przedstawiania różnych elementów religijnych i kulturowych. Ewuare nakazał mieszkańcom Beninu nosić charakterystyczne oznaczenia na twarzy, które identyfikowały ich na podstawie ich statusu, i zakazał wstępu do pałacu wszystkim obcokrajowcom. Wśród Benińczyków Ewuare był wysoko ceniony za wprowadzenie koralików koralowych, które stały się istotną częścią symboliki królewskiej. Benińczycy podziwiali także Ewuare'a za odkrycie czerwonej flaneli, którą prawdopodobnie otrzymał ze źródła o koneksjach europejskich. Za Ewuare'a kość słoniowa i rzeźby w drewnie stały się powszechne w benińskich dziełach sztuki. Nieco zaskakujące było to, że Ewuare interesował się także zielarstwem i był znanym zielarzem. Poświęcając się gromadzeniu skarbów Beninu, Ewuare założył Stowarzyszenie Pałac Iwebo, któremu powierzono odpowiedzialność za opiekę nad wszystkimi regaliami królewskimi. Jednak za panowania Ewuare'a dwukrotnie spalono królewskie magazyny i zniszczono niezliczoną liczbę bezcennych relikwii. Dalsze zabytki zaginęły w historii, gdy królewskie magazyny zostały splądrowane na początku XVIII wieku za panowania Oba Ewuakpe i gdy ponownie je spalono za panowania Oba Osemwede na początku XIX wieku. W Beninie Emeru zostali wyznaczeni na opiekunów całego iru, świętych mosiężnych naczyń używanych w benińskich rytuałach. Bardziej współczesne irusy były replikami tych używanych

w czasach Ewuare'a, kiedy wierzono, że naczynia mają mistyczne moce, dzięki którym duchy przebywające w naczyniach potwierdzają modlitwy wiernych słyszalnym głosem. Naczynia te umieszczono w świątyni Ebo n'Edo w pałacu Ewuare'a. Według legendy o iru, po śmierci Ewuare'a następcą rozbił garnki, próbując odkryć, co było w środku. Ponieważ duchy rzekomo uciekły z potłuczonych garnków, odlano nowe naczynia. Od tego czasu rodzina królewska była zobowiązana do naśladowania głosów duchów podczas ceremonii. Inna legenda głosi, że Ewuare przepowiedział, że jeśli król imieniem Idova wstąpi na tron Beninu, w kraju nastąpi poważna zmiana w rządzie. Oznajmił, że nie wie, czy zmiana będzie dobra, czy zła. Kiedy Oba Ewuakpe został królem w 1700 roku, zauważono, że jego imię brzmiało Idova. Niezależnie od tego, czy Oba Ewuare miał jakieś przeczucia, co wydarzy się za panowania Ewuakpe, czy też wydarzenia były wynikiem oczekiwanych od niego wprowadzenia poważnych zmian, Oba Ewuakpe reagował na konflikty polityczne, inicjując szereg reform w Beninie. Jednak monarcha później popadł w niełaskę ludu. Kiedy zmarła jego matka, nakazał składać na jej cześć ofiary z ludzi. Oburzeni ludzie zbuntowali się, a następnie zbojkotowali pałac.

Eddy, Mary Baker (1821–1910) i Kościół Chrześcijańskiej Nauki

Kościół Chrystusa Naukowca (oficjalna nazwa) powstał w 1879 r. Jednakże koncepcję nauki chrześcijańskiej kultywowała Mary Baker Eddy po jej natychmiastowym wyzdrowieniu w 1866 r. po poważnych obrażeniach odniesionych w wypadku, według jej słów, „których ani medycyna nie mogła osiągnąć ani chirurgia. Do jej poważnego stanu doprowadziły uzdrawiające słowa Jezusa, które stały się podstawą jej metody na osiągnięcie autentycznego zdrowia. Urodzona w małej wiosce w New Hampshire w 1821 roku w rodzinie rodziców ze Zgromadzenia, którzy poświęcili się jej edukacji i studiowaniu Biblii, Mary Baker zawsze była niezdrowym dzieckiem i nastolatką. W ciągu swojego życia trzykrotnie wyszła za mąż: najpierw w 1843 r. za George'a Washingtona Glovera, który zmarł nagle sześć miesięcy później; następnie z Danielem Pattersonem w 1853 r., z którym rozwiodła się 20 lat później, tolerując jego liczne zdrady; i wreszcie w 1877 r. z Asie Gilbertem Eddy'emu, który zmarł w 1882 r. Mary, przetrwawszy problemy zdrowotne, tragedie małżeńskie i urazy, dożyła 90. roku życia, umierając w 1910 r. Odkrycie nauki chrześcijańskiej przez Mary Baker Eddy jest udokumentowane w książce Nauka i zdrowie, której tytuł później rozszerzyła o „Klucze do Pism”. Książka ta, opublikowana po raz pierwszy w 1875 roku, szybko została przyjęta jako podręcznik nowego ruchu religijnego. Oprócz krótkiego autobiograficznego szkicu jej powrotu do zdrowia, zawiera praktyczne porady dotyczące relacji rodzinnych i angażuje się w analizę zagadnień literackich, takich jak historie o stworzeniu Genesis i dyskusje naukowe na tematy takie jak darwinizm. Jednak tym, co wyróżnia jej książkę jako nowy tekst religijny, jest zgębienie filozofii radykalnego idealizmu, w którym istnieje tylko boski umysł, podczas gdy materia jest jedynie iluzją. To złudzenie prowadzi do błędów intelektualnych i złego stanu zdrowia, a ostatecznie do zła i śmierci. Świadomość tej iluzji i zbawczej potrzeby poczucia „zjednoczenia” z boskim umysłem biblijnego Boga jest tym, co prowadzi do zdrowia duchowego i fizycznego. Eddy spotkała się z ostrą krytyką jej filozofii zarówno ze strony Josepha Pulitzerza, który oskarżył ją o starość, jak i Marka Twaina, który uczynił ją celem swojego ostrego dowcipu, a także wielu teologów chrześcijańskich, którzy uważali, że porzuciła podstawową ortodoksję. Będąc pod głębokim wpływem spotkania w 1862 roku z Phineasem P. Quimbym, słynnym mentalistą i wyśmiewanym przodkiem filozofii umysłu nad materią, determinacja Eddy wystarczyła, aby wytrzymać trwającą całe życie krytykę, co pozwoliło jej opublikować kilka książek i założyć Boston Mother Church, Massachusetts Metaphysical College, Christian Science Journal i światowej klasy gazetę Christian Science Monitor. Każdy lokalny kościół filialny, bez wyświęconego duchowieństwa i kierując się Podręcznikiem kościelnym Eddy'ego, odprawia proste niedzielne nabożeństwa, które obejmują śpiewanie hymnów oraz czytanie tekstów biblijnych i uzupełniających fragmentów z nauk i zdrowia.

Chociaż członkostwo Kościoła jest trudne do oszacowania, biorąc pod uwagę zakaz publikowania statystyk (choć obejmuje on 2000 kościołów i stowarzyszeń oddziałowych na całym świecie) i chociaż ruch stanął przed wyzwaniami prawnymi, biorąc pod uwagę jego praktykę ścisłej formy uzdrawiania przez wiarę, która zachęca ogólnie uważa się, że ma znacznie ponad 300 000 amerykańskich zwolenników i rosnącą misję w Europie i Azji.

Etiopia/Abisynia

Etiopia, dawniej znana również jako Abisynia, liczy około 70 milionów mieszkańców na obszarze około 435 000 mil kwadratowych. Jej historia sięga ponad dwóch tysięcy lat. Topograficznie jest to wysoki płaskowyż z centralnym pasmem górskim dzielącym północną część kraju na wyżyny wschodnie i zachodnie. Centralne pasmo górskie jest z kolei podzielone przez Wielką Dolinę Rift, która w rzeczywistości biegnie od Morza Martwego do Republiki Południowej Afryki. Kraj ten, dawniej uważany za przeważnie chrześcijański, w rzeczywistości jest wieloetniczny i wieloreligijny. Największa grupa, Oromo, przeważnie muzułmanie, dawniej nazywani Galla, stanowi 40 procent populacji. Inne grupy niechrześcijańskie to Sidamo i Somalijczycy, Afarowie i Gurage. Element chrześcijański składa się głównie z języka amharskiego i tigrejskiego, którzy stanowią około 32 procent populacji. W miarę dokładne i uczciwe sprawozdania ze spisu ludności szacują, że 50 procent populacji to muzułmanie, 40 procent populacji to chrześcijanie, a pozostała część to animiści. Chrześcijanie zwykle mieszkali na wyżynach w północnej i środkowej części kraju, podczas gdy historycznie rzecz biorąc, niechrześcijanie mieszkają na nizinach. Historia kraju sięga X wieku p.n.e., a tradycja głosi, że królowie Etiopii wywodzili się z unii króla Salomona z królową Saby (którą utożsamia się z północną częścią kraju) w X wieku. wiek p.n.e. i twierdzili, że są dynastią Salomonów. Historycznie rzecz biorąc, wydaje się, że pierwsi Etiopczycy przynajmniej w części pochodzili od imigrantów zza Morza Czerwonego w południowo-zachodniej części Arabii, znanej jako Sabea (dzisiejszy Jemen), którzy przybyli przed I wiekiem n.e. Jednak istniejąca wcześniej populacja zajmowała się rolnictwem na wyżynach przed 2000 rokiem p.n.e., więc najprawdopodobniej prowadziła siedzący tryb życia. Efektem końcowym było to, że w I wieku n.e. powstało królestwo zwane Aksum, w którym już istniał wielki port w Adulis nad Morzem Czerwonym. Handlując z Grekami i Rzymianami, a także Arabami i Egipcjanami, aż do Indii i Cejlonu, a także posiadając rolnictwo oparte na żyznych wówczas wyżynach wulkanicznych, imperium handlowe stało się wielką potęgą między 100 a 600 rokiem n.e. Było tak potężne, że w IV wieku było to możliwe aby zniszczyć swojego wielkiego rywala Kush/Merowe na terenach dzisiejszego Sudanu i podbić Jemen w VI wieku. Ważnym elementem kształtującej się tożsamości etiopskiej było nawrócenie Aksum na chrześcijaństwo w IV wieku przez misjonarza Frumentiusa na nietrynitarną monofizyczną wersję ortodoksyjnego chrześcijaństwa, zwaną także chrześcijaństwem koptyjskim. Starożytny język Geez pozostaje językiem kościoła i jest nadal używany podczas nabożeństw, a także współcześnie od niego wywodzą się języki używane w Etiopii (amharski i tigrejski). Wspólny język, religia, dynastia i system ufortyfikowanych klasztorów miały być kluczowymi elementami w tworzeniu i przetrwaniu kultury etiopskiej. Cechy te nabrały krytycznego znaczenia po VII wieku, kiedy ekspansja islamu odcięła Etiopię od wybrzeża, gdy muzułmańscy najeźdźcy zajęli niziny. Od tego czasu Etiopia, jak zaczęto nazywać ten kraj w IX wieku, toczyła długie walki między chrześcijańskimi wyżynami a nizinami, w większości muzułmańskimi. Kiedy „król królów”, czyli Negus, był u władzy, zjednoczył chrześcijańskie wyżyny i rozszerzył swoją działalność na niziny. Kiedy indziej góry/wyżyny były dzielone pomiędzy rywalizujących ze sobą wodzów, przez co Etiopię narażano na ataki muzułmańskich i niemuzułmańskich mieszkańców nizin. Jednak legenda o odległym królestwie chrześcijańskim (królestwie Prester Jana) zafascynowała Europejczyków. Najbardziej na czasie okazał się przyjazd gości europejskich, zwłaszcza Portugalczyków, którzy ustanowili szlaki handlowe do Indii i utożsamiali Etiopię z legendarnym królestwem. W tym czasie, w latach 1540–1545, chrześcijańskie wyżyny stanęły przed największym wyzwaniem — muzułmański wódz Mohammed al-Gran zagroził najazdem wyżyn. Interwencja

portugalskiej potęgi wojskowej w tym krytycznym momencie doprowadziła do porażki i śmierci Mohammeda al-Grana. Następnie Portugalczycy odegrali znaczącą rolę w Etiopii, ale ich gorliwość w promowaniu chrześcijaństwa rzymskokatolickiego doprowadziła do ich wypędzenia w 1633 r. Kraj ponownie popadł w feudalizm, dopóki różni wodzowie nie walczyli o tron, twierdząc, że przez dwa stulecia mają salomońskie korzenie, aż do czasu, gdy Teodor ponownie zjednoczył państwo. królestwo w 1855 r. Jego następcami zostali Jan w 1868 r. i Menelik II w 1889 r. Pod rządami tego ostatniego, pochodzącego z centralnej amharskiej prowincji Shoa ze stolicą w Addis Adabie, powstało państwo etiopskie w obecnym kształcie. Dzięki zachodniej broni wojskowej Menelik rozszerzył swoją działalność na niziny i zadziwił świat, pokonując Włochów w 1896 r., gdy próbowali uczynić Etiopię protektoratem. Po śmierci Menelika w 1908 r. wódz Ras Tafari stopniowo zyskiwał władzę, zwłaszcza po 1916 r., i został koronowany na cesarza w 1930 r. Jako najpotężniejszy czarny przywódca swoich czasów zainspirował kult rastafarian na Jamajce (od jego imienia Ras, lub szef, Tafari). Przyjąwszy tytuł cesarza, przyjął imię Haile Selassie. Uznany za swój opór przeciwko faszystowskim Włochom w 1935 r. Haile Selassie cieszył się wielkim prestiżem po wyzwoleniu Etiopii w 1941 r. W 1952 r. otrzymał w posiadanie Erytreę (w dużym stopniu wbrew jej woli), a Addis Abeba została siedzibą Organizacji Narodów Zjednoczonych. Jedność Afrykańska (obecnie Unia Afrykańska), utworzona na początku lat 60. XX wieku.

Eksplozacja/aneksja Pacyfiku

Odkąd w 1513 roku hiszpański nawigator Vasco Núñez de Balboa stał i w milczeniu patrzył na bezkres Oceanu Spokojnego, odkrywcy z całego świata byli zafascynowani jego tajemnicami i ogromem. Odkrycie Oceanu Spokojnego otworzyło nowe obszary eksploracji i ostatecznie doprowadziło do zasiedlenia Nowego Świata, co na zawsze zmieniło życie na planecie, jakie istniało w czasach Balboa. Eksplozacja Pacyfiku dostarczyła także kartografom informacji potrzebnych do sporządzenia mapy całego globu w sposób pełniejszy niż kiedykolwiek wcześniej. Na początku prym w odkrywaniu świata przewodzili Hiszpanie, Holendrzy i Portugalczycy. Jednakże w miarę jak eksploracja Pacyfiku stała się pilniejsza i bardziej opłacalna, Wielka Brytania i Francja również finansowały wyprawy. Każda nowa podróż poszerzała istniejącą wiedzę morską na temat prądów, wiatrów i wzorców wiatrów oraz pomagała w odkrywaniu nowych przewodników nawigacyjnych, dzięki którym eksploracja stała się bezpieczniejsza i bardziej produktywna dla statków i ich załóg. Siedem lat po odkryciu Oceanu Spokojnego przez Balboa Ferdynand Magellan (Fernão de Magalhães) z Portugalii został pierwszym nawigatorem, który opłynął kulę ziemską i przekroczył ocean Balboa, który nazwał Pacyfikiem, aby uczcić jego spokój. Ścieżka, którą podróżował Magellan, nosząca jego imię, znana jest obecnie jako Cieśnina Magellana. W ten sposób Magellan stał się pierwszym znanym odkrywcą w historii świata, który podróżował po wodach Południowego Pacyfiku. Naukowcy jego czasów wierzyli, że aby zachować równowagę na półkuli północnej, nieodkryty kontynent, który nazwali Terra Australis Incognita, musiałby być zlokalizowany w najdalszych rejonach półkuli południowej. Przez następne 250 lat niezliczeni odkrywcy próbowali odnaleźć ten tajemniczy południowy kontynent. W XVIII wieku pojawiło się pytanie, jak szybko narody poszukujące kolonii z bogatymi zasobami będą mogły zająć nowe ziemie. Ten nowy nacisk na eksplorację i aneksję powstał w wyniku ogromnych zmian, jakie miały miejsce w Europie. Po tym, jak Sir Izaak Newton przedstawił pogląd, że nauka lepiej niż filozofia nadaje się do wyjaśniania świata, wykształceni Europejczycy stali się głodni wszelkiej wiedzy, która poszerzałaby ich rozumienie świata, w którym żyli. W rezultacie Oświecenie przyniosło nowe porządki społeczne i polityczne, którym towarzyszyła chęć lepszego poznania społeczeństw niezachodnich. Jednocześnie rewolucja przemysłowa stworzyła rosnące zapotrzebowanie na surowce i nowe produkty, które można było wykorzystać w handlu. Najnowsze odkrycia w dziedzinie nawigacji, takie jak chronometr i angielski almanach żeglarski, dostarczyły nawigatorom bardziej dokładne metody obliczania długości i szerokości geograficznej na wodach otwartych, dzięki czemu podróże odkrywcze

będą bezpieczniejsze i bardziej produktywne. W XVIII wieku wszystkie te zmiany połączyły się, aby podsyć chęć odkrywania Oceanu Spokojnego.

ANGLIA I PACYFIK

W sierpniu 1766 roku na pokładzie H.M.S. Dolphin, kapitan Samuel Wallis wypłynął z Plymouth w Anglii z rozkazem odnalezienia Wielkiego Kontynentu Południowego i zajęcia go dla Wielkiej Brytanii. Na pokładzie H.M.S. towarzyszył mu kapitan Philip Carteret. 28 czerwca 1767 roku, po przepłynięciu Cieśniny Magellana, Dolphin odkrył wyspę Tahiti, gdzie spotkały go setki Tahitańczyków na kajakach. Po nawiązaniu przyjaznych stosunków z ciekawskimi Tahitańczykami, Wallis zacumował w zatoce Matavi. Jednak tubylcy zdecydowali, że zostali zaatakowani i zaczęli obrzucać statek kamieniami. Wallis odpowiedział ogniem, niszcząc co najmniej 50 kajaków. Następnie Tahitańczycy wyprowadzili młode dziewczyny, aby zwabić marynarzy z powrotem na plażę. Zadowoleni, że niebezpieczeństwo minęło, handel rozpoczął się na dobre, a Anglicy handlowali gwoździami dla młodych dziewcząt, kurczaków, owoców i świń. Wallis był zmuszony zamknąć swoich ludzi na statku, aby trzymać ich z dala od dziewcząt. W maju 1768 roku urzędnicy w Londynie dowiedzieli się o odkryciu przez Wallisa tego nowego tropikalnego raję.

KAPITAN COOK

Ze wszystkich brytyjskich odkrywców, którzy podróżowali po Pacyfiku w XVIII wieku, najbardziej znanym i szanowanym był kapitan James Cook. W 1768 roku król Jerzy III wybrał Cooka na dowódcę wyprawy geograficznej i naukowej, podczas której Towarzystwo Królewskie planowało obserwować nadchodzące zjawisko związane z przejściem planety Wenus między Ziemią a Słońcem. Naukowcy przewidywali, że obserwacje tego zjawiska dostarczą informacji potrzebnych do obliczenia dokładnej odległości Ziemi od Słońca. Ponieważ uważano, że Tahiti jest idealnym miejscem do obserwacji wydarzenia, Cook udał się tam. Do jego obowiązków należało także badanie wybrzeży Nowej Zelandii i kontynuowanie poszukiwań Wielkiego Kontynentu Południowego. W rezultacie Cook stał się pierwszym nawigatorem, który zbadał obszar Oceanu Spokojnego, leżący między Nową Zelandią a Ameryką Południową. Odbił trzy osobne podróże do Pacyfiku w latach 1768–1779, a jego osiągnięcia obejmują obalenie istnienia mitycznego południowego kontynentu, odkrycie Wysp Hawajskich, zajęcie części Australii dla Wielkiej Brytanii, sporządzenie mapy 300-kilometrowego obszaru od Oregonu po granicę Cieśnina Beringa i dostarczenie pierwszej kompleksowej mapy Pacyfiku. Podczas swojej pierwszej podróży na Pacyfik jako kapitan statku Endeavour Cook pracował za połowę wynagrodzenia, ponieważ nie miał tak dużego doświadczenia jak inni nawigatorzy, którzy starali się o to przydział. Otoczenie Cooka składało się ze 119 osób, w tym 11 pasażerów. Najbardziej zdumiewającą rzeczą w podróży Cooka było to, że nie stracił ani jednej osoby z powodu szkorbutu, który był uważany za plagę długich rejsów oceanicznych. Unikając błędów wcześniejszych nawigatorów, Cook zaopatrzył Endeavour w różnorodne produkty spożywcze, w tym przenośne zupy, kiszoną kapustę, cebulę, mleko skondensowane, ocet, sok z cytryny oraz wszelkiego rodzaju warzywa i owoce. Początkowo Cook podążał ścieżką wyznaczoną przez poprzednich nawigatorów, podróżując wzdłuż Cieśniny Le Maire, aby żeglować między Ziemią Ognistą a Staten Island. Stamtąd Cook popłynął na zachód. Zanim Endeavour dotarł na Tahiti, Cook i jego pasażerowie przebyli około 5000 mil. 3 czerwca 1769 roku za pomocą trzech teleskopów naukowcom udało się zaobserwować Wenus przechodzącą między Ziemią a Słońcem. Cook pozostał na Tahiti przez trzy miesiące, a następnie popłynął na południe, na nieznaną terytorium, ostatecznie podnosząc flagę nad Wyspami Towarzystwa. W ciągu sześciu miesięcy Cook i jego załoga żeglowali po wybrzeżu Nowej Zelandii, sporządzając mapę obszaru o długości 2400 mil, będąc oblegani przez wrogich Aborygenów i silne burze. 28 kwietnia 1770 roku Endeavour zakotwiczył w Botany Bay w Australii, co umożliwiło Cookowi sporządzenie mapy i nazwanie różnych wysp i zatok w tym obszarze. Kiedy dotarli do obszaru o powierzchni 80 000 mil kwadratowych, znanego jako Wielka

Rafa Koralowa, który rozciągał się od zwrotnika Koziorożca do wybrzeży Nowej Gwinei, Endeavour uderzył w rafę. Po naprawie statku Cook wyruszył do Indii Wschodnich. W nadchodzących miesiącach trzydziestu ośmiu członków załogi zmarło na malarię i czerwonkę. Niemniej jednak, zanim Cook wrócił do Anglii, dodał do Imperium Brytyjskiego znaczną ilość ziemi. 13 lipca 1772 roku Cook ponownie wypłynął w rejs z rozkazem opłynięcia Antarktydy i rozstrzygnięcia kwestii czy istniał inny kontynent. „Resolution” i „Adventure” wyruszyły razem, a plan Cooka zakładał kontynuację żeglugi na południe po przepłynięciu obszaru pomiędzy Maderą a Przylądkiem Dobrej Nadziei. Była to pierwsza wyprawa, która opłynęła Ziemię z zachodu na wschód. Cook został także pierwszym nawigatorem, który przekroczył koło podbiegunowe, odkrywając po drodze tysiące wysp. Jego podróż obejmowała szeroko zakrojone eksploracje Wyspy Wielkanocnej, Nowych Hebrydów, Nowej Kaledonii, wyspy Norfolk, Markizów i Isle of Pine. Rezolucja dotarła do Spithead 30 lipca 1775 roku. Na cześć swoich poszukiwań kapitan Cook został mianowany komandorem Cookiem. Po tym, jak eksploracja najbardziej wysuniętego na południe kontynentu przez kapitana Cooka rozwiązała kwestię, czy niezidentyfikowany kontynent nadal istnieje, Cook przesunął swoją uwagę na północ i ponowił próby odnalezienia nieuchwytnego Przejścia Północno-Zachodniego, które mogłoby skrócić czas podróży między Wielką Brytanią a Wielką Brytanią Wschodnie Indie. 12 lipca 1776 roku Rezolucja ponownie wypłynęła w rejs z poleceniem podróży z zachodu na wschód, odwracając trasy wcześniejszych wypraw. Po spędzeniu czasu na Tahiti, Tasmanii i Nowej Zelandii, w grudniu 1777 roku Rezolucja skierowała się na północ, co doprowadziło do odkrycia Wysp Normandzkich i Sandwich, które były częścią królestwa Hawajów. 26 kwietnia 1778 roku Cook dotarł do najbardziej na północ wysuniętego punktu Ameryki Północnej, który nazwał Przylądkiem Księcia Walii. Kiedy statek przepływał przez Cieśninę Beringa, Cook napotkał solidne ściany lodu. Ponieważ zbliżała się zima, zdecydował się zawrócić i skierować się z powrotem w stronę Wysp Hawajskich. Miało to być ostatnie okrążenie jego ostatniej podróży. W zatoce Kealakekua 14 lutego 1779 roku spór z miejscowymi zakończył się zamordowaniem Cooka. Jednak jego wpływ nie skończył się wraz ze śmiercią. Inni nawigatorzy postanowili zbadać wody Pacyfiku i dokończyć niedokończone dzieło Cooka. To kolejny angielski odkrywca, któremu ostatecznie udało się znaleźć Przejście Północno-Zachodnie. Dokonano tego podczas poszukiwań członków zaginionej ekspedycji prowadzonej przez Sir Johna Franklina, który próbował przedrzeć się przez Arktykę od Zatoki Baffina do Morza Beauforta, aby odkryć przejście. Eksplorując ten obszar od 1850 do 1854 roku, Robert John McClure stał się pierwszą osobą, która przemierzyła Przejście Północno-Zachodnie, chociaż część tej trasy przebył na saniach. Statek McClure'a był uwięziony przez lód wokół Wysp Banksa przez trzy lata, ale on i jego załoga zostali uratowani w momencie śmierci głodowej przez grupę kierowaną przez Sir Edwarda Belchera. Dopiero w 1906 roku Norwegowi Roaldowi Amundsenowi na statku Gjoa udało się przepłynąć Przejście Północno-Zachodnie w całości statkiem.

FRANCJA I PACYFIK

Pod koniec XVIII wieku Francja bardzo zainteresowała się Wyspami Pacyfiku, które według niej były pełne niecywilizowanych, ale szlachetnych dzikusów. Rząd był przekonany, że wyspy te otworzą nowe możliwości handlu i zapewnią filozofom i naukowcom nowe tematy do badań. Co najważniejsze, Francja chciała nowych kolonii, aby nadrobić te, które zostały utracone w Ameryce Północnej i Indiach. W rezultacie w listopadzie 1766 roku, trzy miesiące po wypłynięciu kapitana Wallisa z Plymouth w Anglii, kawaler Louis-Antoine de Bougainville wypłynął na Boudeuse, oskarżony o odkrycie i zajęcie dla Francji południowego kontynentu, który, jak sądzono, istniał na niezbadanych obszarach Południowego Pacyfiku ok. Bougainville'owi towarzyszyło dwóch naukowców i 200-osobowa załoga. W kwietniu 1768 roku, dwa lata po odkryciu Tahiti przez Wallisa, Bougainville i jego załoga ponownie odkryli wyspę i zajęli ją, którą Bougainville nazwał Nouvelle Cythère, czyli Nową Cytherą, na cześć greckiej mitologicznej Utopii. Tahitańczycy ponownie zaoferowali swoje młode dziewczęta na handel, w wyniku czego Francuzi, opuszczając wyspę, pozostawili po sobie liczne przypadki chorób

wenerycznych. Kiedy wrócili do Francji, towarzyszyła im Shurutura z Tahiti. Książki Bougainville'a o jego podróży natychmiast stały się bestsellerem we Francji. Kiedy w sierpniu 1828 roku La Pérouse wyłynął w rejs po Oceanie Spokojnym, był zdecydowany szukać własnej ścieżki. Zamiast podróżować na wschód, jak to zrobił Cook, naśladował działania poprzednich nawigatorów i udał się na zachód. W czerwcu następnego roku La Pérouse dotarł do punktu na Alasce, z którego Cook zawrócił w 1776 r. Francuz zbadał obszar pomiędzy Alaską a Monterey w Kalifornii, a następnie udał się do Makau na Morzu Południowochińskim, gdzie sporządził mapę Wschodu Azjatyckie wybrzeże Pacyfiku ok. Latem 1789 roku La Pérouse rozpoczął swoją podróż wzdłuż wybrzeża Pacyfiku w Azji. W latach 1837–1840 francuski przyrodnik Jules Dumont d'Urville badał południowo-zachodni Pacyfik, zdobywając Antarktydę dla Francji. Dokładne sporządzenie przez D'urville'a map atoli i raf na Pacyfiku było niezwykle cenne dla przyszłych nawigatorów.

AMERYKA PÓŁNOCNA I PACYFIK

W drugiej połowie XVIII wieku europejscy osadnicy zaczęli kolonizować Australię, Nową Zelandię i główne wyspy Pacyfiku. Stany Zjednoczone i Kanada włączyły się do walki w 1780 roku, ustanawiając szlaki handlowe, którymi można było przewieźć jedwab, przyprawy i inne produkty z odległych krain. Najpierw na statkach wielorybnych, a później na statkach parowych odkrywcy przepłynęli cały Ocean Spokojny. Jednym z najbardziej znanych odkrywców był Alexander MacKenzie, Szkot, który wyemigrował do Montrealu, gdzie został handlarzem futrami. Po odkryciu rzeki MacKenzie w 1878 r. odkrywca ten stał się pierwszym Amerykaninem z Ameryki Północnej, który przemierzył kontynent i pomógł w ugruntowaniu roszczeń Wielkiej Brytanii do kanadyjskiego Zachodu. Zwiększona wiedza o Pacyfiku doprowadziła również do okresu eksploracji lądu w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie na początku XIX wieku. W miarę jak obszary stawały się coraz bardziej zasiedlone, zaczęto eksplorować zachodnie granice i znajdować bardziej bezpośrednie trasy do obszarów poza Ameryką Północną. Na początku XIX wieku większość gruntów za rzeką Missisipi należała do Francji. W 1803 roku Thomas Jefferson kupił Terytorium Luizjany za około 15 milionów dolarów, anektując wszystkie ziemie na północ od Teksasu i na zachód w kierunku Gór Skalistych. Nowo zakupiony obszar obejmował obecne Arkansas, Missouri, Iowa, Nebraskę, Dakotę Południową, Dakotę Północną, większość Oklahomy, Kansas, Wyoming, Montanę, większość Minnesoty i część Kolorado. W następnym roku Jefferson spełnił swoje marzenie i sfinansował wyprawę Lewisa i Clarka. 7 listopada 1805 roku ekspedycja dotarła do Oceanu Spokojnego, kończąc sporządzanie map Stanów Zjednoczonych ze wschodu na zachód.

edukacja publiczna w Ameryce Północnej

Edukacja publiczna przeszła proces znaczących zmian ze względu na religię, politykę, ekonomię i imigrację. Ograniczony system edukacji w Ameryce doprowadził pierwszych osadników, począwszy od kolonii Nowej Anglii, do nalegania na system edukacji podobny do angielskiego. Kolonie północne, środkowe i południowe inaczej myślały o edukacji. Od okresu kolonialnego po okres industrialny potrzebny był zorganizowany i spójny system edukacji Rewolucja, mająca na celu poprawę sytuacji w całym kraju.

KOLONIE

W północnych koloniach New Hampshire, Connecticut, Rhode Island i Massachusetts pierwsze podręczniki kolonialne i lektury obowiązkowe w szkołach zaczęto wydawać podręcznikiem New England Primer Benjamina Harrisa z 1690 r., opublikowanym w Bostonie. Pierwszy elementarz stał się lekturą obowiązkową zarówno w szkole, jak i w kościele i był używany aż do XIX wieku. Było to połączenie Hornbooka (tablic w kształcie wiosła z dołączonym papierem, służących do nauki dzieci wielkich i małych liter, sylab, błogosławieństw i modlitw) z katechizmem. Ideą elementarza było to, że zapewniał on połączenie religii i nauki, dzięki czemu uczniowie zyskaliby zarówno zbawienie, jak i

wiedzę. Pierwsze szkoły publiczne powstały w Massachusetts i ostatecznie powstały w większości pozostałych północnych kolonii. Edukacja na północy była sponsorowana i wspierana głównie przez purytan, którzy propagowali nauczanie swoich przekonań. W Dorchester w stanie Massachusetts założyli pierwszą szkołę publiczną, Boston Latin School, finansowaną z podatków stanowych. Do 1750 r. wprowadzono nakazy, aby dzieci, które nie uczęszczały do szkół publicznych, uczyły się zawodu w ramach praktyki zawodowej. Kolonia Massachusetts Bay również wymagała od miast zakładania szkół, w zależności od ich wielkości; jedna szkoła podstawowa w miejscowościach liczących 50 i więcej rodzin oraz jedno gimnazjum w miejscowościach liczących 100 i więcej rodzin. Inne północne kolonie, z wyjątkiem Rhode Island, przestrzegały podobnych praw. Pierwsza stanowa rada oświaty została utworzona w Massachusetts w 1837 r. W Bostonie włączenie Afroamerykanów do szkół publicznych nastąpiło w 1885 r. Horace Mann był pierwszym sekretarzem stanu w pierwszej radzie oświaty w Massachusetts. Podczas swojej kadencji dokonał ogromnych zmian w edukacji – szkoły kształciły nauczycieli, bezpłatne biblioteki publiczne, pomoc państwa dla szkół, edukacja publiczna wspierana z podatków, obowiązek edukacji dla każdego dziecka i edukacja świecka nie wspierana z podatków. Zaczęły się rozprzestrzeniać wysiłki mające na celu utworzenie państwowych rad oświatowych w całych koloniach. Kolonie środkowe – Pensylwania, Delaware, New Jersey i Nowy Jork – zbliżały się do edukacji wolniej niż północ. Od 1750 r. od dziecka wymagano umiejętności czytania i pisania do 12 roku życia, co podlegało karze grzywny w wysokości 5 funtów. Kwakrzy założyli Friends Public School w Filadelfii, obecnie William Penn Charter School, aby pomagać w edukacji dzieci. Zainteresowani mogli uczęszczać do akademii, aby szukać dalszej edukacji. W 1753 roku Benjamin Franklin założył w Filadelfii nieświecką akademię, która ostatecznie przekształciła się w Uniwersytet Pensylwanii. Frekwencja w Akademii różniła się w zależności od szkoły; podczas gdy niektóre szkoły przyciągały tylko uczniów z miejsc, inne przyjmowały uczniów z wielu obszarów. W 1834 r. utworzono finansowany przez państwo publiczny system edukacji. Około 1840 roku zaczęła się rozwijać państwowa edukacja publiczna, rozciągająca się od Connecticut do Illinois, ale południowe stany pozostały nieco w tyle. Na powolny rozwój edukacji publicznej na Południu złożyło się kilka czynników. Po pierwsze, południe było mniej zaludnione niż północ. Bezpłatne szkoły istniały już w Wirginii przez około 100 lat, ale edukacja publiczna na południu stała się powszechna dopiero po wojnie secesyjnej. Purytańska Nowa Anglia kładła nacisk na nauczanie uczniów o religii w klasie, podczas gdy na południu członkowie Kościoła anglikańskiego postrzegali edukację i religię jako odrębne. Elita południa przyjmowała także prywatnych nauczycieli z Europy lub wysyłała swoje dzieci do Anglii w poszukiwaniu edukacji; Prywatni nauczyciele i edukacja domowa były powszechne w całych koloniach. Edukacja publiczna również stanowiła zagrożenie dla białych; istniał potencjał, aby niewolnicy nauczyli się czytać i zdobywali wiedzę wystarczającą do organizowania się i buntu. Uczenie niewolnika czytania i pisania było karalne. Kiedy Afroamerykanie kształcili się, odbywało się to zwykle przy pomocy anglikanów, kwakrów lub innych grup religijnych. Na początku XVIII wieku francuski imigrant i minister Elias Neau otworzył pierwszą szkołę dla czarnych. W 1782 r. kwakrzy założyli także Szkołę Afrykańską w Filadelfii, która była szkołą bezpłatną. Na początku XVIII wieku inne grupy religijne starały się kształcić Afroamerykanów, a także innych biednych Amerykanów.

WPŁYW REWOLUCJI PRZEMYSŁOWEJ

Edukacja w Ameryce Północnej ewoluowała podczas rewolucji przemysłowej, która trwała od końca XVIII do początków XX wieku. Dzieci często pracowały jako tania siła robocza w niepewnych warunkach. Nic nie regulowało tych warunków, w których dzieci były postrzegane jako miniaturowi dorośli, zdolni do utrzymania siebie i swojej rodziny. W tym okresie nastąpił wzrost klasy średniej. Z tej klasy średniej wyłonili się reformatorzy, którzy byli pionierami idei, że dzieciństwo stanowi odrębny etap rozwoju od dorosłości i należy je traktować jako takie. Częścią tego leczenia była edukacja i czas wolny. Na początku rewolucji przemysłowej edukacja obowiązkowa była przeznaczona do pracy, czy to w fabrykach, czy na

roli, i była nastawiona na pracę fabryczną i siłę roboczą. W ramach obowiązkowej edukacji we wczesnych szkołach w końcu w jednej sali znajdowali się uczniowie różniący się o kilka lat klasą i wiekiem. Uczniowie mieli mieć te same lekcje, ale sposób nauczania był zróżnicowany i modyfikowany w zależności od potrzeb, umiejętności i stylu uczenia się uczniów. We wczesnej Ameryce kolonialnej studenci chcący zdobyć wykształcenie uniwersyteckie musieli podróżować do Anglii, aby studiować w Cambridge lub Oksfordzie, co mogło być niebezpieczne i kosztowne. Konieczne stało się ustanowienie uniwersyteckiego systemu edukacji, podobnego do uniwersytetów, na których uczęszczali pierwsi osadnicy przed przybyciem do kolonii. Dzięki kilku uczelniom założonym we wczesnym okresie kolonialnym - Harvard w 1636 r., College of William and Mary w 1693 r. oraz Uniwersytet Yale w 1701 r. - tendencja do szkolnictwa policealnego trwała od połowy XVIII wieku do XX wieku. Uniwersytet Columbia otrzymał po raz pierwszy nazwę King's College w 1754 r., a Dartmouth założono w 1769 r. Pod koniec XVIII wieku w Ameryce Północnej istniało ponad 350 uczelni.

ROZDZIAŁ KOŚCIOŁA I PAŃSTWA

W latach trzydziestych XIX wieku nastąpił napływ imigrantów do Ameryki Północnej, a do połowy XIX wieku ponad połowę populacji miejskiej stanowili imigranci. Nowy Jork i Nowy Orlean przyciągnęły wielu obcokrajowców dzięki nowej industrializacji i możliwościom gospodarczym. Zarówno na północy, jak i na południu zaczęło pojawiać się wiele problemów związanych z edukacją katolicką, co skłoniło gubernatora Williama H. Sewarda i biskupa Johna Hughesa z diecezji nowojorskiej do zaangażowania się. W tamtym czasie w społeczeństwie Ameryki Północnej dominowały zasady protestantyzmu. W rezultacie poczyniono niewielkie postępy w umożliwieniu katolikom uczęszczania do szkół protestanckich, co ostatecznie doprowadziło do prywatnej edukacji katolickiej. Prywatny system szkół katolickich rozwinął się, ponieważ szkoły otrzymywały fundusze państwowe tylko wtedy, gdy włączały nauki protestanckie do swoich programów nauczania. Katolicy nie chcieli, aby ich dzieci uczęszczały do szkół protestanckich, ponieważ posługiwali się tłumaczeniem Biblii króla Jakuba, protestanckim tłumaczeniem dokonanym w XVII wieku. Gdyby katolicy mieli uczęszczać do szkół publicznych, musieliby w szkole wyznawać protestantyzm, a katolicy obawiali się utraty wsparcia ze strony Kościoła katolickiego jeśli to zrobili. Katolicy ostatecznie uzyskali pozwolenie na otwieranie własnych szkół, które nie były finansowane z pomocy państwa ani podatków.

ROZPOWSZECHNIANIE EDUKACJI FINANSOWANEJ PRZEZ PAŃSTWO

Wraz z napływem biednych imigrantów do kolonii zaczęto realizować przedszkole, w którym dzieci w wieku od trzech do siedmiu lat miały zaspokajać podstawowe potrzeby społeczne. W 1890 r. zaczęto otwierać gimnazja, których zadaniem było przygotowanie uczniów do nauki w szkole średniej poprzez rozpoznanie ich potrzeb i określenie kierunku, w jakim będą się uczyć, idąc do szkoły średniej. Wiele osiągnięć edukacyjnych było utrudnionych od połowy XVIII do początków XX wieku z powodu różnic kulturowych, religijnych i ekonomicznych w społeczeństwie amerykańskim. Jeśli Ameryka Północna chciała jedności i dobrobytu, zarówno pod względem gospodarczym, jak i społecznym, nie można było zignorować potrzeby edukacji publicznej.

Edison, Thomas

(1847–1931) Amerykański wynalazca

Czarnoksiężnik z Menlo Park, jak nazywali go dziennikarze w nawiązaniu do jego laboratorium badawczego w New Jersey, Thomas Edison był kwintesencją amerykańskiego innowatora. Choć sto lat później wiele wynalazców zostało zapamiętanych dzięki jednemu głównemu wynalazkowi (telefonowi Bella, odziarniarce bawełny Whitney), Edison jest odpowiedzialny za gramofon, żarówkę, mikrofon używany w telefonach do końca XX wieku i prąd stały lub jest z nimi związany wraz z ponad

1000 patentami na mniej znane dzieła. Dopiero bardziej fantazyjny Nikola Tesla, jego rywal w „wojnie prądów”, zbliżył się do szerokości i różnorodności jego twórczości. Edison, siódmy syn rodziny z Ohio, miał niecały rok formalnej edukacji i kształcił się głównie pod okiem swojej matki, emerytowanej nauczycielki. Przez resztę życia chwalił ją za zachęcanie go do czytania w dzieciństwie i eksperymentowania z tym, co go intrygowało. Przez kilka lat pracował jako telegrafista, ale w wieku 30 lat zasłynął dzięki wynalezieniu fonografu – urządzenia rejestrującego dźwięk na folii aluminiowej, później na cylindrach woskowych, a następnie na winylu; chociaż jakość dźwięku była słaba, sam fakt jego istnienia w 1877 roku uznano za cud i przykuł uwagę opinii publicznej, przyczyniając się do fascynacji społeczeństwa wynalazcami i najnowocześniejszą technologią. Potem nastąpiły kolejne wynalazki, a także udoskonalenia wcześniejszych prac; jego żarówka nie była pierwszą tego typu, ale pierwszą, która odniosła sukces, była na tyle wydajna i jasna, że można ją było stosować na szeroką skalę. Jego firma Edison Electric Light Company dostarczała nie tylko lampy elektryczne, ale także energię potrzebną do ich używania. Chociaż Nikola Tesla również opracował żarówkę, to „wojna prądów” uczyniła rywali Edisona i Tesli. Podczas gdy Edison opracował prąd stały (DC) do dystrybucji energii, Tesla opracowała prąd przemienny (AC), który można przenosić tańszymi przewodami przy wyższych napięciach. Słynna taktyka Edisona polegała na promowaniu zasilania prądem przemiennym podczas korzystania z krzesła elektrycznego w celu zademonstrowania niebezpieczeństw związanych z tą metodą; w ramach zastraszenia jego pracownicy publicznie razili zwierzęta prądem elektrycznym. Wysilek poszedł na marne. Prąd przemienny powoli zastąpił prąd stały jako preferowaną metodę dystrybucji energii i pozostaje nią do dziś. Do śmierci Edisona w 1931 r. jego wynalazki pomogły stworzyć świat rozświetlony żarówkami, światłami i zasilany elektrycznością; bawić się słuchowiskami radiowymi, płytami i filmami; połączony telefonem i telegrafem; i domem dla takich dzieł jak *Finnegan's Wake* Jamesa Joyce'a i „*Nude Descending a Staircase*” Marcela Duchampa, oba inspirowane światem Edisona i możliwe tylko w nim.

Einstein, Albert

(1879–1955) naukowiec

Albert Einstein, być może najbardziej znacząca postać XX wieku, wniósł wkład w naukę, przekształcił fizykę w sposób, który nadal jest badany i doprowadził do rozwoju energii atomowej i bomby atomowej. Niepozorny niemiecki Żyd, jako student późno dojrzał, wykazując powolny rozwój języka. Chociaż folklor twierdzi, że Einstein był kiepskim uczniem matematyki, już w młodym wieku miał talent do mechaniki i geometrii, ucząc się geometrii i rachunku różniczkowego z egzemplarza *Elementów* Euklidesa. Jakkolwiek reputacja, jaką mógł mieć jako biedny uczeń, wynikała z jego niezadowolenia z programu nauczania w niemieckich gimnazjach; w wieku 16 lat opuścił szkołę, nie zdał egzaminu wstępnego na uniwersytet w Federalnym Instytucie Politechnicznym (FPI) i podjął kroki w kierunku sformułowania teorii względności. W następnym roku został przyjęty do FPI, a cztery lata później otrzymał stanowisko nauczyciela. Jego pierwsza opublikowana praca, „*Konsekwencje obserwacji zjawisk kapilarnych*”, wskazywała na jego nadzieje związane z uniwersalnymi prawami fizycznymi, wiążącymi zasadami rządzącymi całą fizyką. Po ukończeniu FPI podjął pracę jako urzędnik patentowy, a w wolnym czasie kontynuował pracę nad artykułami naukowymi. W 1905 roku w czasopiśmie *Annalen der Physik* opublikowano cztery takie artykuły, a każda z nich wniosła znaczący wkład w kształt współczesnej fizyki. Dziś nazywa się je „*Annus Mirabilis*” („*Rok Nadzwyczajny*”). Prace *Annus Mirabilis* dotyczyły efektu fotoelektrycznego; Ruchów Browna, których badanie pomogło Einsteinowi dostarczyć więcej dowodów na istnienie atomów; równoważność materii i energii, praca zawierająca równanie Einsteina $E=mc^2$; oraz szczególna teoria względności, która zaprzeczała fizyce Newtona, ustalając prędkość światła jako stałą. Nie można przecenić znaczenia tych prac — są one nadal aktualne dla współczesnych fizyków, a artykuł dotyczący efektu fotoelektrycznego wywarł

ogromny wpływ na rozwój mechaniki kwantowej i przyniósł Einsteinowi Nagrodę Nobla. To właśnie w latach wojny Einstein przedstawił ogólną teorię względności, bardziej radykalną niż szczególna teoria względności. Ogólna teoria względności zastępuje najbardziej podstawowe i intuicyjne pojęcia z fizyki oświecenia, czyli grawitację Newtona, równaniem pola Einsteina. Zgodnie z ogólną teorią względności nie ma eteru ani stałego układu odniesienia, a grawitacja sprowadza się po prostu do efektu zakrzywienia czasoprzestrzeni. Z powodu I wojny światowej pisma Einsteina nie były łatwo dostępne dla reszty świata, ale pod koniec wojny ogólna teoria względności stała się tematem kontrowersyjnym. Znaczenie Einsteina dla ówczesnej dziedziny nauki zostało potwierdzone, gdy czasopisma doniosły, że eksperymenty przeprowadzone podczas zaćmienia słońca w 1919 r. potwierdziły przewidywania ogólnej teorii względności dotyczące zakrzywiania światła gwiazd w sprzeczności z efektami wymaganymi przez modele Newtona. Przez następne dwie dekady Einstein wdawał się w artykuły i debaty z innymi naukowcami, szczególnie na temat teorii kwantowej, którą uważał za z natury niekompletny model rzeczywistości fizycznej, a zatem błędny. Po dojściu nazistów do władzy pracował na Uniwersytecie Princeton w Stanach Zjednoczonych, gdzie pozostał po zrzeczeniu się obywatelstwa niemieckiego. Obawiając się, że Niemcy opracują broń nuklearną, Einstein napisał do prezydenta Franklina Delano Roosevelta, doradzając mu badania i testowanie bomb rozszczepialnych, co doprowadziło do powstania amerykańskiego Projektu Manhattan, którego rezultatem było opracowanie pierwszej bomby atomowej i jego użycie do zakończenia wojny na Pacyfiku. Einstein w dalszym ciągu poszukiwał „jednolitej teorii pola”, która opisywałaby wszystkie prawa fizyczne w jednej teorii, co doprowadziło do powstania wszystkiego, od jego artykułu o kapilarach po ogólną teorię względności. Prowadził spokojne życie, odrzucając prośbę rządu Izraela, aby został jego prezydentem, i zmarł w 1955 roku na tętniaka.

El Alamein

El Alamein to stacja kolejowa na zachód od egipskiego portu Aleksandria, gdzie w 1942 roku stoczono serię trzech bitew. Ich efektem był kres niemieckich i włoskich dążeń do podboju Egiptu i przedostania się na Bliski Wschód. El Alamein była jedną z najbardziej decydujących bitew II wojny światowej nie tylko ze względu na jej strategiczne wyniki, ale także ze względu na to, jak zmieniła ona postrzeganie tego, kto może wygrać wojnę. W 1940 roku Libia była włoską kolonią graniczącą z Egiptem, gdzie stacjonowały wojska brytyjskie. Kiedy Włosi przystąpili do wojny w czerwcu 1940 roku po stronie Niemiec, spodziewali się, że uda im się zaatakować Francję i uzyskać szybkie i łatwe ustępstwa. Nie spodziewali się, że Brytyjczycy, z przewagą liczebną Włochów, zaatakują. Jednak pod dowództwem generałów O'Connora i Wavella właśnie to zrobili. Brytyjczycy zdobyli miasto portowe Benghazi. Byli na dobrej drodze do zajęcia całej Libii, kiedy zostali zaatakowani przez Niemców, wzmacniając Włochów. Niemcy odebrali Brytyjczykom miasto Bengazi, a następnie przedarli się do Egiptu i Kanału Sueskiego. Następnie niemiecki dowódca Erwin Rommel zaatakował miasto Tobruk, został z kolei zaatakowany przez Brytyjczyków i zmuszony do odwrotu. Brytyjczykom udało się zmusić go do ucieczki z powrotem w głąb Libii. W następnym roku Rommel kontratakował, odbijając Benghazi i zdobywając Tobruk. Stamtąd ponownie ruszył i przekroczył granicę z Egiptem. Został zatrzymany w pierwszej bitwie pod El Alamein w lipcu 1942 roku. Obie strony czekały jakiś czas. Brytyjczycy umacniali swoje pozycje, a Rommel gromadził coraz większe zapasy, w tym paliwo do swoich pojazdów. W pierwszym tygodniu września Rommel poczuł, że musi zaatakować, więc przypuścił szturm na pozycje brytyjskie w miejscu zwanym Alam Halfa, które stało się znane jako druga bitwa pod El Alamein. Odparty przez Brytyjczyków Rommel rozpoczął teraz wysiłki mające na celu wzmocnienie swoich pozycji, tworząc przeszkody poprzez wykorzystanie pól minowych. Nie miał realistycznych oczekiwań, że ponownie zaatakuje, więc musiał pozostać na miejscu. Chociaż zaszedł tak daleko w głąb Egiptu, sytuacja teraz sprzyjała Brytyjczykom. Oddziały pod dowództwem brytyjskiego dowódcy Montgomery'ego przewyższały liczebnie Rommla prawie dwa do jednego i dysponowały co najmniej dwukrotnie większą liczbą

czołgów. Pod każdym względem sytuacja zaopatrzeniowa w Wielkiej Brytanii była znacznie lepsza. Rommel miał tak mało paliwa, że jego zdolność poruszania się była poważnie ograniczona. W tym samym czasie brytyjskiej benzyny było więcej niż wody. Ta przewaga logistyczna miała przełożyć się na ogromną przewagę taktyczną w nocy 23 października 1942 roku. Tej nocy Brytyjczycy rozpoczęli od potężnego ostrzału artyleryjskiego z użyciem ponad 600 dział. To szeroko zakrojone przygotowanie artyleryjskie trwało kilka godzin i przesunęło punkt ciężkości w górę i w dół linii niemieckiej. Następnie przesunął się do przodu, aby inżynierowie bojowi wraz z czołgami pomocniczymi rozbroili rozległe pola minowe, które stanowiły kręgosłup obrony Rommla. Proces ataku 8. Armii Brytyjskiej był powolny i metodyczny i skupiał się najpierw na jednej części linii niemieckiej, a następnie na drugiej. Montgomery nazwał ten proces „rozbijaniem” obrony wroga. Niemcy przeprowadzili kontratak, ale nie udało im się odeprzeć Brytyjczyków. Wreszcie 2 listopada Brytyjczycy przedarli się przez ostatni pas pól minowych i można było rozpocząć atak. Do 4 listopada Rommel zdecydował się wycofać na zachód. Z zachodu, we francuskiej Afryce Północnej, Amerykanie wylądowali z armią liczącą ponad 400 000 ludzi, która posuwała się na wschód. Złapana między Brytyjczykami a Amerykanami armia Rommla poddała się w Tunezji w maju 1943 r. Wojna w Afryce dobiegła końca. W El Alamein Rommel znajdował się w najdalszym miejscu od swojej bazy zaopatrzenia. Miał jedną trasę, która prowadziła wzdłuż wybrzeża; wszystko musiało do niego dotrzeć w ten sposób od Włochów w Libii. Do ich baz zaopatrywano statkiem z Włoch. Ta trasa zaopatrzenia była pod ciągłym atakiem brytyjskich łodzi podwodnych i samolotów. Zatopiono statki włoskie i niemieckie, a większość tego, co miało trafić do Rommla, nigdy do niego nie dotarła. Przewaga zaopatrzeniowa przełożyła się na wymierne korzyści: więcej czołgów i dział, a także ogromna przewaga w powietrzu. Przełożyło się to również na wartości niematerialne, takie jak lepsze morale, wspomagane przez duże zapasy żywności i innych zapasów. Gdyby Brytyjczycy przegrali pod El Alamein, mogliby stracić cały Egipt, co byłoby katastrofalne. Niemcy mieli nadzieję połączyć się tą drogą ze swoimi żołnierzami w Rosji. Niemcy mogli zdobyć Kanał Sueski i kontrolować Morze Śródziemne. Dalsze posunięcie doprowadziłoby ich do Palestyny. Nie było tam ropy, ale dostęp do niej zapewniłby rurociąg z Iraku zbudowany w latach trzydziestych XX wieku. Biorąc pod uwagę, że rząd w Iraku był pronazistowski, rozwiązałoby to niemieckie problemy naftowe. Co więcej, strata zaszkodziłaby brytyjskiemu prestiżowi i wiarygodności.

ekologia/ochrona przyrody

Nowe koncepcje dotyczące interakcji człowieka ze światem przyrody zapuściły korzenie w XIX-wiecznej Ameryce. Z duszpasterskiej perspektywy arystokratycznej Europy ceniono starannie utrzymane gospodarstwa rolne i pomysłowo zagospodarowane widoki. Niektórzy Amerykanie mieli odmienne poglądy. Transcendentalista z Massachusetts z połowy XIX wieku, Henry David Thoreau, badał procesy naturalne i eksperymentował z nowym rodzajem naturalnej prostoty nad stawem Walden, ubolewając nad hałaśliwym wjazdem pociągów. Zdobywając wpływy po swojej śmierci w 1862 roku, Thoreau był ojcem ruchu ekologicznego. W pierwszej połowie XX wieku rosnący ruch na rzecz ochrony przyrody w USA ocalił niektóre z najbardziej spektakularnych krajobrazów naturalnych w kraju. W 1872 roku prezydent Ulysses S. Grant wraz z Kongresem utworzyli Park Narodowy Yellowstone w Montanie i Wyoming, oficjalnie określany jako „teren przyjemności dla dobra i przyjemności ludzi”. Grant był pierwszym z szeregu prezydentów, którzy chronili niektóre ziemie przed większością form wyzysku człowieka. Wiele poszczególnych stanów przeprowadziło projekty mniejszych parków. Do roku 1890, kiedy spis ludności w USA wykazał, że granica Ameryki – skarpeta nieodebranej ziemi – praktycznie zniknęła, ratowanie pozostałych skarbów przyrody nabrało nowego znaczenia. Kalifornijskie Yosemite stało się parkiem narodowym w 1890 r. Obejmując urząd w 1901 r. Theodore Roosevelt, sam miłośnik przyrody, zainicjował programy ochrony przyrody, które naprawdę zmieniły naród. Podczas jego postępowej prezydentury utworzono Wielki Kanion w Arizonie i cztery inne parki narodowe. Za radą leśniczego Gifforda Pinchota, Roosevelt przeznaczył ponad 231 000 mil kwadratowych zalesionych

terenów i założył Państwową Służbę Leśną. Jego ustawa o starożytności z 1906 r. pomogła zidentyfikować i zachować prehistoryczne i historyczne miejsca o szczególnym znaczeniu, w tym niektóre budowle indiańskie i główne pola bitew wojny secesyjnej. Prezydent William Howard Taft w 1910 roku utworzył w Montanie Park Narodowy Glacier o powierzchni 1600 mil kwadratowych, o czym od dawna marzył redaktor Forest and Stream, George Bird Grinnell. Jednak później tego samego roku kontrowersje między Taftem i Pinchotem dotyczące właściwego wykorzystania odłogowanych lasów doprowadziły do zwolnienia Pinchota i stały się czynnikiem kampanii Roosevelta „Byczy łós” przeciwko Taftowi w 1912 r. Ich spór polityczny ujawnił niektóre trudności i problemy ironia narodu ustanawiającego prawa dotyczące „dzikiej przyrody” i piękna krajobrazu. Zwłaszcza na Zachodzie Ameryki, gdzie rząd federalny był właścicielem dużej części ziemi, wiele grup interesu domagało się większego dostępu komercyjnego i osobistego. Czy zapewnienie pozornie nietkniętego naturalnego piękna zachwyconym turystom miejskim było naprawdę ważniejsze niż godne życie farmera, górnika lub rolnika? Ekolodzy często stanowili mniejszość w tych lokalnych i regionalnych argumentach, chociaż interesy kolei często wspierały projekty ochrony przyrody, które usprawniały podróże turystyczne kolejną. Ponadto, chociaż w tamtym czasie prawie nie przeszkadzało to większości białych ludzi, wiele programów ochrony, konserwacji i odłogowania skutecznie oddzieliło plemiona indiańskie od ich tradycyjnego wykorzystania Yellowstone, Yosemite, lodowca i innych nowych amerykańskich świątyń. To, co działacze na rzecz ochrony przyrody czcili jako „dziewiczą krainę” lub „dziką przyrodę”, w wielu przypadkach Indianie od wieków wykorzystywali jako siedliska, tereny łowieckie i rybactwo. Liderzy ochrony przyrody, tacy jak urodzony w Szkocji John Muir, założyciel w 1892 r. Sierra Club i pochodzący z Iowa Aldo Leopold, współzałożyciel w 1935 r. Wilderness Society, byli przyrodnikami, których interesowało przede wszystkim możliwie największa ochrona środowiska naturalnego przed ingerencją człowieka. Chociaż oni i ich liczni sojusznicy blisko współpracowali z agencjami rządowymi, toczyła się ciągła walka o to, w jaki sposób można wykorzystać chronione tereny. Górnictwo, wypas, uprawa roli i prawa do pozyskiwania drewna w rezerwatach parkowych były wyraźnie źródłem napięć. Taki też był cel rozwijającego się systemu parków narodowych – wystawienie dużej liczby odwiedzających na kontakt z „naturą”. Turystyka również mogłaby i z pewnością zagrażałaby naprawdę dzikim miejscom. Teddy Roosevelt spędził kiedyś cztery dni w Yosemite z Muirem na biwaku i wędrówkach, ale to nie znaczyło, że działacze na rzecz ochrony przyrody zawsze mieli posłuch polityków. Prezydent Woodrow Wilson, który w 1916 r. zezwolił na utworzenie Służby Parku Narodowego, trzy lata wcześniej przyjął zgodę Kongresu na budowę tamy Hetch-Hetchy, która zalała część Yosemite, aby zapewnić San Francisco wodę pitną. Była to gorzka porażka Klubu Sierra i ostatniej wielkiej krucjaty Muira na pustyni. W 1907 roku Pinchot zdefiniował ochronę środowiska jako „wykorzystanie Ziemi dla dobra człowieka”. W latach trzydziestych XX wieku w ramach Nowego Ładu lokalizowano i budowano ogromne tamy umożliwiające podróżowanie, nawadnianie i wytwarzanie energii wodnej w całym amerykańskim krajobrazie. Zwłaszcza w Appalalach, na terenie władz Tennessee Valley (TVA) i wzdłuż rzeki Columbia na północno-zachodnim Pacyfiku, tamy te trwale zmieniły starożytne krajobrazy i wpłynęły zwykle na gorsze ryby i dziką przyrodę. W tej samej epoce inicjatywa prezydenta Franklina D. Roosevelta na rzecz młodych mężczyzn, Cywilny Korpus Ochrony Środowiska, była dobrodziejstwem dla zaniedbanych lub niedofinansowanych parków narodowych. Wycięto szlaki, stworzono malownicze punkty widokowe, zapewniono lub ulepszono ławki i infrastrukturę turystyczną. Ale kiedy gospodarka się ożywiła, to oznaczało, że jeszcze więcej ludzi mogło z łatwością pozostawić swój ślad w krajobrazie. Rozpoczynając karierę w Służbie Leśnej w 1909 r., Aldo Leopold doszedł do wniosku, że zarządzanie obszarami leśnymi to nie to samo, co ochrona drzew i ich ekosystemu. Leopold i inni zaczęli wierzyć, że „prawa” natury powinny, a czasem muszą przeważać nad ludzkimi potrzebami i pragnieniami. W swojej wpływowej książce z 1949 r., A Sand County Almanac, opublikowanej po jego śmierci w pożarze w pobliżu jego domu w Wisconsin, Leopold nawoływał do „etyki ziemi”, która obejmowałaby szacunek dla „gleby, wód, roślin i zwierząt”. Był to

wczesny sygnał tego, co wyłoniło się w latach sześćdziesiątych XX wieku jako nowy ruch ekologiczny, czyli „zielony”, który wykraczał poza krajobrazy i wspaniałość przyrody i skupiał się na podstawowym zdrowiu „gleb, wód, roślin i zwierząt” oraz ludzi na całym świecie.

Estrada Cabrera, Manuel

(1857–1923) prezydent Gwatemali

Manuel José Estrada Cabrera był prezydentem Gwatemali od 1898 do 1920 roku i ustanowił tradycję gwatemalskich siłaczy, która miała zostać wskrzeszona przez Jorge Ubico i późniejszych prezydentów. Estradzie Cabrerze przypisuje się również sprawowanie najdłuższej jednoosobowej dyktatury w historii Ameryki Środkowej. Urodzony 21 listopada 1857 roku w Quezaltenango w południowo-zachodniej części Gwatemali, drugim co do wielkości mieście w kraju, Estrada Cabrera kształcił się w szkołach rzymskokatolickich, uzyskując tytuł prawnika. Po wielu latach praktyki w Quezaltenango, a następnie w Gwatemali, zanim zajął się polityką, został sędzią Sądu Najwyższego Gwatemali. Wybrany do Kongresu, został ministrem nauczania publicznego, ministrem sprawiedliwości, a następnie ministrem spraw wewnętrznych za prezydentury José Marii Reiny Barriosa. 8 lutego 1898 roku prezydent został zamordowany, a przebywający w Kostaryce Estrada Cabrera wrócił do Gwatemali. Był drugim w kolejce do prezydentury. Mówi się, że Estrada Cabrera wtargnął na posiedzenie gabinetu, podczas którego politycy omawiali sukcesję. Przybył niezapowiedziany, obszedł gabinet ministrów i wyciągnął z kieszeni rewolwer. Położył go na stole i oznajmił: „Panowie, patrzycie na nowego prezydenta Gwatemali”. Estrada Cabrera został zaprzysiężony na tymczasowego prezydenta, wybranego wkrótce potem, a oficjalna inauguracja nastąpiła 2 października 1898 r. Podczas swojej pierwszej kadencji przestrzegał konstytucji, która zabraniała sprawowania prezydencji przez więcej niż jedną kadencję. Przed zakończeniem tej pierwszej kadencji Estrada Cabrera zmienił konstytucję, aby pozwolić sobie na reelekcję w 1904 r., ponownie w 1910 r. i po raz trzeci w 1916 r., pozostając prezydentem do 15 kwietnia 1920 r. Komentatorzy polityczni nie przypisują mu żadnej osobistej popularności ani żadnego planu działania lub zmian, z wyjątkiem wszystkiego, co mogłoby utrzymać go na stanowisku. Będąc prezydentem kraju, Estrada Cabrera z pewnością zapewnił Gwatemali spokój wewnętrzny, co zostało pozytywnie przyjęte przez właścicieli ziemskich i gwatemalską klasę średnią, choć ta ostatnia stopniowo męczyła się jego rządami. Tuż przed dojściem do władzy miał miejsce kryzys finansowy, przez który udało mu się przeprowadzić kraj. Zachęcał także do inwestycji United Fruit Company, która za jego prezydentury zaczęła przejmować życie gospodarcze kraju. Minor Keith z United Fruit Company również otrzymał prawa do budowy linii kolejowej przez Gwatemalę w 1906 roku. Po jej ukończeniu firma przejęła na własność nie tylko linię kolejową, ale także 170 000 akrów gruntów rolnych. Działania United Fruit Company doprowadziły do zwiększenia kontroli amerykańskich interesów biznesowych nad gospodarką Gwatemali, w przeciwieństwie do sytuacji, w jakiej znalazły się amerykańskie firmy w Nikaragui, gdzie reformistyczny prezydent José Santos Zelaya próbował zastąpić amerykańskie biznesy europejskimi. W 1910 roku Chicago Tribune wysłało Frederica Palmera do Gwatemali i innych części Ameryki Środkowej. Ustalił, że prezydent nie mieszkał w pałacu prezydenckim, ale w pobliskim budynku, który łatwiej było zabezpieczyć. Podczas spotkania z prezydentem dziennikarzowi powiedziano, że armia Gwatemali liczy od 15 000 do 16 000 żołnierzy, ale w czasie wojny może być na służbie 60 000, co oznacza, że Gwatemala posiada jedną z największych, w stosunku do liczby ludności, armii stałych na świecie. Z pewnością Estrada Cabrera wykorzystał armię i, co ważniejsze, swoją tajną policję, kontrolowaną przez Justo Rufino Barriosa, aby upewnić się, że nie będzie miał opozycji, usuwając wszelkie liberalne posunięcia wprowadzone tuż przed jego dojściem do władzy. Wykorzystał także prezydenturę do splądrowania skarbcza i zbicia dużej fortuny. Estrada Cabrera była także odpowiedzialna za budowę kilku szkół; poprawy warunków sanitarnych, zwłaszcza w mieście Gwatemala, stolicy kraju; i podniesienie poziomu produkcji rolnej. Utrzymywał jednak Indian w

straszonym stanie, marginalizując ich politycznie i ekonomicznie. Jednym z dziwactw Estrady Cabrery było ustanowienie kultu Minerwy w Gwatemali, za pomocą „Świątyni Minerwy” w stylu greckim budowanych w wielu miastach w całej Gwatemali. W 1906 roku rebelianci wspierani przez inne rządy Ameryki Środkowej zagrozili wypchnięciem go ze stanowiska. Jednak Estradzie Cabrerze udało się uzyskać pomoc od sąsiedniego dyktatora Porfirio Díaza z Meksyku. Meksykanów zaniepokoiła później potęga Estrady Cabrery, a po rewolucji meksykańskiej miał on stawić czoła zaciekłym przeciwnikom politycznym na północnych granicach Gwatemali, choć wewnętrzne konflikty w Meksyku uniemożliwiły im interwencję w Gwatemali. W kwietniu 1920 r. zbrojne powstanie obaliło Estradę Cabrerę, a byłego dyktatora wtrącono do więzienia. 15 kwietnia kongres stwierdził że Estrada Cabrera ze względu na stan zdrowia nie może sprawować urzędu. Zastąpił go Carlos Herrera, a następnie José María Orellana. Zmiana ta zapoczątkowała okres liberalnych praw politycznych i nowego rządu reformującego, który uznał partie opozycyjne. Estrada Cabrera miał nadzieję, że interwencja USA go uratuje, ale prezydent USA Woodrow Wilson zdecydował się nie interweniować. W rzeczywistości spiskowcy, którzy obalili Estradę Cabrerę, ruszyli dopiero wtedy, gdy otrzymali informację, że Wilson nie podejmie działań. Manuel Estrada Cabrera zmarł 24 września 1924 roku w więzieniu w Gwatemali.

Etiopia (Abisynia) i agresja włoska

W październiku 1935 roku wojska włoskie najechały Abisynię (Etiopia), rozpoczynając ośmiomiesięczną wojnę i sześćoletnią okupację. Zaczynając wyłącznie od włoskiego przedsięwzięcia kolonialnego, mającego na celu rozszerzenie kontroli Włoch i wywarcie wrażenia na narodach europejskich, zyskało ono znaczenie całkowicie nieproporcjonalne do pierwotnych celów. Włochy, jako zjednoczony naród, powstały dopiero w Risorgimento w 1870 roku. Z tego powodu rozwój zamorskiego imperium był bardzo późny; większość zbiorów kolonialnych została przejęta przez Francję i Wielką Brytanię. Włochom udało się pod koniec XIX wieku zadomowić się we wschodniej Afryce (Erytrea), chociaż mocne pobicie ze strony Abisyńczyków w 1896 roku w bitwie pod Adową zahamowało ich tam postęp. Choć Adowa miała być najdotkliwszą porażką, jaką kiedykolwiek ponieśli Europejczycy w Afryce, Włochom udało się nie tylko zachować erytrejskie posiadłości, ale także zyskać nieco więcej. W 1908 roku Somalia została uznana za włoską kolonię i uzgodniono granicę między Somalią a Etiopią. Dodatkowo w latach 1911–12 Włochom udało się przejąć posiadłości osmańskie w Libii. Nic z tego jednak nie zadowoliło narodu, który w ramach swojej mitycznej przeszłości spoglądał wstecz na Cesarstwo Rzymskie. Poczucie niespełnionego uprawnienia pogłębiało się, gdy Włochy, choć były sojusznikiem podczas I wojny światowej, nie zdobyły terytorium, które według nich się im należało. Poczucie krzywdy i historycznego przeznaczenia nabrało dodatkowego impetu w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku wraz z powstaniem faszystów. W międzyczasie miało miejsce kilka wydarzeń. Chociaż Abisynia była niezależnym narodem, nie była całkowicie uważana za równą innym narodom; kiedy ubiegała się o członkostwo w Lidze Narodów, kilku delegatów sprzeciwiało się jej wejściu. Włochy początkowo sprzeciwiły się wnioskowi Abisynii, ale potem je poparły. Abisynia stała się pełnoprawnym członkiem ligi w 1923 roku. Miało to późniejsze konsekwencje, gdyż członkostwo oznaczało, że Włochy nie mogły zaatakować Abisynii bez groźby działania całej ligi. Włochy i Abisynia podpisały traktat o przyjaźni w 1928 r., ale Włosi utrzymywali bardzo silną obecność wojskową na swoich granicach i czasami wysyłali oddziały wojskowe przez granicę, aby zobaczyć, jak daleko mogą się posunąć bez rozpoczynania wojny. Przez 1932 Benito Mussolini zaangażował się w ostateczną wojnę o podbój tego obszaru i mniej więcej w tym czasie rozpoczęto planowanie wojskowe. Wreszcie w 1934 r. Włosi zaaranżowali incydent graniczny, który ostatecznie stał się oficjalną przyczyną wojny, która rozpoczęła się w październiku 1935 r. Zakres planowania wojskowego i alokacja zasobów Włoch na tę wojnę stanęła się poważnym wysiłkiem. Chociaż patrząc wstecz, kampania ta obejmowała czołgi, samoloty i karabiny maszynowe przeciwko prymitywnie uzbrojonej ludności tubylczej, nie zakładano łatwego zwycięstwa militarnego. Adowa, niecałe 40 lat wcześniej, poniosła poważną i otrzeźwiająca porażkę. Nawet nowa

broń, jak przekonali się Brytyjczycy, Hiszpanie i Francuzi, nie gwarantowała zwycięstwa w wojnach kolonialnych. Nie można było liczyć na to, że Abisyńczycy, których populację szacuje się na 12 milionów, żyjących w surowej i rozległej ojczyźnie, poddali się na pierwszy rzut oka włoskiego czołgu lub samolotu. 3 października 1935 roku siły włoskie atakujące z Erytrei na północy i włoskiego Somalilandu na południu najechały Abisynię, od samego początku napotykając znaczny opór. Siły zmechanizowane i zmotoryzowane oraz samoloty pokonały zorganizowany opór. Do 5 maja 1936 roku Włochom udało się pokonać armię abisyńską i wkroczyć do stolicy Addis Abeby. Siły włoskie poniosły około 5000 ofiar; większość z nich stanowili tubylcy służący w siłach włoskich. Po zdobyciu stolicy Abisynii Włosi uwierzyli, że ich misja została zakończona i zorganizowali swoje afrykańskie posiadłości w jedną dużą kolonię Africa Orientale Italia (AOI), którą podzielili na sześć gubernatorstw. Zajęcie terytorium i kontrolowanie wszystkiego okazało się inną sprawą: nigdy nie udało im się utrzymać więcej niż połowy kraju. W całej wsi panował powszechny sprzeciw, który przybierał na sile. W 1937 r. próba zabójstwa marszałka Badoglio, dowódcy regionu, wywołała szeroko zakrojone represje. Sprzeciw ten utrzymywał się aż do ostatecznego wyparcia Włochów w 1941 roku przez Brytyjczyków. Oprócz militarnego aspektu kampanii, który pokazał, jak można skutecznie zastosować nową technologię przeciwko rodzimym armiom, wojna miała znaczenie polityczne w skali międzynarodowej. Konflikt bardzo szybko pokazał nieskuteczność Ligi Narodów. Co więcej, pokazało zarówno podziały pomiędzy rzekomo solidnymi sojusznikami, jak i brak wewnętrznego rozwiązania tych sojuszników. 10 października 1935 roku liga zgodziła się nałożyć sankcje gospodarcze na Włochy jako karę za ich niesprowokowaną inwazję, stanowiącą bezpośrednie naruszenie zasad ligi. Sankcje nie spotkały się z entuzjastycznym przyjęciem, chociaż Kanada zasugerowała zastosowanie dodatkowych sankcji naftowych. Częścią problemu było to, że pozycja ligi nie uzasadniała podjęcia zdecydowanych działań. Innym czynnikiem było to, że pomimo faktu, że Abisynia była członkiem, wielu innych członków uważało ją za niewiele więcej niż bardzo zacofany region. Ich zdaniem, pomimo jednomyślnej deklaracji z 1923 r., Abisynia nie powinna być uważana za niepodległy kraj. Ponadto sankcje były bezużyteczne, jeśli nie były poparte przez wszystkich. Stany Zjednoczone, które nie były członkiem ligi, zwiększyły w tym czasie eksport ropy do Włoch. Podejmowano próby rozwiązania kryzysu na drodze dyplomacji poszczególnych narodów, ale były one nie tylko nieskuteczne, ale nie świadczyły dobrze o proponujących narodach. W negocjacjach z Włochami Brytyjczycy i Francuzi zaproponowali, że pozwolą Włochom przejąć duże części kraju. Wielka Brytania przekazałaby wówczas Abisynii część brytyjskiego Somalilandu, jeden ze swoich portów. Do rozmów tych nie włączono Haile Selassie ani żadnego członka jego rządu. Negocjacje te nie zostały dobrze przyjęte przez kilku członków ligi, którzy słusznie uważali, że jest to nagradzająca agresja. Tym samym plan upadł, a Włochy kontynuowały wojnę. Cesarz abisyński Haile Selassie zwrócił się o pomoc do Ligi Narodów w czerwcu 1936 roku. Za swoje wysiłki nic nie otrzymał. Włoskie twierdzenia o okrucieństwach częściowo podważyły stanowisko Etiopii, chociaż było jasne, że liga w żadnym wypadku nie poprze Etiopii. Okupacja Abisynii nie była spokojnym doświadczeniem dla okupantów ani okupowanych. Włosi sprowadzili maszyny i infrastrukturę rządu kolonialnego, ale nic nie poszło dokładnie tak, jak zaplanowano. Po pierwsze, istniał aktywny sprzeciw tubylców, który nie słabł od dnia upadku Addis Abeby aż do wyzwolenia kraju przez Brytyjczyków. W 1935 roku Włosi otworzyli obóz koncentracyjny w Somalii. Ostatecznie przetrzymywano tam ponad 6000 osób z całego AOI, ale głównie z Abisynii. Szczytowy okres jej działalności przypadł na okres od głównych represji w 1937 r. do przybycia Brytyjczyków w 1941 r. W 1937 r. część przeciwników reżimu została wysłana do Erytrei, a stamtąd do Włoch. W zamian za to w AOI otwarto obozy dla więźniów politycznych, w których przebywali włoscy dysydenci polityczni. Mówiono o masowych egzekucjach. Było kilka pozytywnych zmian. Włosi rzeczywiście przynieśli poprawę opieki zdrowotnej. Powstrzymali także większość walk międzyplemiennych, które zawsze nękały Abisynię. Korzyści te należy jednak postrzegać w kontekście szerszej kwestii, jaką jest siła okupacji narodu przez Włochy i represje wobec jego narodu. Jedną z głównych reform była negatywna i dotyczyła edukacji. Włochy obawiały się wykształconej elity w

Abisynii, którą słusznie postrzegali jako kręgosłup opozycji. Włosi represjonowali tę elitę, a także zapewnili, że nie będzie żadnego szkolnictwa poza najbardziej podstawowym dla ogółu społeczeństwa. Ostatecznie obszar ten został wyzwolony w 1941 roku i aż do zakończenia wojny był administrowany przez Brytyjczyków. Następnie Włochy powróciły, ale tylko jako mocarstwo obowiązkowe dla Erytrei i Somalilandu. Kraje te ostatecznie uzyskały niepodległość. Abisynia, zwana obecnie częściej Etiopią, odzyskała niepodległość wraz z powrotem cesarza. Wojna między Włochami a Abisynią, która rozpoczęła się jako przedsięwzięcie kolonialne, miała dalekosiężne konsekwencje. Pokazało, co siła wojskowa może zrobić przeciwko ludności cywilnej i jak daleko może sięgnąć międzynarodowe zastraszenie, a także zwiększyć szanse na wojnę w Europie. Wojna poprawiła popularność i siłę polityczną Mussoliniego we Włoszech. W świadomości wielu zwycięstwo i zdobycie ziemi usunęło część postrzeganej hańby, jaka wynikała z konsekwencji I wojny światowej. Mussolini, który często rządził poprzez tworzenie kryzysów i zarządzanie nimi, zmobilizował ogromne poparcie dla wojny. Ponadto groźba sankcji ligowych pomogła wzmocnić determinację społeczną, ponieważ włoskiemu rządowi udało się wzbudzić w społeczeństwie poczucie, że jest zjednoczony przeciwko lidze, poprawiając przynajmniej na jakiś czas stopień spójności politycznej. Nawet Kościół katolicki, który czasami sprzeciwiał się polityce Mussoliniego, publicznie opowiedział się za włoskimi wysiłkami w Afryce. Kolejnym osiągnięciem o wielkim znaczeniu było zastosowanie technologii zniszczenia. Włosi w tej wojnie intensywnie używali swoich sił powietrznych. Jako pionierzy użycia samolotów przeciwko celom naziemnym używali ich w Libii przeciwko Turkom, a później przeciwko rdzennej ludności Libii w latach 1921–1931. Teraz, po tym jak przewodzili światu w opracowywaniu teorii sił powietrznych, okazali się ekspertami w praktyce. Najnowocześniejszej broni używano szerzej i bezlitośniej niż kiedykolwiek wcześniej nie tylko przeciwko bojownikom, ale także przeciwko ludności cywilnej. Włosi zbombardowali także stacje Czerwonego Krzyża, szpitale, karetki pogotowia i cele cywilne. W pewnym sensie ataki powietrzne na Abisyńczyków zapoczątkowały nie tylko Guernikę, ale później Warszawę, Rotterdam i Londyn. W skali kontynentalnej wojna przyspieszyła decyzje polityczne i rywalizację w Europie. Zniszczyło dobrą wolę, która istniała między Wielką Brytanią a faszystowskim rządem Mussoliniego. Kryzys towarzyszący wojnie uwydatnił i zwiększył wzajemne podejrzania między Francją a Wielką Brytanią. Wrażenie to wzmocniło się w Monachium w 1938 r., co doprowadziło Adolfa Hitlera i Mussoliniego do założeń, które doprowadzą ich do wojny w latach 1939 i 1940. Alienacja Włoch od ich byłych sojuszników i całej Europy zbliżyła je do hitlerowskich Niemiec. Jednocześnie pogłębiło pogardę, jaką Hitler i Mussolini żywili dla mocarstw zachodnich, w dużej mierze z powodu ich niezdolności do zrobienia czegokolwiek konstruktywnego. Wreszcie zasygnalizował skuteczny koniec Ligi Narodów jako organu zdolnego do ochrony małych narodów przed agresją i zapobiegania wojnie agresywnej. Co najmniej już w latach dwudziestych XX wieku dochodziło do dezercji z ligi, na podstawie których mniejsze kraje twierdziły, że liga jest bezużyteczna w ich ochronie. Japońska inwazja na Mandżurię w 1931 roku i inwazja na Abisynię tylko pokazały i wzmocniły dostrzegane słabości ligi. Chociaż liga mogłaby wskazać osiągnięcia w takich obszarach, jak poprawa zdrowia ludzi w biedniejszych krajach, nie mogła powstrzymać wojny.

eugenika

Sir Francis Galton, kuzyn Karola Darwina, ukuł termin i koncepcję eugeniki w 1883 roku. Eugenika, często określana jako „dobrze urodzona”, była próbą zastosowania ewolucji darwinowskiej i niedawno uznanych odkryć genetycznych Gregora Mendla do sfery fizycznej, psychicznego i moralnego doskonalenia człowieka. Eugenika zyskała wielu zwolenników w epoce postępowej w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie i dużej części Europy. Jednak koncepcja ta była przesiąknięta uprzedzeniami klasowymi i rasowymi, które wyrządziły krzywdę tysiącom rzekomo „gorszych” ludzi. Kiedy wyszły na jaw nadużycia programów eugenicznych Adolfa Hitlera podczas II wojny światowej, wysiłki tej inżynierii ludzkiej popadły w złą reputację. Galton był szanowanym naukowcem i statystykiem, ale jego

koncepcje eugeniki opierały się nie tyle na ewolucji, ile na darwinizmie społecznym, filozofii, która w wygodny sposób uzasadniała rosnące nierówności w społeczeństwach uprzemysłowionych. Narody nie mogły dłużej czekać, aż ewolucja wypłeni słabych i głupich; raczej eksperci ułatwiliby proces udoskonalania rasy, przez co większość eugeników miała na myśli białych północnych Europejczyków. Pozytywna eugenika próbowała zachęcać „lepszych” mężczyzn i kobiety do rodzenia lepszego potomstwa. (Galtonowie byli bezdzietni.) Negatywna eugenika poszła znacznie dalej. Proponowano, aby w ogóle zniechęcać „wadliwych” ludzi do rozmnażania się. Wkrótce zaczęły powstawać agencje eugeniczne i ośrodki badawcze. Laboratorium eugeniczne, nazwane później na cześć Galtona, zostało założone w londyńskim University College w 1904 roku. W Stanach Zjednoczonych Charles Davenport utworzył Biuro Rejestracji Eugeniki na Long Island. Prezydent USA Theodore Roosevelt, obawiając się „samobójstwa rasowego”, gorąco aprobował ten rozwijający się ruch mający na celu wyeliminowanie „nienadających się”. Stan Indiana w 1907 roku jako pierwszy przyjął ustawę o sterylizacji eugenicznej. Sprawa Buck przeciwko Bellowi, dotycząca sterylizacji eugenicznej z Wirginii, trafiła do Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych w 1927 r. Przemawiając w imieniu ośmiu z dziewięciu sędziów, Oliver Wendell Holmes Jr. wydał orzeczenie na korzyść stanu. Carrie Buck, zauważył, „jest białą kobietą o słabym umyśle. . . córka matki o słabym umyśle. . . i matką nieślubnego, ułomnego dziecka” i dodał: „Wystarczy trzy pokolenia imbecyli”. Do 1933 roku 28 stanów wysterylizowało ponad 16 000 kobiet, mężczyzn i dzieci, które nie wyraziły na to zgody. W Kanadzie zainteresowanie eugeniką osiągnęło szczyt wśród anglojęzycznych osób podczas Wielkiego Kryzysu, kiedy byli to ludzie biedni a choroba wydawała się niemożliwym ciężarem. Związek Radziecki i wiele krajów europejskich również promowało rodziny sprawniejsze, próbując jednocześnie minimalizować „nienadające się”. Wszędzie biedni i niewykształceni, mniejszości rasowe i etniczne oraz przestępcy w przeważającej mierze skorzystali na „czystce genetycznej”. Jednak nikt nie posunął eugeniki aż do nazistowskich Niemiec, gdzie Hitler skopiował wiele aspektów amerykańskich praktyk eugenicznych i w latach trzydziestych XX wieku uchwalił prawa, które zapowiadały eliminację milionów Żydów, Cyganów, gejów i innych osób uznawanych za nieodpowiednich. W następstwie tych okrucieństw większość organizacji eugenicznych rozwiązała się lub ponownie przemyślała swoje cele. W 1942 r. Sąd Najwyższy potępił przymusową sterylizację przestępców; w 2001 roku Virginia przeprosiła za Bucka i inne interwencje eugeniki. W miarę dramatycznego rozwoju nauk genetycznych etyka doskonalenia genetycznego pozostaje bardzo drażliwym tematem. Pionierki kontroli urodzeń, Margaret Sanger ze Stanów Zjednoczonych i Marie Stopes z Wielkiej Brytanii, były zagorzałymi eugenikami, co doprowadziło współczesnych wrogów aborcji do nieufności wobec podstawowych celów planowania rodziny. Nowe technologie stwarzają widmo inżynierii prenatalnej dla „idealnych” dzieci – koncepcji, której Galton nie przewidział dokładnie, ale prawdopodobnie by ją pochwalił

egzystencjalizm

Egzystencjalizm to ruch głównie filozoficzno-literacki, który zyskał popularność po roku 1930 i dostarcza charakterystycznej interpretacji ludzkiej egzystencji. Kwestia sensu ludzkiej egzystencji ma ogromne znaczenie dla egzystencjalizmu, który opowiada się za tym, aby ludzie tworzyli dla siebie wartość poprzez działanie i przeżywanie każdej chwili w pełni. Egzystencjalizm służy jako protest przeciwko filozofii akademickiej i posiada wrażliwość antysystemową. Kontrastuje zarówno tradycję racjonalistyczną, która definiuje ludzkość w kategoriach zdolności racjonalnych, jak i pozytywizm, który opisuje ludzkość w kategoriach obserwowalnego zachowania. Filozofia egzystencjalna uczy, że istoty ludzkie istnieją w obojętnym, obiektywnym, niejednoznacznym i absurdalnym kontekście, w którym indywidualne znaczenie tworzone jest poprzez działanie i interpretację. Chociaż w ruchu panuje różnorodność myśli, jego myśliciele zgadzają się, że wszystkie jednostki posiadają wolność i odpowiedzialność, aby jak najlepiej wykorzystać życie. Egzystencjaliści podtrzymują zasadę, że „istnienie poprzedza esencję”, spostrzeżenie poczynione przez Jean-Paula Sartre'a (1905–80),

humanistę-ateistę i jedyne samozwańczego „egzystencjalisty”. Zasada ta głosi, że nie ma z góry określonej istoty ludzkiej i że istotą jest to, co człowiek dla siebie wytwarza. Każdy z myślicieli egzystencjalistycznych wypracował jednak własne interpretacje istnienia. Søren Kierkegaard (1813–1855), religijny duński filozof, nazywany „ojcem egzystencjalizmu”, wyznawał wiarę w chrześcijańskiego Boga. Zaatakował abstrakcyjną metafizykę heglowską i światowe samozadowolenie Kościoła duńskiego. Kierkegaard uważał, że indywidualna egzystencja oznacza wycofanie się ze świata, co powoduje indywidualną samoświadomość. Jednostki rozpaczają, gdy konfrontują się z prawdą, że ich skończona egzystencja wyłoniła się w oderwaniu od Boga. Ta rozpacz, rodzi w ten sposób wiarę, pomimo absurdalności tej wiary. Innymi prekursorami filozoficznymi, którzy, jak się uważa, wywarli wpływ na współczesną filozofię egzystencjalistyczną, to św. Tomasz z Akwinu (1224–1274), Błażej Pascal (1623–62), Fiodor Dostojewski (1821–81) i Fryderyk Nietzsche (1844–1900). Niemiecki filozof Martin Heidegger (1889–1976) uważał, że punktem wyjścia filozofii powinno być badanie natury bytu człowieka. W swojej książce *Bycie i czas* (1962) zamierzał sprowokować ludzi do stawiania pytań o naturę ludzkiej egzystencji. Zamierzył, że dzięki takim kwestiom ludzie będą prowadzić pożądane życie i „posiadać autentyczny sposób bycia”. Kilku autorów francuskich wyznawało przekonania egzystencjalistyczne. Urodzony w Paryżu Gabriel Marcel (1889–1973) utrzymywał, że celem filozofii jest wyniesienie ludzkiego myślenia do poziomu umożliwiającego przyjęcie objawienia Bożego. Ukłó termin egzystencjalizm, aby scharakteryzować myśl Sartre'a oraz jego wieloletniej przyjaciółki i współpracownicy Simone de Beauvoir (1908–86). De Beauvoir, paryska pisarka egzystencjalistyczna i feministka, napisała książki *She Came to Stay* (1943) i *The Blood of Others* (1945). Prace te sugerowały, że punkt widzenia innej osoby jest niezbędny, aby jednostka mogła mieć jaźń lub być podmiotem. Jean-Paul Sartre, również pochodzący z Paryża, spopularyzował egzystencjalizm w swoim szeroko znanym wykładzie z 1946 r. „Egzystencjalizm i humanizm”. W wykładzie przedstawiono główne założenia ruchu. Idąc za Sartrem, egzystencjaliści odrzucili pogon za szczęściem, uważając, że jest ona jedynie fantazją klasy średniej. Myśl egzystencjalną Sartre'a najlepiej widać w jego powieściach „*Mdłości*” (1938), uznawanych za manifest egzystencjalizmu, oraz „*Bez wyjścia*” (1943). Myśl egzystencjalna została dalej rozpowszechniona dzięki współpracownikom Sartre'a, do których należeli Maurice Merleau-Ponty (1908–61) i Albert Camus (1913–60). Merleau-Ponty starał się zapewnić nowe rozumienie zjawisk zmysłowych i przededefiniowanie relacji między podmiotem a przedmiotem oraz między jaźnią a światem. Być może najbardziej wpływowi i znani pisarze egzystencjalni XX wieku, Sartre i Camus, również brali udział we francuskim ruchu oporu, pobudzeni okrucieństwami II wojny światowej. Chociaż jedynym samozwańczym egzystencjalistą był Sartre, pozostali myśliciele związani z tym ruchem są z nim kojarzeni ze względu na podobne przekonania. Camus pisał powieści poruszające egzystencjalny problem odnalezienia sensu w pozbawionym sensu świecie i wzięcia odpowiedzialności za tworzenie ludzkiego znaczenia. Opowiadał się za tym, że główną cnotą ludzkości jest umiejętność buntu przeciwko skorumpowanemu i filozoficznie niepożądanemu status quo. Od lat czterdziestych XX wieku ruch ten wywarł wpływ na różnorodność innych dyscyplin, w tym teologię, i myślicieli takich jak Rudolf Bultmann (1884–1976), Paul Tillich (1886–1965) i Karl Barth (1886–1968), których komentarz biblijny z 1933 r. z Listu do Rzymian zainspirowała „odrodzenie Kierkegaarda” w teologii. Zasady egzystencjalizmu weszły do psychologii dzięki pracy Karla Jaspersa (1883–1969) z 1965 r., *General Psychopathology*, i wywarły wpływ na innych psychologów, takich jak Ludwig Binswanger (1881–1966), Otto Rank (1884–1939), R.D. Laing (1927–89) i Wiktora Frankla (1905–97). Inni pisarze wyrażający wątki egzystencjalistyczne to markiz de Sade (1740–1814), Henrik Ibsen (1828–1906), Hermann Hesse (1877–1962), Franz Kafka (1883–1924), Samuel Beckett (1906–89), Ralph Ellison (1914–94), Marguerite Duras (1914–96) i Jack Kerouac (1922–69). Twórczość artystów Alberta Giacomettiego (1901–66), Jacksona Pollocka (1912–56), Arshile'a Gorkiego (1904–48) i Willema de Kooninga (1904–97) oraz filmowców Jeana-Luca Godarda (ur. 1930) i Ingmara Bergmana (1918–2007) zaczęto rozumieć także w kategoriach egzystencjalnych.

emigranci, USA

Od początków istnienia Republiki Stanów Zjednoczonych artyści i pisarze odczuwali potrzebę studiowania, malowania i pisanie w Europie, zachowując jednocześnie obywatelstwo amerykańskie. Dla tych artystów, niepewnych surowości swojego młodego narodu, Europa przez długi czas reprezentowała prawdziwą cywilizację, przesiąkniętą arystokratycznymi tradycjami. Przed 1850 rokiem niektórzy malarze amerykańscy kształcili się w Europie, ale niewielu pozostało poza praktyką. W połowie XIX wieku niektórzy uznali, że pobyt w kraju jest korzystniejszy dla ich kariery. John Singer Sargent i Mary Cassatt spędzili większą część swojej kariery malarskiej w Europie; James McNeill Whistler, który w wieku 21 lat wyjechał do Europy, nigdy nie wrócił do domu. W 1904 roku kalifornijski impresjonista Guy Rose zauważył, że Giverny, w którym mieszkał i malował Claude Monet, zostało opanowane przez amerykańskich artystów. Pod koniec XIX wieku zamożni pisarze, tacy jak Henry James i Edith Wharton, zaczęli osiedlać się w Europie. W 1900 roku Ezra Pound osiedlił się w Londynie, a wkrótce potem Gertruda i Leo Stein opuścili Baltimore i udali się do Paryża, gdzie stali się ważnymi mecenasami sztuki współczesnej. Artyści amerykańscy zrozumieli, że za trendami w sztuce współczesnej (kubizm, fowizm) mogą podążać jedynie wyjazdem do Paryża i w 1913 roku dwóch z nich, Stanton Macdonald-Wright i Morgan Russell, stworzyło ruch zwany synchronizmem, który stosował metody muzyczne kompozycję po malowanie za pomocą koła barw. Była to jedyna jak dotąd szkoła malarstwa nowoczesnego założona przez Amerykanów. Urodzony w St. Louis poeta T. S. Eliot zamieszkał w Londynie po 1914 r. W latach dwudziestych XX wieku artyści, w tym Man Ray i Thomas Hart Benton oraz muzycy George Gershwin i Virgil Thompson, mieszkali w Europie przez dłuższy czas. Napływ pisarzy znacznie przyspieszył, gdy do Europy przybyli pisarze zaangażowani politycznie, aby pomóc Brytyjczykom w I wojnie światowej, a inni, którzy byli za młodzi na służbę wojskową, przybyli po zakończeniu wojny. Wiele osób zainteresowało się salonem prowadzonym przez Gertrude Stein, która na ich określenie ukuła określenie utracone pokolenie. Było to pokolenie zniesmaczone amerykańskim materializmem i pruderią, w tym prohibicją, do której należeli Ernest Hemingway, F. Scott Fitzgerald, John Dos Passos, E.E. Cummings, Djuna Barnes i Thornton Wilder. Emigranci mieli nawet miejsce spotkań w Paryżu w Shakespeare and Company, księgarni prowadzonej przez Amerykankę Sylvię Beach. Krytyk literacki Malcolm Cowley opisał emigrację w latach dwudziestych XX wieku jako rytuał przejścia oparty na założeniu, że „twórczy artysta to... . niezależny od wszelkich miejscowości, narodów i klas.” Szczególnie Afroamerykanie uważali Europę za schronienie przed dyskryminacją rasową. Pisarze z Harlem Renaissance Langston Hughes, Claude McKay i Countee Cullen mieszkali w Europie w latach dwudziestych XX wieku, podobnie jak tancerka Josephine Baker. Wielki Kryzys zmusił wielu emigrantów do domu; Wyjątkiem był skandalista, pisarz Henry Miller, który dekadę spędził we Francji. Po II wojnie światowej pisarze nadal emigrowali. Afroamerykanie Richard Wright i James Baldwin podróżowali, aby uniknąć dalszej bigoterii; inni, jak Irwin Shaw, William Styron i kilku autorów beatów odeszło, aby uniknąć ekscesów amerykańskiej czerwonej paniki. Pisarze, podobnie jak wielu innych Amerykanów, starając się uniknąć poboru do wojska, przesiedzieli wojnę w Wietnamie w Kanadzie i Europie. Obecnie, jak zauważa historyk Michel Fabre, ekspatriacja zaczęła odnosić się do „mieszkania za granicą” i nie ma żadnych cech charakterystycznych wygnania

era watażków w Chinach (1916–1927)

Chociaż era watażków w Chinach trwała oficjalnie zaledwie dziesięć lat, jej korzenie sięgają późnej dynastii Qing (Ch'ing) i przetrwały po roku 1927. Watażka, junfa (chun-fa) po chińsku, był dowódcą wojskowym z osobistą armią rządzącą autonomicznie nad regionem. Władcy stanowili zróżnicowaną grupę; niektórzy byli dobrze wykształceni, inni nie, na przykład Zhang Zolin (Chang TsoLin), który zaczynał jako bandyta, i Feng Yuxiang (Feng Yu-hsiang), który zaciągnął się jako niepiśmienny chłopiec.

Niektórzy żywili ambicje narodowe, inni zadowalali się byciem „lokalnymi cesarzami”. Jednakże wszystkich watażków łączyło kilka ważnych cech: osobista armia powiązana z bliskimi powiązaniem między ważnymi oficerami; zapewnić kontrolę nad terytorium i jego dochodami, co zapewniało niezależność; oraz sojusze z innymi watażkami, aby zapewnić bezpieczeństwo lub równowagę sił. Początki osobistych armii lub milicji sięgają połowy XIX wieku, kiedy szalały bunty na dużą skalę, a Armie Sztandaru i Zielonego Standardu rządu Qing okazały się niewystarczające. Niezłomni obrońcy dynastii, tacy jak Zeng Guofan (Tseng Kuo-fan), przezwyciężyli kryzys, tworząc w swoich rodzimych prowincjach osobiste armie, które pokonały rebeliantów i przywróciły porządek. Po rażącej porażce w wojnie chińsko-japońskiej (1894–1895) rząd Qing zlecił wschodzącej gwiazdzie Yuan Shikai (Yuan Shih-k'ai) wyszkolenie Nowej Armii, zwanej także Armia Beiyang (Pei-yang). Lojalność tej armii wobec Yuana umożliwiła mu abdykację dynastii Qing w 1912 roku i zmuszenie ojca rewolucji Sun Yat-sena do oddania Yuanowi prezydentury nowej Republiki Chińskiej. Armia ta zachowała spójność pod rządami Yuana, ale rozpadła się po jego śmierci w 1916 r. Wśród podwładnych Yuana wyłoniły się dwie frakcje: Klika Chihli pod dowództwem Feng Guozhanga (Feng Kuo-chang) i Klika Anhui pod dowództwem Duana Qirui (Tuan Chi-jui). Na czele innej potężnej kliki watażków stał Zhang Zolin z Mandżurii. Inne mniejsze grupy watażków obejmowały te, na których czele stał Yen Xishan (Yen Hsi-shan) z prowincji Shanxi (Shansi), Feng Yuxiang z prowincji północno-zachodnich oraz duet wujów i siostrzeńców o przydomku Liu, którzy kontrolowali prowincję Syczuan (Szechuan). Dosłownie setki wojen toczono pojedynczo i w koalicji pomiędzy watażkami, na skalę od lokalnej po narodową. Podczas gdy większość watażków akceptowała ostateczne zjednoczenie Chin jako nieuniknione, każdy z nich chciał w okresie przejściowym cieszyć się swoją władzą i ją rozszerzać, tworzyć koalicje, aby odłożyć ostateczne zjednoczenie i być może ostatecznie wyłonić się jako zjednoczyciel. W ten sposób tworzyli sojusze, zwykle niestabilne, i szukali zagranicznych pożyczek, a czasem ochrony, za którą byli gotowi sprzedać chińskie interesy. Rząd centralny w Pekinie (Being) był w tej epoce niestabilny i bezsilny: głową państwa było siedmiu mężczyzn, którzy byli albo dominującym watażką kontrolującym wówczas region stołeczny, albo ich pełnomocnikami. Konstytucja wczesnej republiki i parlament stały się zabawkami rządzącej kliki. Era watażków przyniosła do Chin skrajny chaos. Wojskowi zastąpili urzędników cywilnych, a stałe podatki zastąpiono przymusowymi daninami, mającymi zaspokoić niekończące się żądania dochodów. Paradoksalnie ten gorzki okres w historii Chin zapewnił różnorodność intelektualną i eksperymenty, które doprowadziły do rewolucji intelektualnej, ożywienia Kuomintangu, czyli Partii Nacjonalistycznej, i powstania Komunistycznej Partii Chin. Era ta zakończyła się triumfem Ekspedycji Północnej dowodzonej przez Czang Kaj-szeka z Kuomintangu w 1928 roku.

era ustępstw

W październiku 1925 roku przedstawiciele Wielkiej Brytanii, Francji, Belgii i Włoch spotkali się w Locarno w Szwajcarii, aby uregulować powojenne rozszczenia terytorialne w Europie Wschodniej i normalizować stosunki dyplomatyczne z Weimarskimi Niemcami. Niemcy dążyły także do ustanowienia gwarancji chroniących swoje zachodnie granice, zgodnie z postanowieniami traktatu wersalskiego kończącego I wojnę światową. Na mocy paktu z Locarno Niemcy, Francja i Belgia zgodziły się nie atakować siebie nawzajem, podczas gdy Wielka Brytania i Włochy podpisały jako poręczyciele porozumienia. W związku z tym wszystkie strony zobowiązały się do pomocy, jeśli Niemcy, Francja czy Belgia podejmą jakiegokolwiek agresywne działania przeciwko komukolwiek z nich. Dodatkowo Niemcy zgodziły się z Francją, Belgią, Polską i Czechosłowacją na dyplomatyczne rozstrzygnięcie wszelkich sporów za pośrednictwem Ligi Narodów, a Francja zapewniła Polsce i Czechosłowacji wzajemną pomoc w przypadku niemieckiego ataku. Na mocy traktatu wersalskiego Niemcy zostały zmuszone do rozbrojenia, utraciły wszelkie zdobycze terytorialne i musiały zapłacić odszkodowania w ramach przyznania się do winy za rozpoczęcie wojny. Niemcy byli oburzeni traktatem, uważając go za zbyt surowy i poniżający. Wielu obwinało traktat za naruszenie gospodarki Niemiec do tego stopnia, że do

1923 r. Republika Weimarska nie była w stanie wypłacić wymaganych odszkodowań. Sytuacja pogorszyła się, gdy w latach trzydziestych XX wieku uderzył Wielki Kryzys, zwiększając i tak już ponurą presję społeczno-gospodarczą w kraju. W rezultacie Niemcy stanęli w obliczu całkowitej dezintegracji swojego społeczeństwa, ponieważ większość obywateli rozczarowała się przyszłością kraju. Po objęciu urzędu kanclerskiego w styczniu 1933 r. Adolf Hitler zabiegał o zmiany w traktacie, które umożliwiłyby utworzenie niemieckiego lebensraum (przestrzeni życiowej). Mając to na uwadze, Hitler formalnie odrzucił Traktat Wersalski w marcu 1935 roku, wykorzystując go zarówno jako kozła ofiarnego, jak i propagandę zła narodu. Przystąpił do restrukturyzacji gospodarki i, co ważniejsze, dozbierania wojska z naruszeniem traktatu. Zwiększyła się produkcja przemysłowa i usprawnienia społeczne, czego skutki były zarówno pozytywne, jak i negatywne: stopa bezrobocia spadła w związku z kontynuacją projektów związanych z produkcją broni i budownictwem, podczas gdy inflacja wzrosła z powodu manipulacji walutą i wydatków deficytowych. Niemieckie wojsko (Wehrmacht) przywróciło pobór do wojska, co pomogło jeszcze bardziej obniżyć stopę bezrobocia, i zreorganizowało się, włączając nową marynarkę wojenną, Kriegsmarine i siły powietrzne Luftwaffe – co stanowiło poważne naruszenie Wersalu. Hitler argumentował, że zbrojenia są koniecznością dla trwałego bezpieczeństwa Niemiec. W tamtym czasie europejscy przywódcy uważali, że takie ulgi po prostu naprawiają pewne krzywdy, które zwycięzcy wyrządzili w następstwie brutalnej wojny światowej; w związku z tym Niemcy nie spotkały się z żadnymi konsekwencjami poza formalnymi protestami. Kiedy w 1936 roku Francja i Związek Radziecki podpisały traktat sojuszniczy, cele Hitlera nabrały jeszcze większego znaczenia. W odpowiedzi na traktat francusko-sowiecki Hitler nalegał na stacjonowanie wojsk niemieckich w Nadrenii. Zgodnie z traktatem wersalskim cały obszar Nadrenii został zdemilitaryzowany, aby służyć jako bufor między Niemcami a Francją, Belgią i Luksemburgiem. Do 1930 r. Siły alianckie całkowicie się wycofały na mocy traktatu, który w równym stopniu zabraniał siłom niemieckim wkraczania na ten obszar. Co więcej, alianci mogliby ponownie zająć to terytorium, gdyby tak było, jednostronnie stwierdzili, że Niemcy w jakikolwiek sposób naruszyły traktat. Francja nie była przygotowana militarnie na kwestionowanie jakichkolwiek roszczeń do tego terytorium bez pomocy brytyjskiej. Wielka Brytania nie mogła zapewnić takiego wsparcia. W rezultacie oba kraje nie miały innego wyjścia, jak tylko pozwolić Niemcom na odzyskanie regionu. W ten sposób oficjalnie narodziła się polityka ustępstw wobec Niemiec za czasów brytyjskiego premiera Stanleya Baldwina (1935–1937), choć rozpoczęła się już za jego poprzednika Ramseya McDonalda (1929–1935). Kierując się rosnącym ruchem pacyfistycznym, zarówno Ramsey, jak i Baldwin zdali sobie sprawę, że konsensus narodowy nie sprzyja działaniom militarnym. Pomimo nacisków ze strony zagorzałych krytyków, takich jak Winston Churchill, który zdawał sobie sprawę z niebezpieczeństw związanych z niemieckimi zbrojeniami, obaj byli zdeterminowani, aby uchronić kraj przed wojną. Ambicje Hitlera wzrosły. Nie chcąc pomagać rządowi republikańskiemu, Baldwin zainicjował pakt o nieinterwencji z 27 krajami, w tym z Niemcami i Włochami. Pomimo tego, że byli sygnatariuszami, Hitler i włoski Benito Mussolini, z naruszeniem porozumienia, wystali broń i żołnierzy, aby wesprzeć generała Francisco Franco i jego siły nacjonalistyczne. W grudniu oba kraje w pełni zaangażowały się w konflikt hiszpański, uzgodniony dwa miesiące wcześniej sojusz, znany jako Oś, mający na celu umocnienie ich pozycji w Europie. Wykorzystując wojnę jako sprawdzian swoich sił zbrojnych i metod, zwłaszcza taktyki Luftwaffe i blitzkriegu, Niemcy pokazały, jak daleko zaawansowane są ich wysiłki remilitaryzacyjne. 26 kwietnia 1937 roku miasto Guernica stało się symbolem i zapowiedzią niemieckiego postępu. Siły niemieckie i włoskie we wspólnej operacji rozpoczęły kampanię bombową na miasto. Atak nastąpił tak szybko, że wyglądał jak jeden ciągły atak, którego jedynym celem było całkowite zniszczenie ludności cywilnej. Jednak po wojnie do miasta przybyło kilka tysięcy uchodźców; według wszelkich szacunków liczba zabitych wynosiła blisko 1700, głównie kobiety, dzieci i osoby starsze, a ponad dwie trzecie miasta było w ruinie

ANSCHLUSS

W miarę jak państwa Osi w dalszym ciągu udzielały wsparcia Hiszpanii, Hitler zmusił swoją rodzimą Austrię do politycznego zjednoczenia (Anschluss) z Niemcami w marcu 1938 r. Pomimo zakazu unii Niemiec i Austrii zawartego w traktacie wersalskim, reakcja aliantów na Anschluss była ponownie jedynie formalne protesty dyplomatyczne. Miesiąc wcześniej, 12 lutego, kanclerz Austrii Kurt Schuschnigg spotkał się z führerem w Berchtesgaden w Bawarii. Hitler zażądał zniesienia zakazu działalności Austriackiej Partii Nazistowskiej i umożliwienia jej udziału w rządzie, w przeciwnym razie Austrii groziłaby odwet militarny ze strony Niemiec. Nie mając wielkiego wyboru, Schuschnigg spełnił żądania, powołując do swojego gabinetu dwóch nazistów, Arthura Seyssa-Inquarta i Edmunda Glaise-Horstenau. Zapowiedział także referendum w celu podjęcia decyzji o niepodległości lub unii z Niemcami – taktyka przeciągnięcia mająca na celu zachowanie austriackiej autonomii. Jednak stopniowe uzurpowanie sobie władzy przez nowo mianowanych ministrów Schuschnigga i naciski ze strony Niemiec – w postaci ultimatum ze strony Hitlera grożącego pełną inwazją – zmusiły Schuschnigga do przekazania władzy Seyss-Inquartowi i Austriackiej Partii Nazistowskiej. Kiedy Hitler dalej groził inwazją, Miklas niechętnie się zgodził. 12 marca niemiecka 8 Armia Wehrmachtu wkroczyła do Wiednia, aby wymusić Anschluss, nie napotykając żadnego oporu ze strony Austriaków. Wielu Austriaków udzieliło poparcia Anschlussowi z ulgą, że uniknęli potencjalnie brutalnego konfliktu z Niemcami. Inni uciekli z kraju w obawie przed przejściem władzy przez nazistów. Austria była dopiero początkiem. Kiedy w maju 1937 r. Neville Chamberlain został premierem Wielkiej Brytanii, kontynuował politykę ustępstw kultywowaną przez jego dwóch poprzedników. Uważał, że kontynuacja zgody na zmiany Traktatu Wersalskiego może zapobiec kolejnej wojnie z Niemcami. W tym celu Chamberlain, Édouard Daladier z Francji i Benito Mussolini z Włoch spotkali się z Hitlerem w Monachium w Niemczech we wrześniu 1938 r., aby rozstrzygnąć spór dotyczący niemieckojęzycznego Sudetów, do którego rościły sobie zarówno Czechosłowacja, jak i Niemcy. Hitler twierdził, że rząd czeski źle traktował Niemców sudeckich w Czechosłowacji, pomimo braku dowodów na takie traktowanie i stanowczych zaprzeczeń ze strony urzędników państwowych; ten sam argument wysunięto w odniesieniu do mniejszości niemieckich mieszkających na Węgrzech i w Polsce. Wykorzystując napięcia etniczne jako pretekst do zdobycia przyczółka w Europie Wschodniej, Niemcy zażądały włączenia regionu do nazistowskich Niemiec. Alianci wezwali rząd czeski do zastosowania się. W tzw. Układzie z Monachium strony zgodziły się 29 września 1938 r. bez czeskiej reprezentacji na przekazanie Sudetów pod kontrolę niemiecką. Warunki porozumienia przewidywały przyznanie osadnictwa niemieckiego w regionie, przy czym Niemcy nie domagały się dalszych roszczeń do ziem czeskich. Triumfując, że sytuacja została rozwiązana i zdecydowanie uniknięto wojny, Chamberlain i Daladier wrócili do Anglii i Francji, oświadczając, że pokój został zachowany. Czując się opuszczona przez swoich sojuszników, zwłaszcza Francję, Czechosłowacja nie miała innego wyjścia, jak tylko skapitulować przed Hitlerem. Gdy wojska niemieckie wkroczyły na nowo nabyte terytorium, ludność czeska uciekła do środkowej Czechosłowacji. Sześć miesięcy później Niemcy złamały porozumienie monachijskie, dokonując inwazji na samą Czechosłowację. Pomimo sojuszu z Francją i Związkiem Radzieckim żadne z nich nie przyszło Czechosłowacji z pomocą. Główną motywacją Hitlera do inwazji było zajęcie czeskich obiektów przemysłowych. Jednakże zamiary Hitlera dotyczące inwazji na Polskę po zerwaniu negocjacji w sprawie koncesji terytorialnych uznały za konieczne wyeliminowanie w pierwszej kolejności Czechosłowacji. W związku z tym 15 marca 1939 roku wojska niemieckie wkroczyły do stolicy Czech, Pragi, ogłaszając regiony Czech i Moraw niemieckim protektoratem. Chamberlain i narody sprzymierzone znalazły się teraz w poważnym międzynarodowym impasie. Udzielili Hitlerowi ustępstw, bez żadnych konsekwencji, gdy Niemcy naruszyły porozumienia. Jeżeli Hitler miałby kontynuować ten sposób działania, alianci znaleźliby się w trudnej sytuacji, jeśli chodzi o inne zobowiązania międzynarodowe. W szczególności zarówno Wielka Brytania, jak i Francja zobowiązały się do pomocy Polsce w przypadku inwazji Niemiec. Scenariusz stał się rzeczywistością, gdy Niemcy zaatakowały Polskę 1 września 1939 r. W ostatecznej próbie zapobieżenia wojnie Wielka Brytania i

Francja składały formalne ostrzeżenia i protesty dyplomatyczne przeciwko inwazji, ale bezskutecznie. W rezultacie, pomimo porozumienia radziecko-niemieckiego, oba kraje zostały zmuszone do wypowiedzenia Niemcom wojny

Ebadi, Shirin

(1947–) irańska działaczka na rzecz praw człowieka

Shirin Ebadi jest działaczką na rzecz demokracji i praw człowieka oraz prawniczką. Urodziła się w północno-zachodnim Iranie w 1947 r. w szyickiej rodzinie muzułmańskiej i studiowała prawo na uniwersytecie w Teheranie. W 1975 roku została pierwszą kobietą sędzią w Iranie i została mianowana prezydentem miasta Teheran. Po rewolucji islamskiej w 1979 r. wszystkie sędziny, w tym Ebadi, zostały usunięte ze składu i powierzone im obowiązki biurowe. Ebadi zrezygnowała w ramach protestu i pisała dla irańskich czasopism książki i artykuły na temat praw człowieka, w szczególności praw dzieci i kobiet. Po wielu latach zmagania, w 1992 roku Ebadi zdobyła licencję prawniczą i otworzyła własną praktykę. Jest znana z podejmowania spraw na szczeblu krajowym, broniąc działaczy liberalnych i dysydenckich. W 2000 roku została aresztowana i osadzona w więzieniu za „niepokojenie opinii publicznej”, na co skazano ją na karę więzienia w zawieszeniu i zakaz wykonywania zawodu prawnika (zastrzeżenie później zniesiono). Prowadzi kampanię na rzecz wzmocnienia praw kobiet i dzieci, opowiadając się za postępową wersją islamu. Jej obrona prawna w kontrowersyjnych sprawach, proreformatorska postawa i otwarte poglądy spowodowały, że konserwatywni duchowni w Iranie otwarto się jej sprzeciwiają. W 2003 roku Ebadi była pierwszą muzułmanką i Irańską laureatką Pokojowej Nagrody Nobla za wysiłki na rzecz promowania demokracji i praw człowieka zarówno w kraju, jak i za granicą. Wykłada prawo na Uniwersytecie w Teheranie, pisze książki i artykuły oraz prowadzi prywatną praktykę prawniczą. Jej książki to m.in. Prawa dziecka (1993), Tradycja i nowoczesność (1995), Prawa kobiet (2002) oraz Przebudzenie Iranu: wspomnienia rewolucji i nadziei (2006).

Equal Rights Amendment

Poprawka dotycząca równych praw (ERA), zaproponowana po raz pierwszy w Kongresie Stanów Zjednoczonych w 1923 r., gwarantuje równość praw wszystkim ludziom w Stanach Zjednoczonych. Za poprawką tę opowiadają się grupy kobiet od 1920 r. Po Wielkim Kryzysie i II wojnie światowej powstanie drugiego, bardziej zakrojonego na szeroką skalę ruchu na rzecz praw kobiet doprowadziło do ponownego rozważenia poprawki mającej na celu zapewnienie kobietom prawa do równych wynagrodzeń i równego traktowania w ramach prawa. W latach 70. i 80. Kongres zatwierdził poprawkę, ale niewystarczająca liczba stanów nie ratyfikowała jej do konstytucji. Upadek ERA w 1982 r. był politycznym krokiem wstecz. Historycznym punktem zwrotnym w zakresie zwiększonych praw kobiet była Konwencja w Seneca Falls z 1848 r., będąca wyraźnym wezwaniem zaniepokojonych kobiet do reszty kraju w celu uzyskania zwiększonych praw. Jedność konwencji została szybko zachwiana przez wojnę domową i późniejsze uchwalenie Czternastej Poprawki, która miała nadać prawa i wolności wyzwolonym niewolnikom. Organizacje kobiet spierały się jednak o to, jak luźno można interpretować poprawkę i czy taka równość została zapewniona czarnym kobietom, gdyby Konstytucja nie przewidywała praw białych kobiet. Prawne interpretacje praw kobiet w Stanach Zjednoczonych stały się bardziej wyrafinowane na początku XX wieku, gdy Sąd Najwyższy uznał za stosowne zająć się kwestiami pracy. W sprawie Lochner przeciwko Nowym Jorku (1905) Sąd Najwyższy orzekł, że liczba godzin przepracowanych przez kobiety nie ma związku z utrzymaniem zdrowia publicznego. Jednak w sprawie Muller przeciwko Oregonowi (1908) Sąd Najwyższy orzekł na korzyść 10-godzinnego dnia pracy przyjętego przez legislaturę stanu Oregon i mającego na celu uregulowanie przemysłu z korzyścią dla pracowników. Pierwsze protesty przeciwko wyborom rozpoczęły się przed Białym Domem w styczniu 1917 r., a pod ich przewodnictwem przyszły członkinie Narodowej Partii Kobiet (NWP), w tym

orędowniczka równości praw Alice Paul. Agitacja kobiet oddana sprawie prawa wyborczego kobiet i praw do godziwych wynagrodzeń zakończyła się sukcesem, ponieważ w 1920 r. ratyfikowano dziewiętnastą poprawkę. Nawet po tym sukcesie powstał poważny rozłam między aktywistami takimi jak Paul, którzy zabiegali o szybsze postępy dla kobiet, oraz doświadczeni profesjonalści, tacy jak Carrie Chapman Catt i Florence Kelly. Catt i Kelly obawiały się, że program NWP jest zbyt dalekosiężny i szkodliwy dla postępu już osiągniętego na rzecz kobiet w obszarach kontroli sądowej i ustawodawstwa dotyczącego płacy minimalnej. W latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku doszło do kilku faz bitwy między NWP a innymi grupami kobiet – obejmowały wahania co do tego, czy poprawka dotycząca równych praw będzie skuteczna, czy ustawodawstwo ochronne dla kobiet należy uwzględnić w drodze poprawki oraz czy sądy powinny aktywniej zapewniać równość kobiet. NWP pozostała aktywna nie tylko w pracy na rzecz poprawki dotyczącej równych praw, ale także w tworzeniu lepszego środowiska pracy dla kobiet w Stanach Zjednoczonych i rozszerzaniu równych praw na cały świat. Jednak NWP nie udało się osiągnąć wielu swoich celów z powodu taktyki silnej ręki stosowanej przez bardziej konserwatywne grupy w Stanach Zjednoczonych, bardziej konserwatywne rządy na całym świecie oraz dewastację Wielkiego Kryzysu. Idea nowelizacji równych praw nie została utracona wraz ze zmniejszającym się wpływem NWP. Na każdej sesji Kongresu od 1923 r. do uchwalenia ERA w 1982 r. wprowadzano poprawkę dotyczącą równych praw ze względu na płeć. Partia Republikańska włączyła do swojej platformy z 1940 roku dość postępowy element. Senat Stanów Zjednoczonych trzykrotnie uchwalał poprawkę dotyczącą równych praw – w 1949, 1953 i 1959 r. – ale za każdym jej fragmentem wkradł się niemożliwy do pogodzenia dodatek wyłączający z poprawki istniejące ustawodawstwo dotyczące płci. Okres między Wielkim Kryzysem a powstaniem feminizmu był okresem powolnego postępu w kierunku akceptacji społecznej dla ERA. Rozwój ruchu feministycznego w latach sześćdziesiątych był szeroki i szybko dobrze zorganizowany. Ruch obejmował wszystkie aspekty życia kobiet w Stanach Zjednoczonych. Ekspresja seksualności kobiet stała się tematem dyskusji po opublikowaniu w 1963 r. książki Betty Friedan *Feminist Mystique*. Wynalezienie w 1960 r. rynkowej pigułki antykoncepcyjnej sprawiło, że kontrola kobiety nad własnym ciałem stała się ważnym aspektem zdrowia publicznego. Utworzenie Krajowej Organizacji Kobiet w 1966 roku i jej szybka akceptacja wśród innych grup lobbujących dało ruchowi feministycznemu organizację polityczną, która w ciągu kilku lat nie będzie miała sobie równych. Poprawka dotycząca równych praw była kilkakrotnie uchwalana w latach 70. XX wieku przez Izbę Reprezentantów, ale nie została poddana procesowi ratyfikacji. W sierpniu 1970 r. Izba przyjęła ERA 352-15, a jesienią 1971 r., za poparciem przedstawicielki Marthy Griffins (D-MI), Izba przyjęła ERA 354-23; posunięto się dalej dzięki zatwierdzeniu przez Kongres w 1972 r. Jednak dopiero w 1982 r. po legislacyjnym zatwierdzeniu ERA nastąpił proces ratyfikacji. Poprawka nie powiodła się, gdy ratyfikowało ją tylko 13 legislatur stanowych. Jedną z przyczyn niepokoju opinii publicznej wobec nowelizacji był aktywizm antifeministek, takich jak Phyllis Schlafly, które uznały nowelizację za niepotrzebne ćwiczenie i stratę energii dla kobiet. Jednakże proces nowelizacji oraz wzrost feminizmu i antifeminizmu otworzyły dialog na temat kwestii kobiet i prawnych interpretacji równych praw w już istniejących poprawkach

Erytrea

Erytrea to kraj afrykański leżący wzdłuż południowo-zachodniego wybrzeża Morza Czerwonego i na północny wschód od Etiopii. Jej stolicą i największym miastem jest Asmara. Erytrea uzyskała niepodległość od Etiopii w 1993 roku. Zróżnicowana populacja kraju mówi wieloma językami i odzwierciedla wiele kultur. Około połowa mieszkańców to chrześcijanie, a około połowa to muzułmanie. Pomimo tej różnorodności w Erytrei nie było zbyt wielu konfliktów wewnętrznych, po części dlatego, że większość frakcji zjednoczyła się w walce o niepodległość od Etiopii. Region Erytrei był jednym z pierwszych obszarów w Afryce, w którym uprawiano rośliny uprawne i udomowiono zwierzęta. Pierwsi ludzie zajmowali się także szeroko zakrojonym handlem z portów Morza Martwego

w Erytrei. W IV wieku Erytrea była stosunkowo niezależną częścią imperium Aksum. W XVI wieku obszar ten stał się częścią Imperium Osmańskiego, a w 1890 roku stał się kolonią włoską. Rządy włoskie trwały do II wojny światowej, kiedy Wielka Brytania podbiła to terytorium w 1941 r. W 1952 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) zatwierdziła federację Erytrei i Etiopii, próbując rozstrzygnąć spór między roszczeniami Etiopii dotyczącymi praw do ziemi a pragnieniem Erytrei niezależność. Cesarz Etiopii, Haile Selassie, szybko podjął działania mające na celu zakończenie federacji i aneksję Erytrei jako prowincji. Erytrea rozpoczęła wojnę o niepodległość od długotrwałej dominacji innych krajów. Front Wyzwolenia Erytrei (ELF) powstał w 1958 r. i zainicjował zbrojny opór w 1961 r. Następane trzy dekady wypełnione były zaciekłymi działaniami wojennymi, zanim Erytrea ostatecznie uzyskała niepodległość w 1993 r. W latach 70. XX w., częściowo z powodu wewnętrznych konfliktów w ELF wyłoniła się nowa, ściślej zorganizowana grupa – Ludowy Front Wyzwolenia Erytrei (ELPF). Grupa ta stała się dominująca w walce z rządami Etiopii. Związek Radziecki i Kuba przybyły z pomocą nowemu reżimowi w Etiopii po obaleniu Haile Selassie w 1974 r., ale sojusz nie był w stanie zdominować wiejskich okręgów Erytrei. Do 1980 r. ELPF zwiększała swoją kontrolę nad kolejnymi obszarami, by w latach 1990–91 objąć w posiadanie dwa główne miasta, w tym stolicę. W tym momencie wiele innych krajów uznało ELPF za rząd tymczasowy. Etiopia i Erytrea zgodziły się na zorganizowanie w 1993 r. referendum w sprawie niepodległości, co zaowocowało niemal jednogłówną aprobatą dla tej inicjatywy. W maju 1993 roku Organizacja Narodów Zjednoczonych przyjęła Erytreę do członkostwa i przyznała czteroletni okres przejściowy na utworzenie konstytucji. ELPF zdominowała pierwsze lata niepodległości, a Isaias Afwerki – były sekretarz generalny ELPF – został wybrany pierwszym przewodniczącym Zgromadzenia Narodowego. Konstytucja, formalnie zatwierdzona w 1997 r., ale jeszcze nie wdrożona, określa rząd kierowany przez Zgromadzenie Narodowe – którego członkowie wybierani są na pięcioletnią kadencję – prezydenta i sąd najwyższy. Prezydent ma ogromną władzę, ponieważ mianuje członków Sądu Najwyższego i administratorów każdego z sześciu regionów Erytrei. Jedyną legalną partią polityczną jest Ludowy Front na rzecz Demokracji i Sprawiedliwości (dawniej ELPF). Wybory do Zgromadzenia Narodowego zaplanowane na rok 2001 zostały przełożone na czas nieokreślony. Niepodległość i demokratyczny rząd Erytrei są zagrożone przez szereg czynników, w tym przez sam rząd oraz szkody gospodarcze i fizyczne długiej wojny o niepodległość. W latach 70. i 80. XX w. natura zadała Erytrei niszczycielskie ciosy w postaci susz i głodu. Ponadto rząd prowadził politykę, która doprowadziła do zaangażowania w kilka wojen. Erytrea wielokrotnie walczyła z Sudańczykami. Siły erytrejskie najechały wyspę Hanish al Kabir na Morzu Czerwonym, będącą własnością Jemenu, w 1995 r. i zgłosiły roszczenia do niej. Arbitraż rozstrzygnął spór na korzyść Jemenu w 1998 r. Konflikt, który doprowadził do śmierci tysięcy ludzi, wybuchł ponownie w 1998 r. między Etiopią a Erytreą na spornym terytorium. W 2000 roku oba kraje zgodziły się na zawieszenie broni, ale formalne porozumienie w sprawie granic między nimi nie zostało zatwierdzone. Siły pokojowe ONZ zlokalizowane w Erytrei w dalszym ciągu patrolowały tymczasową strefę bezpieczeństwa o szerokości 25 mil wzdłuż granic obu krajów. Erytrea, posiadająca mniej niż 5 procent gruntów ornych, w dalszym ciągu boryka się z poważnymi problemami gospodarczymi i ekologicznymi wynikającymi z wylesiania, erozji gleby, nadmiernego wypasu i zniszczonej infrastruktury.

Etiopia, Federalna Republika Demokratyczna

Federalna Demokratyczna Republika Etiopii położona jest we wschodniej Afryce, w regionie zwanym Rogiem Afryki. Jej stolicą jest Addis Abeba. Kraj ten graniczy od zachodu i północnego zachodu z Sudanem, od południa z Kenią, od wschodu i południowego wschodu z Somalią, a od wschodu z Dżibuti i Erytreą. Etiopia ma powierzchnię 1 221 900 kilometrów kwadratowych. Jej topografia składa się z surowych gór i odizolowanych dolin. Obejmuje cztery główne regiony geograficzne z zachodu na wschód: płaskowyż etiopski, wielka dolina rowów, płaskowyż somalijski i płaskowyż Ogaden. Różnorodność terenu Etiopii determinuje regionalne różnice klimatyczne. Ten kraj ma trzy strefy

klimatyczne: bardzo chłodny obszar, gdzie temperatury wahają się od bliskich zera do 16°C; strefa umiarkowana; oraz obszar gorący, charakteryzujący się zarówno klimatem tropikalnym, jak i suchym, gdzie temperatury wahają się od 27°C do 50°C. W półsuchej części regionu opady atmosferyczne wynoszą mniej niż 500 milimetrów rocznie i jest ona bardzo podatna na suszę. Do najważniejszych obecnych problemów środowiskowych należą wylesianie, nadmierny wypas, erozja gleby, pustynnienie, wodochłonne rolnictwo i złe zarządzanie, które przyczyniają się do niedoborów wody na niektórych obszarach. Kolejnym problemem, przed którym stoi kraj, jest ciągła utrata różnorodności biologicznej oraz zagrożenie dla ekosystemu i środowiska. Ludność Etiopii to głównie wieś, a jej roczna stopa wzrostu jest wysoka. W 2004 roku Organizacja Narodów Zjednoczonych oszacowała populację Etiopii na ponad 70 milionów. W Etiopii istnieje ponad 70 odrębnych grup etnicznych. Do głównych grup należą Oromo, którzy stanowią 40 procent populacji; Amhara – 25 procent; i Tygrys – 12 proc. Mniejsze grupy to Gurage (3,3 proc.); Ometo – 2,7 proc.; Sidamo – 2,4 proc.; i inne mniejszości etniczne. Ponad połowa Etiopczyków, czyli 53 procent populacji, to chrześcijanie (ortodoksi), a około 31 procent to muzułmanie; istnieją również inne rdzenne wierzenia plemienne. Etiopia jest jednym z najstarszych krajów Afryki. Choć w okresie kolonialnym Etiopia była uważana za strategicznie ważne terytorium przez supermocarstwa, monarchia Etiopii zachowała wolność. Wyjątki dotyczyły najazdu włoskiego w latach 1895–1896 i okupacji podczas II wojny światowej. W okresie zimnej wojny w 1974 r. junta wojskowa obaliła cesarza Haile Selassie i utworzyła państwo socjalistyczne, które utrzymywało stosunki ze Związkiem Radzieckim. Po długim okresie przemocy, masowych problemach z uchodźcami, głodzie i zapaści gospodarczej, w 1991 r. reżim upadł w wyniku koalicji sił rebeliantów, Etiopskiego Ludowo-Rewolucyjnego Frontu Demokratycznego (EPRDF). W 1994 r. zatwierdzono nową konstytucję, a w 1995 r. odbyły się pierwsze wielopartyjne wybory w Etiopii. Na szczeblu międzynarodowym Etiopia była zaangażowana w kilka sporów.

Konflikt Etiopia-Erytrea

W 1889 roku Etiopia oddała kontrolę nad swoją kolonią Włochom, jednak w latach 1941-1952 kraj ten znalazł się pod administracją brytyjską. Podpisano porozumienie i oba kraje utworzyły federację. Jednak 10 lat później Haile Selassie zniósł go i narzucił władzę cesarską w całej Erytrei, która stała się prowincją, wywołując serię ataków partyzanckich. W 1991 r. w Erytrei powołano rząd tymczasowy, a w 1993 r. uzyskała ona niepodległość. Jednak granica między Etiopią a Erytreą nigdy nie została dokładnie wytyczona. I tak w 1998 roku siły erytrejskie zajęły sporne etiopskie miasto Badme i rozpoczęła się nowa wojna, która trwała do 2000 roku, kiedy oba kraje podpisały traktat. Pomimo międzynarodowej komisji, która wytyczyła granicę, stosunki między nimi pozostają wrogie.

Konflikt Etiopia-Somalia

Etiopia zawsze zabiegała o dostęp do morza i liczyła na to, że Somalia zjednoczy swoje terytorium. Somalia rościła sobie pretensje do regionu Ogaden, zamieszkanego w większości przez somalijskie grupy etniczne. W czasie konfliktu z Erytreą Etiopia kontrolowała niemal cały region, co doprowadziło do zerwania stosunków dyplomatycznych. W 1988 roku, po 11 latach ciągłej konfrontacji, Etiopia usunęła wojska z granicy z Somalią, przywróciła stosunki dyplomatyczne i podpisała traktat pokojowy. Jednak centralny odcinek granicy Etiopii z Somalią nigdy nie został w pełni wyznaczony i ma jedynie tymczasowy charakter. Również Etiopia i Somalia zawsze miały aspiracje do kontrolowania terytorium Dżibuti.

Spór o dorzecze Nilu

Nil przepływa przez dziewięć stanów: Egipt, Burundi, Tanzanię, Ugandę, Sudan, Kenia, Rwandę, Etiopię i Kongo. Rzeka ta służy jako stałe źródło wody dla tych krajów. Odgrywa istotną rolę w rolnictwie, ale odgrywa także ważną rolę w transporcie. Rzeka rodzi się na terytorium Etiopii, a Etiopia kontroluje 85

procent jej wód, ale Egipt to kraj, który czerpie największe zyski z przepływu wody. Kraj ten, dzięki swojej przewadze militarnej oraz stabilności gospodarczej i politycznej, wywiera presję na kraje wydobycia. W ostatnich latach kraje te nie były w stanie przekierować przepływu wody ze względu na ciągłe napięcia. Chociaż konflikt nadal toczy się między głównymi aktorami – Sudanem, Egiptem i Etiopią – prawdopodobne jest, że wszystkie kraje w dorzeczu Nilu ucierpią, podczas gdy populacja będzie nadal rosła, a zapotrzebowanie na wodę będzie rosło.

Gospodarka Etiopii opiera się na rolnictwie, a 90 procent uzyskiwanych produktów trafia na eksport. Główne uprawy to zboża, rośliny strączkowe, nasiona oleiste, bawełna, trzcina cukrowa, fasola i ziemniaki, ale najważniejsza jest kawa. Sektor ten cierpi z powodu częstych susz i złych praktyk uprawy. W rezultacie kraj musi polegać na masowym imporcie żywności. Etiopia nie posiada wielu zasobów mineralnych. Posiada niewielkie zasoby złota, platyny, miedzi, potażu i gazu ziemnego. Jeśli chodzi o te zasoby, Etiopia jest również uzależniona od importu. Do wiodących producentów w Etiopii należą cement, materiały budowlane, przetwórstwo spożywcze i tekstylia. Posiada duży potencjał hydroenergetyczny. Sieć transportowa jest słaba. W latach 90. Etiopia porzuciła wyłączną politykę dwustronną ze Związkiem Radzieckim i zaczęła uzyskiwać więcej wolności. Stała się zdecentralizowaną, zorientowaną rynkowo gospodarką dzięki prywatyzacji i współpracy międzynarodowych organów finansujących. Podjęto także porozumienia w sprawie utworzenia organizacji regionalnych. Jednak udział w gospodarce światowej pozostał marginalny, a uzależnienie od międzynarodowych organizmów finansujących zwiększyło zadłużenie zagraniczne Etiopii. W rzeczywistości w 2001 r. Etiopia zakwalifikowała się do umorzenia długów w ramach inicjatywy Wysoko Zadłużonych Biednych Krajów (HIPC), a w 2005 r. Międzynarodowy Fundusz Walutowy głosował za umorzeniem długu Etiopii. Etiopia należy do najbiedniejszych krajów świata według Wskaźnika Rozwoju Społecznego opracowanego przez Organizację Narodów Zjednoczonych. Około 50 procent populacji żyje poniżej progu ubóstwa. Niedobory żywności w Etiopii osiągnęły alarmujący poziom. Warunki klimatyczne, brak środków na rozwój rolnictwa, wysiedlenia, uchodźcy i AIDS to czynniki, które przyczyniają się do pogorszenia sytuacji. Dlatego też pomoc zagraniczna jest stale potrzebna, aby zapobiegać chorobom i głodowi, szczególnie w okresach suszy.

Europejska Wspólnota Gospodarcza/Wspólny Rynek

Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG), znana również jako Wspólny Rynek, została utworzona na mocy Traktatu Rzymskiego pomiędzy Francją, Włochami, Niemcami Zachodnimi, Belgią, Luksemburgiem i Holandią. Stanowił rdzeń tego, co w 1967 r. stało się Wspólnotą Europejską, a po ratyfikacji Unią Europejską, Traktat z Maastricht (1992). EWG dążyła do stworzenia jednej gospodarki wśród swoich członków. Jej akty miały na celu zapewnienie swobodnej mobilności siły roboczej i kapitału; zniesienie trustów; oraz wdrażanie wspólnych polityk w zakresie pracy, opieki społecznej, rolnictwa, transportu i handlu zagranicznego. Idea zjednoczonego rynku europejskiego ma swoje korzenie w następstwie II wojny światowej. Po podzieleniu i spustoszeniu Europy przez dwie brutalne wojny światowe politycy, tacy jak kanclerz Niemiec Konrad Adenauer, premier Włoch Alcide De Gasperi i minister spraw zagranicznych Francji Robert Schuman, zgodzili się co do konieczności zapewnienia trwałego pokoju między dotychczasowymi wrogami. Uważali, że narody europejskie powinny współpracować na równych prawach i nie powinny się wzajemnie poniżać. W 1950 r. Schuman zaproponował utworzenie Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali (EWWiS), która została utworzona w następnym roku na mocy traktatu paryskiego. Francja, Włochy, Niemcy Zachodnie, Belgia, Luksemburg i Holandia wyraziły zgodę na monitorowanie ich produkcji węgla i stali przez Wysoką Władzę. Był to akt praktyczny i jednocześnie symboliczny: stal i węgiel, surowce wojenne, stały się narzędziami pojednania i wspólnego wzrostu. Te pierwsze lata współpracy okazały się owocne, a członkowie EWWiS zaczęli planować rozszerzenie wzajemnej pomocy. Negocjacje pomiędzy sześcioma krajami

tworzącymi EWWiS doprowadziły do Traktatu Rzymskiego (1957), na mocy którego utworzono Europejską Wspólnotę Gospodarczą, wspólny rynek dla szerokiego zakresu usług i towarów. Proces integracji był kontynuowany w latach sześćdziesiątych XX wieku, wraz ze zniesieniem barier handlowych między sześcioma narodami i ustanowieniem wspólnej polityki w zakresie rolnictwa i handlu. Do EWG przystąpiły Dania, Irlandia i Wielka Brytania. W miarę rozwoju EWG jej przywódcy zdali sobie sprawę, że gospodarki europejskie należy dostosować do siebie. To przekonanie, osiągnięte w latach siedemdziesiątych, było punktem wyjścia krętej ścieżki, która ostatecznie doprowadziła do unii walutowej w 2002 r. wraz z wprowadzeniem euro. Aby ustabilizować wahania walut europejskich spowodowane załamaniem systemu z Bretton Woods, w 1979 r. utworzono Europejski System Walutowy (EMS). EMS pomógł ustabilizować kursy wymiany i promował bardziej rygorystyczną politykę solidarności gospodarczej i wzajemnej pomocy między EWG członkowie. Zachęcało ich także do monitorowania swojej gospodarki. Monitorowanie gospodarek państw członkowskich stało się niezbędne w latach 80. XX w., kiedy liczba członków EWG wzrosła do 12, wraz z przystąpieniem Grecji w 1981 r. oraz Hiszpanii i Portugalii w 1986 r. Uruchomiono pierwszy zintegrowany program śródziemnomorski (IMP), którego celem było: przeprowadzenie strukturalnych reform gospodarczych i zmniejszenie w ten sposób przepaści pomiędzy gospodarkami 12 państw członkowskich. Wraz z powiększeniem swojego członkostwa EWG zaczęła odgrywać bardziej znaczącą rolę na arenie międzynarodowej, podpisując traktaty i konwencje z krajami Afryki, Karaibów i Pacyfiku. Światowa recesja gospodarcza na początku lat 80-tych. wydawały się zagrażać procesowi integracji rynku. Jednakże komisja pod przewodnictwem francuskiego socjalisty Jacques'a Delorsa nadała nowy impuls integracji europejskiej. To pod przywództwem Delorsa podpisano Jednolity Akt Europejski, pierwszą poważną rewizję Traktatu Rzymskiego, ustalającą dokładny harmonogram usunięcia wszystkich pozostałych barier między państwami członkowskimi do 1993 r. Komisja Delorsa pracowała także nad stworzeniem jednolitego walutą Wspólnego Rynku Europejskiego. Wybrano opcję wspólnej waluty wraz z utworzeniem Banku Środkowoeuropejskiego, którego celem było ujednoczenie polityki pieniężnej i utworzenie wspólnej waluty. Wybór został wyraźnie wyrażony w Traktacie z Maastricht (1992), który ustalił harmonogram przyjęcia wspólnej waluty. Wraz z Traktatem z Maastricht nazwa Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej została po prostu zmieniona na Wspólnotę Europejską, a proces integracji europejskiej zakończył się utworzeniem UE. Austria, Finlandia i Szwecja dołączyły do unii w 1995 r. Dziesięć kolejnych krajów (Cypr, Czechy, Estonia, Węgry, Łotwa, Litwa, Malta, Polska, Słowacja i Słowenia) dołączyło w 2004 r., czyniąc UE największym na świecie podmiotem handlowym. Bułgaria i Rumunia dołączyły do UE w 2007 r. W niektórych krajach wprowadzenie euro naznaczone było kontrowersjami i gorącymi debatami. Ekonomści pokazali jednak, że Wspólny Rynek Europejski może wiele zyskać na euro. Frankel i Rose sugerują, że bycie częścią wspólnej waluty trzykrotnie zwiększa wymianę handlową kraju z innymi członkami strefy jednej waluty, co prowadzi do wzrostu dochodu kraju na mieszkańca.

eksploracja kosmosu

Eksploracja kosmosu rozpoczęła się w latach pięćdziesiątych XX wieku wraz z wystrzeleniem rakiety pierwszego satelity, rosyjskiego Sputnika, 4 października 1957 r. Następnie, 3 listopada, wystrzelono kolejnego satelitę, na którym znajdował się pies o imieniu Łajka. Stany Zjednoczone rozpoczęły eksplorację kosmosu 1 lutego 1958, z Explorerem I. Z obu krajów przybył strumień podobnych robotycznych statków, wyposażonych w instrumenty, które dokonały różnych ważnych odkryć. Wczesne pionierskie wysiłki kosmiczne opierały się na pracach wynalazców sprzed II wojny światowej, takich jak rosyjski nauczyciel Konstantin Ciołkowski, którego pisma przedstawiały podstawowe zasady napędu raketowego, sugerowały pojazdy wielostopniowe i proponowały ciekły wodór jako paliwo. W Stanach Zjednoczonych profesor Robert Goddard zasugerował sposób dotarcia na Księżyc. Goddard budował także rakiety, a w 1935 roku z sukcesem wystrzelił raketę, która osiągnęła wysokość dwóch

kilometrów. W raketach podczas II wojny światowej wynaleziono pocisk V2 o zasięgu około 300 kilometrów, rozwijającym prędkość maksymalną 6000 km/h i ładowności ponad tony. Po wojnie wielu niemieckich inżynierów zajmujących się raketami, w tym Wernher von Braun, sprowadzono do Stanów Zjednoczonych, podczas gdy siły radzieckie przejęły personel i sprzęt z miejsca startu V2 w Peenemünde. 12 kwietnia 1961 roku Sowieci ponownie przodowali, wystrzelując w przestrzeń kosmiczną Jurija Gagarina, rosyjskiego kosmonautę, który stał się pierwszym człowiekiem, który opuścił Ziemię. Jego misja trwała 1 godzinę i 48 minut; wykonał jedno okrążenie planety. Stany Zjednoczone odpowiedziały 5 maja kapsułą kosmiczną Mercury przewożącą Alana B. Sheparda. Wpływ podróży kosmicznych na ludzi był oczywiście w dużej mierze nieznany. Wczesne misje załogowe zaowocowały obszernymi badaniami nad fizycznymi uszkodzeniami powodowanymi przez siłę przeciążenia, promieniowanie i nieważkość. Nastąpił szybki rozwój w setkach obszarów, wraz z pionierskimi skafandrami kosmicznymi, pomieszczeniami mieszkalnymi i metodami dostarczania żywności, wraz z szybką poprawą prędkości, zasięgu i ładunku rakiet. W międzyczasie badacze robotów odzyskiwali więcej danych na potrzeby misji załogowych. Pierwsza sonda, która poleciała na Księżyc, została wystrzelona 12 września 1959 roku przez Związek Radziecki. Łuna 2 dotarła do celu w 34 godziny. Głównym powodem do działania amerykańskich sond było przemówienie prezydenta Johna F. Kennedy'ego wygłoszone w Kongresie USA 25 maja 1961 r. Sondy Ranger badały powierzchnię Księżyca, fotografując go przed uderzeniem w niego; sonda dostarczyła zatem przesłane dane, które pozwoliły uzyskać obrazy o średnicy około pół metra, w przeciwieństwie do najlepszych teleskopów tamtych czasów, które potrafiły uzyskać obraz o średnicy zaledwie około 500 metrów. Odbyło się wiele dyskusji na temat tego, jak w rzeczywistości wygląda powierzchnia Księżyca i czy byłaby w stanie wytrzymać lądowanie ciężkiego statku załogowego. Czy powierzchnia była tak szorstka, że żaden statek kosmiczny nie mógł wylądować bez uszkodzeń? Czy pył księżycowy był tak gęsty, że każdy statek kosmiczny zatonałby w ogromnych zaspach? Seria sond Lunar Orbiter została zaprojektowana do mapowania powierzchni Księżyca, aby można było wybrać najlepsze miejsca do eksploracji. Do końca pięciu misji sfotografowano 99 procent Księżyca w rozdzielczości 66 metrów lub lepszej, a mniejsze obszary sfotografowano z dokładnością do jednego metra. W wyścigu kosmicznym Amerykanie i Rosjanie rywalizowali o to, kto pierwszy dotrze na Księżyc; Podwójne projekty zostały podkreślone przez zimną wojnę i militarne implikacje opanowania lotów kosmicznych. Ostatecznie Rosjanie nigdy nie wystali człowieka na powierzchnię Księżyca, lecz zamiast tego wylądowali kilku robotycznych badaczy. W połowie lat sześćdziesiątych obie strony poczyniły dalsze postępy na drodze do stworzenia załogowego statku kosmicznego, który mógłby zabrać na pokład więcej niż jednego astronautę. Rakiety służące do wystrzeliwania coraz cięższych statków kosmicznych zaczęły zwiększać swoje rozmiary wraz z ostatecznym rozwojem serii Saturn, która nadal pozostaje jednymi z najpotężniejszych urządzeń dźwigowych, jakie kiedykolwiek zbudowano. W Stanach Zjednoczonych po jednoosobowym statku kosmicznym Mercury pojawił się dwuosobowy statek Gemini. Opracowano trzyosobowe pojazdy Apollo – dwuczęściowy statek składający się z lądownika księżycowego oraz sekcji dowodzenia, która miała pozostać na orbicie podczas lądowania lądownika na powierzchnię Księżyca. Program rosyjski widział wiele osiągnięć. Pierwszą kobietą w kosmosie była Walentyna Tereszkowa, która 16 czerwca 1963 r. wykonała 48 orbit na radzieckim statku Wostok 6. Pierwszy spacer kosmiczny – wyprawę w stanie nieważkości poza kapsułą – odbył Aleksiej Leonow 18 marca 1965 r. Spacer trwało 10 minut. Jednak program kosmiczny Związku Radzieckiego nie był pozbawiony kosztów ludzkich: 23 kwietnia 1967 r. spadochrony lądujące kapsuły kosmicznej Sojuz 1 uległy awarii i zginął kosmonauta Władimir Komarow. 27 stycznia 1967 roku nowy amerykański program Apollo przeżył tragedię, gdy w module dowodzenia wybuchł pożar podczas startu pierwszego załogowego lotu, oznaczonego AS-204. Zginęło trzech astronautów: weteran misji Mercury i Gemini Virgil Grissom; Edward White oraz Roger Chaffee, astronauta przygotowujący się do swojego pierwszego lotu kosmicznego. Późniejsze dochodzenie i raport przyniosły znaczną poprawę bezpieczeństwa misji. Na cześć załogi statek misyjny AS-204 został

przemianowany na Apollo 1. Misje Apollo, napędzane ogromnymi, trójstopniowymi raketami Saturn V, zwiększyły swoje możliwości w zakresie przenoszenia astronautów dalej od powierzchni Ziemi. 11 października 1968 roku pierwsza załogowa misja Apollo odbyła się pomyślnie; mniej więcej w tym samym czasie rosyjski statek kosmiczny przewożący żywe zwierzęta pomyślnie okrążył Księżyc przed powrotem na Ziemię. Apollo 8 dokonał pierwszego załogowego okrążenia Księżyca w grudniu 1968 r. Apollo 10 był „próbą generalną” proponowanego lądowania i przeprowadził wszystkie proponowane operacje poza faktycznym zejściem na powierzchnię Księżyca, chociaż opadł w promieniu dziewięciu mil od Księżyca w odłączonym module księżycowym. 20 lipca 1969 roku, po czterodniowej podróży, lądownik Apollo 11 oddzielił się od głównego statku kosmicznego z astronautami Neilem Armstrongiem i Edwinem Aldrinem na pokładzie, podczas gdy Michael Collins pozostał na orbicie. Moduł księżycowy nazwany Eagle pomyślnie wylądował, a wkrótce potem Armstrong, sfilmowany przez zdalnie sterowaną kamerę umieszczoną na zewnątrz statku kosmicznego, wyłonił się i zszedł po krótkiej drabinie na powierzchnię. Jego kroki oglądały miliony ludzi za pośrednictwem sygnału telewizyjnego przesyłanego z powrotem na Ziemię, a wiele milionów słuchało ich przez radio. Gdy stopa Armstronga dotknęła powierzchni Księżyca, wypowiedział słowa: „To jeden mały krok dla człowieka, ale wielki skok dla ludzkości”. Ludzkość dotarła do innego świata. W sumie dokonano siedmiu lądowań na Księżycu, a w każdej misji poczyniono znaczące osiągnięcia. Na Ziemię sprowadzono około 381,6 kilograma księżycowych skał, a każde kolejne lądowanie po Apollo 11 pozostawiało po sobie automatyczne laboratorium powierzchniowe. Podczas trzech ostatnich misji wykorzystano niezwykle wyrafinowane kamery mapujące i inne instrumenty do pomiaru pól magnetycznych, składu chemicznego i radioaktywności.

awaria statku

Misja Apollo 13 została przerwana z powodu awarii statku. Zbiornik tlenu na statku kosmicznym eksplodował, a normalne dostawy energii elektrycznej, światła i wody do statku zostały utracone około 300 000 km od Ziemi. Następnie wdrożono unikalny i innowacyjny program napraw osprzętu i wynalezienia procedur, którego ostatecznym skutkiem był bezpieczny powrót trzech astronautów na Ziemię. Misje Apollo trwały do grudnia 1972 r., podczas których odwiedziono różne miejsca i pomyślnie wysłano kołowy łożysko księżycowy, aby przewieźć astronautów dalej od statku kosmicznego. Misje wydłużyły czas spędzony na powierzchni z godzin do dni. Dwunastu astronautów spacerowało po powierzchni Księżyca. Ostatnim astronautą, który opuścił Księżyc, był naukowiec Jack Schmitt. Dalsze programy eksploracji kosmosu rozpoczęły się od Skylaba – części rakiety Saturn V, która została pomyślnie umieszczona na orbicie i kilkakrotnie odwiedzana przez zespoły astronautów/naukowców, które przebywały w niej przez coraz dłuższy okres w celu prowadzenia eksperymentów. Program zakończył się w 1979 r. Radziecko-amerykańskie spotkanie w przestrzeni kosmicznej, misja Apollo-Sojuz, odbyło się w 1975 r. Prace nad promem kosmicznym, statkiem wielokrotnego użytku, zdolnym do powrotu na powierzchnię Ziemi, rozpoczęły się w 1970 r., skupiając wokół idei tańszej alternatywy dla dotychczasowego statku. Program wykorzystywał te statki kosmiczne od ich pierwszego lotu w 1981 r. aż do chwili obecnej. Każda flota wahadłowców może zabrać na orbitę ładunek o masie 30 000 kilogramów. Załadunek misji obejmował satelity, eksperymenty i materiały dla Międzynarodowej Stacji Kosmicznej. Sowieci dążyli także do stałej obecności w kosmosie. Wystrzelono serię stacji kosmicznych o nazwie Salut, wykorzystujących statek kosmiczny Sojuz w misjach promowych. W 1986 roku po Salucie pojawiła się modułowa stacja kosmiczna Mir. Po poprawie stosunków między Rosją a innymi narodami pod koniec zimnej wojny rosyjscy kosmonauci połączyli siły z innymi krajami, wnosząc wkład w Międzynarodową Stację Kosmiczną i pracując w niej.

surowe przypomnienia

Loty kosmiczne nie są pozbawione zagrożeń, co odkryto na początku eksploracji kosmosu wraz ze stratą załóg Sojuza 1 i Apollo 1. Poprawa bezpieczeństwa poprzez przeprojektowanie i rozwój statków kosmicznych i układów napędowych znacznie zmniejszyła ryzyko katastrofalnej awarii. Niemniej jednak poważne obciążenia, na jakie narażone są statki kosmiczne i ich systemy, w połączeniu z ryzykiem związanym ze stosowaniem najnowocześniejszych technologii, w dalszym ciągu sprawiają, że załogowe loty kosmiczne są z natury niebezpieczne. Wyraźnym przypomnieniem tego była utrata statku kosmicznego i załogi promów kosmicznych Challenger i Columbia. Kosmiczny Teleskop Hubble'a to największy teleskop astronomiczny, jaki kiedykolwiek wysłano w przestrzeń kosmiczną. Teleskop wystrzelony w 1990 roku przez prom kosmiczny, umieszczony poza atmosferą ziemską, zapewnia mu wyjątkowy obraz wszechświata. Teleskop kosmiczny, zbudowany przez Lockheed Missiles i firmę kosmiczną, ma długość 13,3 metra lub 43 stóp i 6 cali; średnica 3,1–4,3 metra lub 10–14 stóp; i wadze 11 600 kilogramów, czyli 25 500 funtów. NASA nazwała pierwszy na świecie kosmiczny teleskop optyczny na cześć amerykańskiego astronoma Edwina P. Hubble'a. Dr Hubble potwierdził „rozszerzający się” wszechświat, co dało podstawę teorii Wielkiego Wybuchu. Podczas misji trwającej od 20 lat załogi wahadłowców kosmicznych regularnie odwiedzają Hubble'a w celu regularnego serwisowania. Na wysokości 612 kilometrów na niskiej orbicie okołoziemskiej teleskop okrąży Ziemię co 97 minut. Teleskop wrażliwy na ultrafiolet i bliską podczerwień teleskop przekazuje Ziemi od trzech do czterech gigabajtów informacji dziennie. Zasilany przez dwa 7-metrowe panele słoneczne teleskop ujawnił nowe informacje na temat wieku Wszechświata, dokonał odkryć na temat czarnych dziur i dostarczył wizualnych dowodów na to, że dyski pyłowe wokół młodych gwiazd są powszechne, co potwierdza założenie, że układów planetarnych jest mnóstwo w wszechświecie.

zamiennik Hubble'a

Kosmiczny Teleskop Jamesa Webba, ma zastąpić Hubble'a. Teleskop ten będzie widział obiekty 400 razy słabsze niż te widoczne przez teleskopy naziemne. Dla kontrastu Hubble widzi obiekty 60 razy słabsze niż te widoczne przez teleskopy naziemne. Pierwsze komponenty Międzynarodowej Stacji Kosmicznej zostały wyniesione na orbitę w 1998 r., a pierwsza załoga stacji otrzymała 2 listopada 2000 r., co było pierwszym dniem, w którym osiągnięto stałą obecność człowieka w kosmosie. Stacja kosmiczna rozrosła się i przekształciła w bezprecedensowy kompleks laboratoryjny. Stacja oferująca środowisko mikrograwitacyjne, którego nie można odtworzyć na Ziemi, poszerza wiedzę naukową i poszerza wiedzę o funkcjonowaniu ludzkiego ciała przez dłuższe okresy czasu w przestrzeni kosmicznej. Do pięciu lat funkcjonowania stacji przeprowadzono 89 badań naukowych. Wykonano pełną charakterystykę środowiska radiacyjnego stacji wraz z oceną modeli osłony radiacyjnej przez konstrukcję stacji. Przy powierzchni mieszkalnej wynoszącej 15 000 stóp sześciennych, zgromadzonej pod koniec 2005 roku, stacja kosmiczna miała wówczas więcej miejsca niż konwencjonalny dom z trzema sypialniami. Astronauci i naukowcy z różnych krajów odwiedzili stację kosmiczną i pracowali na niej. Cywilne i prywatne misje w przestrzeń kosmiczną zostały zrealizowane. Kalifornijski milioner i były naukowiec zajmujący się raketami NASA, Dennis Tito, był pierwszym prywatnym turystą kosmicznym, który odwiedził ISS w ramach 10-dniowej wycieczki w kwietniu 2001 r. Pilot testowy Mike Melvill zabrał prywatnie zbudowany samolot raketowy SpaceShip One na wysokość ponad 100 kilometrów, uznany moment, w którym zaczyna się przestrzeń kosmiczna, 12 lipca 2004 r. Odkrywczy robotów również osiągnęli ogromne sukcesy w podboju kosmosu. Pierwszy międzyplanetarny badacz, amerykański Mariner II, został wystrzelony 26 sierpnia 1962 roku w celu zbadania Wenus i pomyślnie zaobserwował wysoką temperaturę powierzchni oraz brak pola magnetycznego. W styczniu 2004 roku na Marsie wylądowały dwa roboty-odkrywczy NASA o nazwach Spirit i Opportunity. Sześciokołowy pojazd pełzał po powierzchni, dokonując pomiarów, fotografując i analizując, i zaskoczył swoich kontrolerów, funkcjonując przez ponad rok, podczas którego przebyli kilka mil. 25 grudnia 2004 roku sonda kosmiczna NASA Cassini, zbliżając się do Saturna, wypuściła należącą do Europejskiej Agencji

Kosmicznej sondę Huygens w kierunku powierzchni największego księżycy planety z pierścieniami, Tytana. Po zeskoczeniu na powierzchnię Księżyca kamery i spektrometry sondy przeanalizowały skład chemiczny Tytana i przestały dane z powrotem do naukowców na Ziemi. Inne sondy zostały wysłane do wszystkich planet Układu Słonecznego, w tym do odległego Plutona, wraz z wystrzeleniem sondy New Horizons w styczniu 2006 roku. Niektóre sondy miały długą karierę i znaczące sukcesy. Sonda kosmiczna Pioneer wystrzelona 2 marca 1972 roku była pierwszym statkiem kosmicznym, który przeleciał przez pas asteroid i pierwszym statkiem kosmicznym, który dokonał bezpośrednich obserwacji i uzyskał zdjęcia Jowisza z bliska. Najbliższe spotkanie z Jowiszem miało miejsce 3 grudnia 1973 roku, przelatując na odległość 135 000 km. Ostatni, bardzo słaby sygnał Pioneera odebrano 23 stycznia 2003 roku. Pioneer kontynuuje podróż w przestrzeń międzygwiazdową, kierując się w stronę czerwonej gwiazdy Aldebaran, oddalonej o około 68 lat świetlnych. Dotarcie do celu zajmie Pioneerowi ponad 2 miliony lat. Kolejnym osiągnięciem programu poksiężycowego było zrozumienie przez społeczność kosmiczną zagrożeń związanych z asteroidami. Obecnie uważa się, że ataku „zabójcy dinozaurów” można uniknąć dzięki programowi badania i śledzenia wszystkich ciał niebieskich. Tak ambitne pomysły zostały poparte sukcesem misji takich jak statek kosmiczny Stardust wystrzelony w 1999 r. W ramach tej misji udało się wychwycić cząstki komety znajdującej się poza orbitą Ziemia-Księżyc i sprowadzić je na Ziemię. Istnieje wiele innych aspektów eksploracji kosmosu. Odkrycie innych planet krążących wokół odległych gwiazd stało się możliwe; Ziemię otaczają satelity umożliwiające zaawansowaną komunikację i globalny system pozycjonowania (GPS); opracowano doskonałą meteorologię i szczegółowe obrazowanie. Różne produkty uboczne programu kosmicznego dla świata codziennego obejmują takie zmienne, jak rozwój liofilizowanej żywności i materiałów takich jak teflon. Postęp nie był tak szybki, jak przedstawiała science fiction pisane od lat trzydziestych do osiemdziesiątych XX wieku – loty kosmiczne okazały się drogie i trudne, a załogowe bazy na Księżycu i miasta marsjańskie nie powstały. Jednak inne kraje poza Stanami Zjednoczonymi i Związkiem Radzieckim – w ramach zbiorowego podejścia europejskiego i misji załogowych z Chin – rozpoczęły eksplorację kosmosu i opracowywane są plany dotyczące obecności człowieka zarówno na Księżycu, jak i na Marsie. Jeśli załogowa eksploracja innych gwiazd i ich układów słonecznych ma zakończyć się sukcesem, należy pokonać dwie podstawowe trudności. Pierwszą z nich jest prędkość statku kosmicznego. Najszybszym statkiem, jaki kiedykolwiek zbudowano (do 2006 r.), była sonda New Horizons, która wkrótce po wystrzeleniu osiągnęła prędkość 10,07 mil na sekundę, czyli 36 256 mil na godzinę. Statek o napędzie atomowym przeleciał orbitę Księżyca około dziewięć godzin po starcie. Nawet przy tej prędkości szacowany czas trwania misji do Plutona wynosi około dziewięciu lat. Gdyby misja była obsadzona załogą, oznaczałoby to całkowity czas podróży wynoszący 18 lat plus czas eksploracji. Gdyby prędkość tego statku została wykorzystana do dotarcia do najbliższego Ziemi układu gwiazdowego, czas misji wyniósłby setki lat. Na tym polega drugi poważny problem – czas, w którym ludzie są w stanie wytrzymać warunki kosmiczne. Wciąż badane są długoterminowe skutki lotów kosmicznych w stanie nieważkości, ale wątpliwe jest, czy ludzka załoga wytrzymałaby takie misje. Naukowcy uważają, że statek musiałby posiadać jakąś kompensację grawitacyjną. Załogowa, jednokierunkowa, długoterminowa misja również jest nieznaną, chociaż science fiction zrobiło wiele, aby zbadać oba te zagadnienia. Rzeczywiście, loty kosmiczne mogły dostarczyć pewnych odpowiedzi poprzez ekstrapolację różnych scenariuszy z prac fizyków, które mogą obejść problemy związane z eksploracją międzygwiazdową. Jeśli przestrzeń nie jest pustą próżnią i zawiera zniekształcenia, jak zostało udowodnione, wówczas „wypaczenia” w przestrzeni mogą stworzyć punkty, w których można pokonać duże odległości, raczej w sposób, w jaki mucha może przemieszczać się z jednego końca zakrzywionego szalika do drugiego drugiego końca, po prostu przelatując pomiędzy dwoma punktami, zamiast przechodzić przez całą długość szalika. Mogą również istnieć sposoby budowania statków kosmicznych, które latają ze znacznie większymi prędkościami; lekkie żagle, rakiety na antymaterię i napędy wykorzystujące alternatywne teorie grawitacji i elektromagnetyzmu mogą pozwolić na

znacznie większe prędkości. Ale potem pojawiają się inne problemy: na przykład równanie czasoprzestrzenne teorii względności i to, jak zmusić ludzi do radzenia sobie z prędkościami przyspieszania i zwalniania, jakich wymagałby statek kosmiczny. Choć trudności związane z eksploracją poza Układem Słonecznym są ogromne, mogą nie być nie do pokonania. Pozostaje jeden fakt: jeśli ludzie chcą przetrwać po pewnym czasie degradacji naszej własnej gwiazdy i jej układu planetarnego, należy kontynuować eksplorację kosmosu.